

MARIJAI GIMBUTIENEI – 100

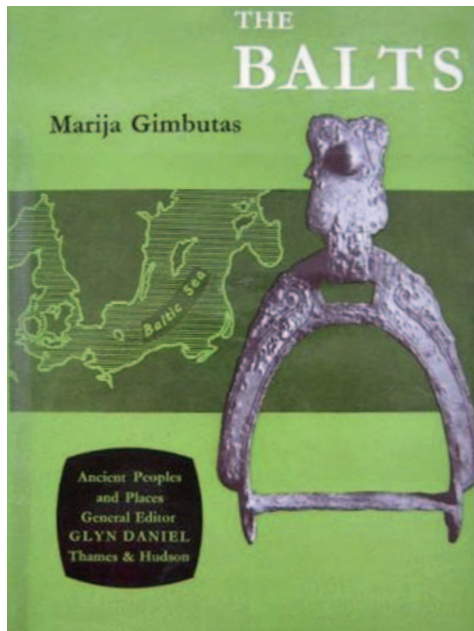
AR PAŽIŖISTAME MARIJĄ GIMBUTIENĘ? KELIAS Į TĖVYNĘ PER TŪKSTANTMEČIUS

Ingė LUKŠAITĖ

■ Žinome, kad Marija Alseikaitė-Gimbutienė – pasaulio moteris. Tokią asmenybę-mokslininkę pažinti sunku. Pasaulio moterimi ją padarė jos darbai. Šikart norėčiau pasidalinti tik kai kuriomis įžvalgomis, kadangi norint ją gerai pažinti reiktų leistis į labai ilgą kelionę.

Ji gyveno ir dirbo dviejuose žemynuose – Europoje ir Amerikoje. Užaugo Lietuvoje, o 1944 m. liepą su šeima pasuko lietuvių išeivių keliu – per Austriją į baigiančią kariauti Vokietiją. Nuo 1949 m. ji su šeima tapo išeive ir iš Europos – gyveno Bostone, o nuo 1963 m. su dukromis persikraustė į Kaliforniją, kur pradėjo dirbti Los Andželo Kalifornijos universitete. Įgijusi aukščiausią – profesorės – mokslinį vardą, dirbo jame iki mirties. Tačiau paminėtosios vietos tebuvo jos gyvenimo vietos – darbai, užmojai ir siekiai ją kasmet sugrąžindavo į Europą: Nyderlanduose rašė knygą apie Europos bronzos amžių, ją išleido Hagos leidykla („Bronze Age Kulturen“, 1965), apie dvylika metų (nuo 1967 m. iki 1980-ųjų) vadovavo archeologiniams kasinėjimams Balkanuose, Obrėje ir Anzoje (tada Jugoslavijoje, dabar – Bosnijoje ir Hercegovinoje), Sitagroj (Graikijos Makedonijoje), Achileone (Graikijos Tesalijoje), Skalorijoje (pietryčių Italijoje). Savo ir bendradarbių tyrinėjimų rezultatus paskelbė plačios apimties knygoje („Excavations at Sitagroi“, 1986; „Achilleion“, 1989; „Neolithic Macedonia“, 1976). O konferencijų maršrutai išraižė daugelį Europos valstybių, į kurias geležinės uždangos laikais buvo galima patekti mokslininkei, atvykusiai iš JAV. Nors Lietuva JAV mokslininkams ilgai buvo uždrausta žemė, bet ji lankėsi Vilniuje (ir kitose Lietuvos vietose) 1960-aisiais, 1981-aisiais, 1986-aisiais, 1988-aisiais ir 1993 m., jau atkūrus nepriklausomybę. Jos tėvynė buvo ir liko Lietuva, ji gyveno Marijos Gimbutienės širdyje visą gyvenimą ir ilgame jos, mokslininkės, kelyje. O gyvenimo pabaigoje užrašė: „Esu laiminga, būdama lietuvaitė, gimusi Gedimino mieste, gotikos ir baroko bažnyčių bei dzūkų ir rytų aukštaičių dainų užauginta.“

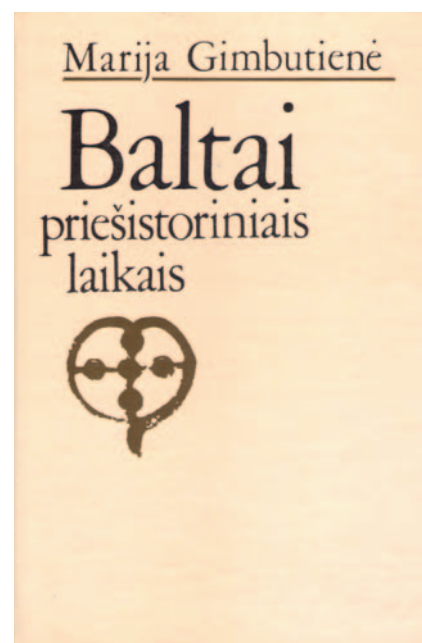
Gimė ji prieš šimtą metų Vilniuje, 11-ame Jogailaičių gatvės name, visai netoli nuo šių laikinių Prezidentūros rūmų, ant šio namo kabo jai skirta atminimo lenta. Abu tėvai – Veronika Janulaitytė-Alseikienė ir Danielius Alseika – buvo gydytojai. Jie buvo iš tų lietuvių, kurie po studijų grįžo į Lietuvą, buvusią dar Rusijos imperijos dalimi. Jie jautė, kad jų vieta yra Lietuvoje. Abu buvo nusprendę savo darbu kurti Lietuvą, kokia ji bebūtų. Veronika baigė akių ligų ir chirurgijos specialybės studijas Berlyne, ten įgijo daktaro laipsnį, o tėvas Danielius mediciną studijavo Dorpate (Tartu). Veronika, Berlyne atsisakiusi žymaus profesoriaus asistentės vietos, atsikraustė dirbti į Ukmergę. 1910 m. Danielius ir Veronika susituokė, tačiau netrukus Pirmojo pasaulinio karo frontai ją nubloškė į Rusijos Šiaurės Vakarų fronto karo ligoninę Minske, o vyrą – į priešakines fronto linijas Rusijos pusėje. Kad ir kur jie dirbo, visur pagrindinis rūpestis buvo lietuvių – karo pabėgėlių ar ligonių – likimai. 1918 m. pradžioje, pasklidus gandui, kad atkuriamą Lietuvos valstybę, abu, kaip galėjo, išitraukė į jos atstatymo darbus: irstančiame Rusijos-Vokietijos fronte jie sugebėjo gauti 17 vagonų medicininės įrangos, 1918 m. gegužės mėn. įkurti lietuvių sanitarinę pagalbos draugiją, o liepos mėnesį viską parvežti į Vilnių. Čia jie kartu su keliais bendraminčiais įsteigė Vilniaus lietuvių ligoninę su poliklinika, vaistine. Abu joje dirbo, tėvas iki 1933-ųjų buvo ligoninės vedėju. Be profesinės veiklos, abu buvo aktyvūs Vilniaus lietuvių visuomenės veikėjai, kuriantys atstatytą valstybę, kaip Vasario 16 d. akte parašyta, su jos sostine Vilniumi. Tėvas dar 1918 m. rudenį buvo kooptuotas į Lietuvos Tarybą, buvo lietuvių mokslo draugijos valdybos narys, o Lenkijai okupavus Vilnių leido laikraščius „Vilniaus šviesa“, „Vilniaus žodis“. Abu su žmona buvo aktyvūs Vilniaus krašto draugijos „Kultūra“ veikėjai. Ši draugija steigė lietuviškas mokyklas Vilniaus krašte. Tėvas penkerius metus buvo jos pirmininku. Tokioje aplinkoje 1921 m. sausio 23 d. gimė Marija Alseikaitė,

vėliau – Gimbutienė. Namuose ir aplink juos virė profesinė ir kultūrinė Vilniaus lietuvių veikla. Ir tai nuo mažumės tapo jos antrąja prigimtimi, kad ir kuriame pasaulio krašte ji būtų.

Marija studijavo Vytauto Didžiojo universitete archeologiją, antropologiją, lingvistiką pas mokslinės archeologijos Lietuvoje pradininką Joną Puziną ir kalbininką Antaną Salį. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui studijas baigė Vilniaus universitete (1942 m.), prieš metus ištėkėjusi už inžinieriaus Jurgio Gimbuto. Pirmasis jos mokslinis darbas – diplominis darbas „Laidosena Lietuvoje geležies amžiuje“ – jau liudijo, kad į Lietuvos mokslą ateina stiprus, gabus žmogus su dideliais užmojais. 1944 m. rugsėjo mėnesį Gimbutų šeimai teko pasirinkti išeivių dalią. 1945 m. atsidūrusi Tiubingene, universitetiniame mieste, Marija plėtė savo darbą, o 1946 m. apgynė filosofijos mokslų daktaro disertaciją vokiečių kalba „Laidosena Lietuvoje priešistoriniais laikais“ ir išleido pirmąją knygą. Tad siekis pažinti Lietuvos praeitį keliavo kartu su ja. 1949 m. šeima persikraustė į JAV. Po metų Marijai pavyko įsidarbinti Harvardo universitete Rytų archeologijos ir etnologijos mokslinė bendradarbe, dar penkerius metus ji tobulinosi tame pačiame universitete, o jau nuo 1956-ųjų ji įsitvirtino archeologijos moksle, išleidusi knygą apie Rytų Europos priešistorę nuo mezolito iki bronzos amžiaus („The Prehistory of Eastern Europa“), t. y. apie Rytų Europos akmens amžių. Knyga buvo apie visos Rytų Europos ir Baltijos arealo priešistorę, maždaug apie 7000 m. prieš Kr. Tuo pat metu Marija rinko medžiagą ir

rašė apie lietuvių liaudies meno simbolizmą, knyga „Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene“ („Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art“) anglų kalba pasirodė 1958 m., o lietuviškai išleista 1994 m. Tad Tėvynė buvo šalia, su savo ženklais, simboliais ir bandomomis atverti jų prasmėmis. Tirdama Rytų Europos ir Baltijos regiono akmenis ir žalvario amžius Marija iškėlė kelias didelio masto problemas: ji aiškinosi, kaip susiformavo baltai ir slavai, o kadangi vieni ir kiti buvo indoeuropiečiai, iškėlė klausimą, iš kur yra indoeuropiečiai, kokia jų kilmė ir koks jų likimas buvo priešistorės laikais. Pirmiausia ji ėmėsi baltų kilmės ir jų genčių praeities. 1963 m. Londone anglų kalba išleista, o po penkerių metų pakartota jos knyga „Baltai“ („The Balts“) jungė etnogenezę, materialinės kultūros ir dvasinio pasaulio (mitologijos) apibūdinimą (jam pasitelkti kalbos ir tautosakos duomenys). Tai buvo pirmas tokio masto ir toks visapusiškas baltų kilmės ir kultūros apibūdinimas. Lietuvė Marija Gimbutienė pasakojo pasauliui apie savo Tėvynės ir Lietuvai artimų baltų genčių – ir tebesančių, ir žuvusių – kilmę bei istoriją, aiškinosi, kaip vyko didelius plotus aprėpusių archeologinių kultūrų transformacijos, kokios buvo jų sąveikos. Sakau, pasakojo „pasauliui“, nes taip ir buvo: šią knygą įvairios tautos vertė į savo kalbas: italai (1967), vokiečiai (jie išleido net du leidimus – 1983 ir 1991 m.), lietuviai (1985), japonai (1989), portugalai (1992), latviai (1994). Tirdama baltų kilmę M. Gimbutienė iškėlė hipotezę, kad baltai susidarė transformuojantis kultūroms, kurios gyvavo Europoje dar prieš indoeuropiečių išplitimą, joms

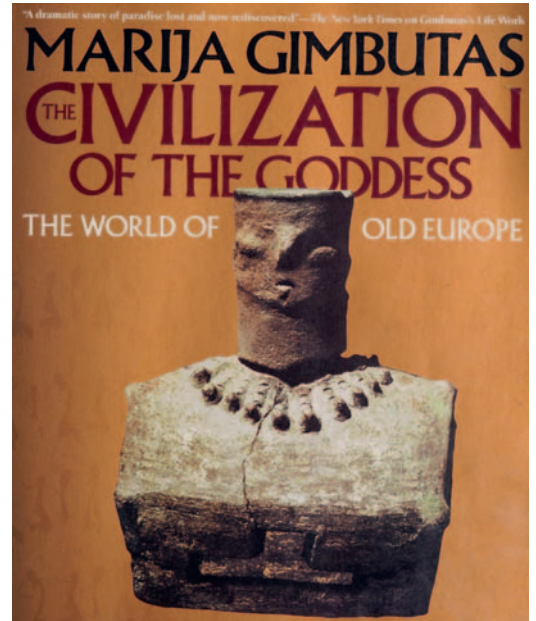
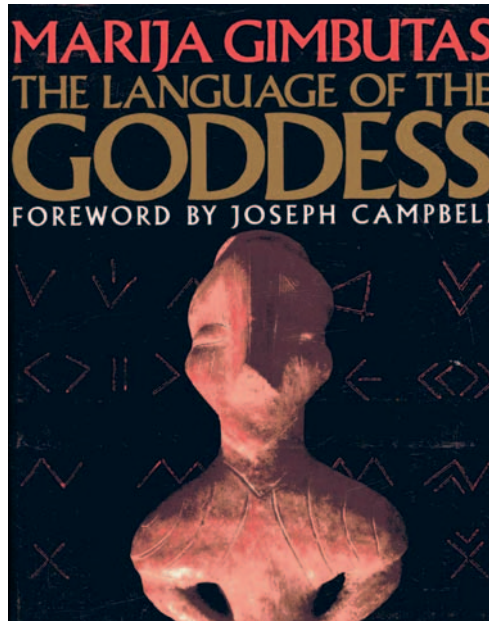

sąveikaujant su protoeuropiečių kultūromis, ir tai vykę V–III tūkstantmečiais prieš Kristų. Jos darbų atskaitos taškas, prasminis pagrindas buvo mūsų baltiškoji prigimtis, į ją ji įliejo Lietuvos proistorę.

Apie Lietuvą ji skleidė žinią ir kitais būdais: 1966 m. mamos Veronikos padedama Kalifornijos universitete, Etninio meno galerijoje, suorganizuavo lietuvių liaudies meno parodą, o savo namuose, kaip rašė Liucija Baškauskaitė, universiteto rektoriui ir kitiems svečiams rodė lietuvių vestuvių inscenizaciją. Jos namuose nuolat rinkosi lietuviai poetai, dailininkai, meno žmonės, draugai ir bičiuliai. Kviečiama skaitė paskaitas apie savo atradimus ir lietuvių mitologiją daugelyje lietuvių bendruomenių įvairiose JAV vietose. Kai reikėjo veikti lietuviybės labui, ji buvo nenuilstanti.

Kitas jos darbas – 1965 m. išleista knyga „Bronzos amžiaus kultūros Vidurio ir Rytų Europoje“ („Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe“). Šioje labai didelės apimties knygoje ji pateikė platų dalies Europos bronzos amžiaus kultūrų apibūdinimą, įtraukdama ir baltų pagrindą sudariusių kultūrų tyrimus: profesorė Marija tolimą Lietuvos praeitį „įpiešė“ į kelių tūkstančių metų laikų ir teritorijų žemėlapi. Tad ji sprendė jau seniai mokslininkams rūpėjusį klausimą – iš kur Europoje atsirado indoeuropiečiai, tiksliau, protoindoeuropiečiai, ir kas jie buvo, ir, antra, kas buvo tose teritorijose prieš indoeuropiečius. Indoeuropiečių kilmę jau kelis šimtmečius aiškinosi kalbininkai. O Marija Gimbutienė kartu su kelių mokslo šakų bendraminčiais – antropologu, filologu, kalbininku – 1973 m. pradėjo

anglų kalba leisti „Indoeuropiečių studijų žurnalą“ („The Journal of Indo-European Studies“), išeinantį tris–keturis kartus per metus, ir šalia jo – šios tematikos monografių seriją. Jau pirmuose žurnalo numeriuose buvo išspausdinti du prof. Marijos Gimbutienės programiniai straipsniai: apie Senąją Europą nuo VI iki IV tūkstantmečio pirmos pusės prieš Kristų iki indoeuropiečių įsismelkimo ir apie bronzos amžiaus pradžią Europoje bei indoeuropiečių smelkimąsi į Europą nuo IV tūkstantmečio antros pusės iki III tūkstantmečio pirmos pusės prieš Kristų. Tad prof. Gimbutienė leidosi gilyn į Europos praeitį, jos tūkstantmečius ir vienu metu sprendė kelias labai plataus masto problemas: kokios kultūros buvo Europoje iki bronzos amžiaus, iš kur ir kaip į ją atėjo indoeuropiečiai, kokie jie buvo, taip pat kas vyko Europoje, pradėjus indoeuropiečiams smelktis į jos kultūras. Jos manymu, dauguma istorinių laikų Europos tautų buvo senosios Europos kultūrų ir indoeuropiečių sąveikos rezultatai. Tai buvo grandiozinės mokslininkės hipotezės, pagrįstos Europos muziejuose saugomų ir jos pačios archeologinėse ekspedicijose iškastų artefaktų tyrimu, kitų archeologų darbų sinteze, kalbų ir senovės europiečių meno tyrimais. Ji anglų kalba pradėjo rašyti knygų apie Senąją Europą trilogiją. Rašė apie labai tolimus mums laikus – nuo VII tūkstantmečio iki II tūkstantmečio prieš Kristų. Pirmiausia ji išleido knygą apie tos kultūros tikėjimus, mitus, deives ir dievus, ji vadinosi „Senosios Europos deivės ir dievai“ („The Goddesses and Gods of old Europe“, 1974, 1982),

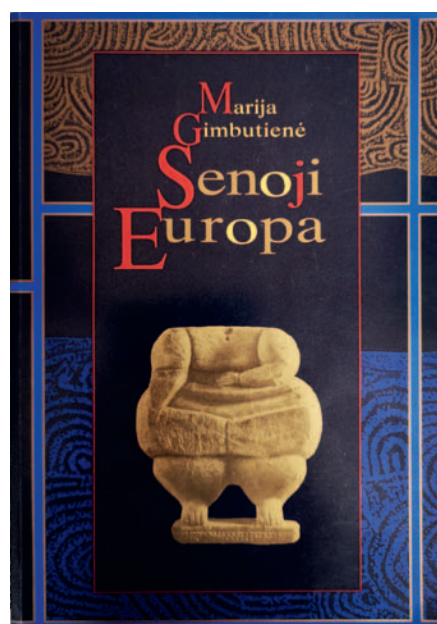
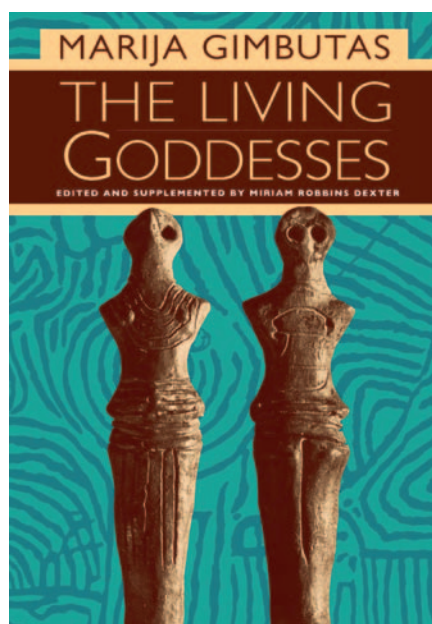

antra knyga buvo skirta tos senosios Europos kultūros ženklams, simboliams, jų prasmėms ir rašto formavimosi priešaušriui ir vadinosi „Deivės kalba“ („The Language of the Goddess“, 1989) ir trečioji – „Deivės civilizacija“ („The Civilization of the Goddess“, 1991), skirta plačiam senosios Europos visuomenių apibūdinimui – jos materialinei ir dvasinei kultūrai. Lietuvai ji, jau sunkiai sirgdama, specialiai rengė vieną, visos trilogijos turinį jungiančią knygą. Iki mirties 1994 m. vasario 2-ąją ji spėjo parengti visą tekstą: pirmuosius skyrius rašė lietuviškai, kitus siuntė į Lietuvą angliškai, o čia juos vertėme į lietuvių kalbą. Ji dar suspėjo peržiūrėti vertimus ir 1992 m. sausio mėn. įteikti knygą leidyklai. Rengiant šią knygą dalyvavo daug išeivių lietuvių, kurie paslapčiomis vežė teksto dalis pirmyn ir atgal per Atlantą. Tačiau knygos lietuvių kalba „Senoji Europa“ (1996) M. Gimbutienė nesulaukė: leidykla ilgai svarstė, kaip rašyti vietovardžius, kurie buvo iš trijų žemynų, daugybe kalbų, tad knygos leidimas užtruko ketverius metus.

Plačią Europos mokslininkų diskusiją sukėlė jos hipotezė apie tris indoeuropiečių plitimo į Europą bangas, paaiškinanti Europos tautų kilmę. M. Gimbutienės manymu, indoeuropiečiai keliavo į Europą keliomis bangomis: pirmoji banga buvusi nuo V tūkstantmečio vidurio iki V tūkstantmečio pabaigos – per nepilną tūkstantmetį Europos pietryčiuose susidarė nedidelė indoeuropiečių paveikta teritorija. Ši banga baltų gyvenamos teritorijos dar nesiekė. Antroji banga kilo po tūkstančio metų, IV tūkstantmečio

antroje pusėje, tada jie pasiekė Baltijos jūrą, bet dar nepasiekė Nemuno ir Narvos kultūrų, na, o trečioji banga – nuo IV tūkstantmečio pradžios iki III tūkstantmečio vidurio prieš Kristų jau pasiekė būsimų baltų teritorijas, bet ateiviai buvo jau ne iš protoindoeuropiečių tėvynės, o iš antrinės tėvynės – tai buvo suindoeuropėję Vidurio Europos gyventojai. Jie pakeitė Senosios Europos socialinę struktūrą, keitė ūkį, atnešė daug naujų technologijų, kita vertus, daug kur išliko senųjų gyventojų antropologinis tipas ir jų tikėjimų elementai. O iš kur atsirado protoindoeuropiečiai? Šį klausimą mokslininkai sprendžia jau kelis šimtmečius. Kalbos duomenys juos vedžiojo nuo Indijos žemių, po Artimuosius Rytus – buvusių hetitų žemes, Anatoliją, o taip pat ir pietų Uralą, dabartinės Ukrainos stepes. M. Gimbutienė šios protoindoeuropiečių kultūros žmones vadino kurganų (liet. pilkapių) kultūros žmonėmis. Ji manė, kad į Europą jie pradėjo veržtis iš Pakaspijo, Aralo jūrų žemių, dabartinės Ukrainos stepių zonos, bet mokslininkė nesiėmė spręsti pirminės jų tėvynės vietos. Ji iki šiol tvirtai nenustatyta.

M. Gimbutienės tirtos Europos kultūrų problemos tebesprendžiamos ir turbūt dar ilgai jos bus nagrinėjamos. Mums svarbu, kad M. Gimbutienė savo gyva ieškančia mintimi, galingais gebėjimais sintetinti, aprėpti nepaprastai didelius informacijos kiekius daugeliu kalbų ir labai įdomiomis savo knygomis iškėlė tuos klausimus iš naujo, pavertė juos aktualiais, svarstomais mokslo pasaulyje. Jos dėka, indoeuropiečių vaidmuo Europoje, baltų kilmė, raida ir likimas buvo apsupti

pasaulio mokslininkų dėmesio. Šiais klausimais vyko ir tebevyksta energingos, karštos diskusijos. Visose jos nagrinėjamose temose buvo ryški gyva jungtis su Lietuvos praeitimi: Lietuva–baltai–indoeuropiečiai–Senoji Europa, – tokia jos minties grandinė vedė gilyn, į mūsų tėvynės kilmės paieškas. Taip ji lyg iš naujo, iš pelenų prikėlus Lietuvos praeities atmintį, ją apgyvendino plačioje Europos mokslo minties erdvėje. Kita vertus, M. Gimbutienės darbai labai išplėtė Lietuvos, baltų praeities pažinimą, t. y. padėjo ir mums patiems giliau save pažinti. Pažinti save ir savo Tėvynę plačiuose pasaulio plotuose per ilgus tūkstantmečius. M. Gimbutienės pasauliniu mastu nagrinėtos problemos paskatino ir čia, Lietuvoje, imtis šių klausimų, kai tik atsirado tokia galimybė. Ir dabar juos svarstant diskutuojama su M. Gimbutiene arba jos argumentai papildomi, plečiami. Jos balsas girdėti net tada, kai jos teiginiai apeinami. Šiuo metu gyvi ir gilėjantys lietuvių tikėjimų ir mitologijos tyrinėjimai taip pat daug kur remiasi jos teiktomis išvalgomis. M. Gimbutienė, istorijos aplinkybių nublokšta į kitą pasaulio kraštą, nepailsdama dirbo savo tėvynės Lietuvos labui ir nuveikė labai daug. Ilsisi ji Kauno Petrašiūnų kapinėse, kur atgulė šalia savo Mamos Veronikos Alseikienės.

2021.01.19–21

Parengta pagal pranešimą, skaitytą LR Prezidentūroje vykusiame Marijos Gimbutienės šimtmečiui skirtoje konferencijoje „Stiprybės semiuosi iš Lietuvos“ (2021 01 26).

DO WE KNOW MARIJA GIMBUTIENE? ROAD TO THE HOMELAND OVER THE CENTURIES

Ingė LUKŠAITĖ

In commemoration of the centenary of Marija Alseikaitė-Gimbutienė (1921–1996), her life, works and ideas are remembered. She was born and raised in Vilnius, in a family of doctors and active public figures. She studied archaeology, anthropology, and linguistics. In September 1944, she had to choose the life of an emigrant. In 1946, she earned her PhD in Philosophy in Tübingen and lived in the United States from 1949. In 1963, she became a professor at the University of California; for 12 years she led archaeological excavations in Southern Europe; in scientific monographs (*The Balts* [1963], *Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe* [1965], etc.) and articles (*The Journal of Indo-European Studies* was launched in 1973, etc.) raised major issues: what cultures existed in Europe until the Bronze Age, where and how the Indo-Europeans came from, what they were like, what happened in Europe when the Indo-Europeans permeated into the local cultures. In her view, most of the peoples of Europe in historical times were the results of the interaction between the cultures of old Europe and the Indo-Europeans. A trilogy of books on Old Europe was published (*The Goddesses and Gods of Old Europe* [1974], *The Language of the Goddess* [1989], *The Civilisation of the Goddess* [1991]). She also worked for the good of her homeland – Lithuania. Lithuania-Balts-Indo-Europeans-Old Europe – such a chain of thought led to the search for the origin of our homeland.

MARIJA GIMBUTIENĖ: ISTORIJA SU HEROJE MOTERIM

Viktorija DAUJOTYTĖ

■ Marijos Gimbutienės šimtmečio konferencijos rengėjai Lietuvos Prezidentūroje siekė atskleisti jos asmenybę, kartu suaktualinti ir moters, jos vietos ir pilietinio vaidmens dabartinėje visuomenėje problemą. Teisinga taip žvelgti – ir ne tik dėl Marijos Gimbutienės mokslinio bei moralinio autoriteto, bet ir dėl jos moteriškojo sąmoningumo. Sąmoningumo, kilusio ne tik iš išorinių idėjų, bet ir iš giliųjų patirties klodų, iš stiprių giminės moterų. Močiutė Agota Janulaitienė, našlė ūkininkė, ne tik sugebėjo tvarkytis ūkyje, bet rūpinosi ir mokslinti vaikus, taip pat ir dukteris – Marijos motiną Veroniką Janulaitytę-Alseikienę bei tetą Juliją Janulaitytę-Biliūnienę-Matjošaitienę. Marijos Gimbutienės moteriškoji jausena gražiai išplėtotą gyvenime (trijų dukterų motina) ir kartu tarsi archetipinė: gyvybę duodančiosios galia turinti būti svarbi ir visuomenėje.

Pavadinime minima „herojė“ reiškia ne tik kokius ypatingesnius veiksmus, bet ir veikiančios figūros svarbumą, aktyvumą. Viena laiške Mariui Katiliškiui išsakomas ir tautosakos herojei būdingas mitinių kliūčių įveikimas: „<...> Galiu tai sakyti, nes pati praėjau pro visokias ugnis ir kliūtis“, galėjo ištarti, kad „taip Laimos lemta“, galėjo pridurti apie drąsą rizikuoti: „Ir Laima padės; ji tik tada padės, kai Tu rizikuosi“¹. Jautė senųjų lietuvių mitinių galių artumą.

Pradėjusi domėtis tautosaka, senąją prigimtine lietuvių kultūra, Marija tarsi bandė atsikasti ir savo pačios pamatus: iš kur visa tai? kodėl jai tas taip svarbu? kur tai veda? Jungianti gija – nuo įspūdžio imliausiu laiku patirto Dzūkijoje iš rugius pjaunančios ir seną dainą dainuojančios moters iki matricentrinės senosios Europos, iki Deivės-Motinos, iki naujo požiūrio į Senąją Europą. Prieš pradėdama savo svarbiausią archeologinę ekspediciją ji jau turėjo viziją to, ko ryžosi ieškoti ir ką tikėjosi rasti. Ji rėmėsi moteriškumu, bet kalbėjo visų akivaizdoje ir visiems – moterims ir vyrams. Vytauto Kavolio, lyginamųjų civilizacijų

tyrėjo, straipsnio „Civilizacijos atradėja, darbo ir džiaugsmo žmogus“ pradžioje sakoma, kad Marija Gimbutienė buvo laiminga tarp mokslininkų (ne tik tarp mokslininkų). Jai vienintelei XX amžiuje pavyko atrasti ir aprašyti ištisą iki šiol neaprašytą civilizaciją“ (Gimbutienė 2002: 187), sutrumpintai ar net metaforiškai vadinamą Deivės civilizacija. Tos civilizacijos žymenų Marija Gimbutienė ieškojo ir baltų kultūroje, ir lietuvių liaudies mene. Marija Gimbutienė atpažino savo gebėjimą prigimtoje ir prigimčiai artimoje kultūroje išvelgti giliuosius simbolius ir juos aiškinti. Iš liaudies meno tą atpažinimo džiaugsmą galėjo perkelti į archeologinius radinius. Ko negali atpažinti, to negali ir pažinti. O ko negali pažinti, negali įjungti ir į vieną ar kitą sistemą, būtiną mokslui.

Marija Gimbutienė buvo mokslininkė kūrėja, mokslininkė menininkė. Jos kredo: „Tiek vertas gyvenimas, kiek mokame pasiimti iš jo grožio ir šviesos, kiek einame per jį su tikėjimu ir meile, kiek grynas materialinis pasaulis mokamas transformuoti menininko akimis (gebėjimais), matant jame tiek, kiek žmogui yra leista matyti“ (Ten pat, 179). Marija Gimbutienė jungė poetišką gyvenimo pajautą ir išskirtinai stiprią valią dirbti, siekti. Mokėjo kurti ir kurtis gyvenimą – jos namai Topangoje buvo kūrybiškas erdvios lietuvių sodybos archetipinio modelio atkūrimas.

Moteris nelygu moteriai, kaip ir vyras nelygu vyrui. Tokio lygio asmenybės, kokia buvo Marija Gimbutienė, veikia tame pačiame lauke ir tokiu pačiu lygiu kaip ir vyrai. Be nuolaidų. Stipri moteris, asmenybė, individualybė, *substancinis individas* šliogeriskąja prasme – asmuo, galintis stovėti *priešais* (nebūtinai *prieš*): atsiskirti nuo to, kas ne jo, dar kartą atsiskirti ir dar, kol lieka *individualus*, nebedalomas, vientisas. Jau galintis veikti pasaulyje pagal savo paties programą, atskirais atvejais netgi herojiškai, renkantis neįprastus, rizikingus veiksmus.

Ir pati kiečiausia, netgi herojiškiausia žmogiškoji galia remiasi minkštosiomis galiomis (joms priklausytų emocijos, jausmai, gamtos išgyvenimai). Asketas yra pažeidžiamas kaip tik

1 Iš „Susirašinėjimo su Mariam Katiliškiu“, paskelbto knygoje „M. Gimbutienė. Laimos palytėta“, žr. (Gimbutienė 2002: 152–155).

Marija Alseikaitė-Gimbutienė, gavusi filosofijos daktarės garbės vardą.
San Franciskas, Integraliųjų studijų institutas, 1988 m. birželio 25 d.

tose vietose, kur stinga minkštųjų galių, jungiančių su kitais. Asketo tvirtybė labiau asmeniška. Asketui sunkiau dalyvauti bendresniuose dalykuose. Apie Mariją Gimbutienę reikia kalbėti ir kaip apie socialiai angažuotą asmenybę, gebėjusią remtis ir minkštosiomis galiomis (rašyti dienoraštį, intymius laiškus, pasitikėti intymiu bendravimu su žmonėmis ir gamta, prigimties jautumu ir branginimu).

Ir *pilietiškas* jos jaustas kaip buvimas savo valstybėje kaip pilyje, kaip namuose. Būti piliečiu reiškia prisiimti dalį atsakomybės už pilį, net jei esi ir toli nuo jos. Pilietiškas reiškia tvirtumą, stuburą, tvirtumo papildiniai imasi iš *lietuviškumo*, iš to, kas sava, kas arčiau širdies, kas kūrybos sferoje labiau priklauso metaforai. Kalbant apie humanistiką plačiausia prasme, metafora veikia ir kaip skiriamasis mąstymo bei stiliaus bruožas. Prisiminkime vieną gerai žinomą pavyzdį iš tradicinių pažiūrų folkloristo Jono Balio ir Marijos Gimbutienės susikirtimo mąstant apie lietuvių mitologiją; kiek laikantis faktų įmanoma ir laisvesnė, metaforiškesnė jų interpretacija. Jonas Balys priekaištavo, kad Gimbutienės straipsnio „Šviesos ir nakties deivės lietuvių mitologijoje“ negalys kitaip pavadinti kaip poezija (Ten pat,

95). Marija Gimbutienė atsakė, kad tai buvusi paskaita, o „paskaitoje skaitantysis turi pagauti klausytoją“. Ir bendrino: „Jei mano paskaita buvo poezija, laikau komplimentu, o ne priekaištu“ (Ten pat, 99). Metafora yra poezijos, ypač lyrinės, branduolys. Marija Gimbutienė buvo itin stiprios vaizduotės mokslininkė, konkrečių duomenų – nei archeologinių, nei mitologinių – negalėjo pakakti jos kuriamai Senosios Europos vizijai. Archeologiniai radiniai rėmė vaizduotę ir ją laisvino – kūrybinė, metaforinė galia kvietė žvelgti į praeitį giliau, negu įmanoma atkasti, toliau, negu liudija faktai. Vaizduotės metaforos padėjo keisti vyraujančią požiūrį į praeitį kaip karingų patriarchalinių bendruomenių, kaip vyriškumo ir agresijos istoriją. Vėlyvasis paleolitas ir neolitas, pagal Mariją Gimbutienę, buvę taikūs ir kūrybingi. „Pirmąsiosios dievybės, kurią mūsų protėviai garbino paleolito ir neolito laikais, buvo moteris, ir tai giliai veikė jų socialinius modelius“ (Gimbutienė 1996: 10) Akcentai – taikus ir kūrybingas; kūrybingas, vadinasi, neišvengiamai poetiškas, metaforiškas. Metafora apskritai labiau sietina su moteriškuoju, o metonimija – su vyriškuoju pradū. Ir metaforos – metonimijos lygmeniu vyksta amžinas ginčas tarp racionaliojo ir poetinio prado.

1990 metais A. J. Greimas „Metmenims“ rašo trumpą M. Gimbutienės knygos „The Language of the Goddess“ recenziją, įspūdi. „Tai konstrukcija, bandant atstatyti dažniausiai iš šukių ir tik kartais iš apysveikiai išlikusių vazų ar statulėlių – ištisą kultūrą“ (Gimbutienė 2002: 184). Taip, tai sukels diskusijas, vienų bus išgirta, kitų išpeikta, bet neabejotinai stimuliuos minties pažangą. Greimas primena įžymų lingvistą Romaną Jakobsoną, jo darbas apie metonimiją ir metaforą, jei ir su paklydimais, nuolat esąs aktualių tyrimų lauke. Pats Greimas sako negalįs nepripažinti Gimbutienės tezėms „didelės dalies tiesos“. Ir argumentas tam pripažinimui yra archajiška Žemės Motinos, atpažįstamos ir Žemynos Žiedkelėlės metaforose, figūra, sutinkama ir seniausiuose lietuvių kultūros klotuose (Ten pat, 186).

Donatas Sauka – tos pačios kartos kaip ir Marija Gimbutienė asmuo ir asmenybė. Abiem būdinga savaip herojiška stovėseną *priešais*, savojo požiūrio gynimas. Veikale „Tautosakos savitumas ir vertė“ (1970) Sauka parašė originalų poskyrį „Pasakos su heroje moterimi“ ir įtikinamai atskleidė moteriškumo svarbą pirminėse folklorinėse struktūrose. Pasakos „su heroje moterimi“ esančios „tartum atskiras stebuklinės pasakos porūšis“, bet ir susisiejantis su „europine pasaka“, su Europos tradicija. Tokia tipiška europine pasaka laikoma „Pelenė“. Saukos pažymėta, kad pasakoms su heroje moterimi, kaip ypatingai pasakų kategorijai, lietuvių folkloristinėse studijose teskiriama mažai dėmesio. Tarp gražiausių moters siužeto pasakų minimos „Devyniabolė“, „Sigutė“. Atskirai sustojama prie „Eglės“. „Tarp tautinė pasakos tradicija joje remiasi vietine lietuviška etnografinė medžiaga, universalūs motyvai ir elementai susipina į originalų siužetą, išplėtotą su tikru liaudies talentu ir dideliu kūrybiškumu“ (Sauka 1970: 93). Seniausių civilizacinių procesų dinamika ir Marijos Gimbutienės, ir Donato Saukos siejama su kūrybiniu pradū, su kūrybiškumu. Kur nėra kūrybiškumo, nėra ir civilizacinės dinamikos.

Kalbėdamas apie pasakas „su heroje moterimi“, Sauka teigia, kad „herojaus pasikeitimas siejamas su visai naujomis, skirtingomis meninėmis vaizdavimo galimybėmis <...>“ (Ten pat, 83). Jos yra priklausomos nuo pasikeitusių sąlygų. Galima pažvelgti ir bendriau – ir Marijos Gimbutienės prigimtinėms galioms vystytis jau buvo susidariusi palanki terpė – didesnio moterų aktyvumo ir sąmoningumo, jungimosi į Europos moterų kultūrinę ir politinę emancipaciją, universitetinio išsilavinimo, profesinio savarankiškumo, kūrybos

siekiai. Marija Gimbutienė priklauso trečiai aktyviųjų lietuvių moterų kartai, gal net ketvirtai, jei galvosime apie lietuvių bajorių, dar lenkakalbių, veiklą. Meilės Lukšienės apibendrinimas: Marija „augo ir brendo nuo pat kūdikystės šeimoje, kur ne buitį buvo svarbiausia, o tautos politiniai, ypač kultūriniai, rūpesčiai. Abu tėvai – Danielius Alseika ir Veronika Janulaitytė–Alseikienė – pirmoji inteligentų karta iš valstiečių. Tėvas – žemaitis nuo Skuodo, patyrė daugelio mūsų gabiųjų kaimo žmonių kelią: baigęs kaimo mokyklą, ryžosi toliau mokytis savo jėgomis“ (Gimbutienė 2002: 196). Marija Gimbutienė iš jaunystės turėjo inteligentiškumo ir valstietiškumo patirties, gebėjo ją jungti. Visą gyvenimą ji žinojo, kad dar yra „Lietuvoje tokių vietų, kur etnografui, tautosakininkui, istorikui, archeologui ar kalbininkui gyventi – tikra laimė“ (Ten pat, 134). Sakytą apie Vilniaus krašto dzūkus, bet žinota ir bendriau – pasaulio suvokimo šaknys tebeglūdi žmonių sąmonėje ir žemėje, kuri yra po jų kojų. Tad būtina tirti. Tirti ir patiriant, dalyvaujant. Taip buvo klotami pamatai lietuvių prigimtinės kultūros suvokimui. Dalį savo ankstyvųjų prigimtinės kultūros patyrimų Marija Gimbutienė sugebėjo tarsi atidėti vėlyvesniam laikui, gebėjo iš naujo patirti jau kitu sąmonės lygmeniu – grįžti, atsigręžti, iš naujo susitikti, pažvelgti tarsi iš kito patirties kranto.

Didelės svarbos yra programinė Marijos Gimbutienės kalba, pasakyta Vytauto Didžiojo universitete 1993 m. birželio 11 d., Garbės Daktarės vardo suteikimo iškilmėse. Vienas reikšminių tos kalbos epizodų: „Kai nuolat esu klausiama, kodėl būtent aš, o ne kas kitas, rašiau apie gyno-centrinę Europą (*gyne* – moteris) prieš indoeuropiečių įsiveržimą, kodėl aš, o ne kas kitas, ėmėsi šifruoti tos kultūros simbolinę sistemą, kuri labai skiriasi nuo vėlesnių laikų simbolinių sistemų, kodėl pasitelkiau mitologiją ir tautosaką priešistoriniams įvaizdžiams suprasti, mano atsakymas dažnai yra trumpas: visų pirma dėl to, kad užaugau Lietuvoje. Krašte, kur mano vaikystės metais dar tekėjo šventupės, kur augo šventi medžiai, kur ošė miškai, pilni gyvybės jėgos, kur žmonės alsavo žemės ritmu, kur dievybė buvo juntama ir vandeny, ir akmeny, ir paukštyje, ir medžio žievėje. (Atsimenu, kai prieš 55 metus išėjau anksčiau rytą į Dzūkijos kalnelius, senutė plovė pjautuvu avižas ir dainavo taip, kaip kvėpavo. Pajutau tokį susivienijimą su žeme, darbo ritmu ir daina. Man užteko tos vienos akimirkos, kad įstrigtų visam gyvenimui ir nulemtų pažiūras į gyvenimo ir darbo prasmę“ (Ten pat, 17). Savo kalbą Gimbutienė sako gyvenimo zenite, jau atlikusi didžiulias

Marija Gimbutienė kalba Vytauto Didžiojo universitete, Garbės daktaro vardo suteikimo iškilmėse. 1993 m. birželio 23 d. V. Jankausko nuotrauka. Nuotraukos saugomos Lietuvos literatūros ir meno archyve.

pareigas: užauginusi vaikus, atkasusi nežinomą iki tol civilizaciją ir pateikusi jos interpretacinį supratimą, pasiekusi garbės, pripažinimo. Grįžta į jauną patyrimą, jo išpūdį tarsi atsikasa savo sąmonėje, tuo galutinai patvirtindama pasirinkimų ir išsipareigojimų vientisumą. *Sąmonės kasinėjimai, sąmonės archeologija* – Marijai Gimbutienei buvo svarbi ir ši sritis. Bėgalinis visko junglumas – ir tai yra būdinga didžiosioms prigimtims, galbūt labiau – moterų, turinčių ir stipresnį jutimiškumą, ir herojiškumą.

Ši Marijos Gimbutienės kalba priklauso svarbiausioms lietuvių prigimtinės kultūros manifestacijoms. Atskleidžiamas giliųjų prigimtės struktūrų percepcinio patyrimo mechanizmas – ankstyvas susitikimas, kontaktinio suvokimo radimasis, saugojimas atminty, grįžimas ir tarsi galutinis įvertinimas. Iš senos moters darbo ir dainos jungties kultūra perimama tos, kuri gebės ją suvokti ir įjungti į bendresnius modelius.

2020 12 31

Parengta pagal pranešimą, skaitytą LR Prezidentūroje vykusioje Marijos Gimbutienės šimtmečiui skirtoje konferencijoje „Stiprybės semiuosi iš Lietuvos“ (2021 01 26).

LITERATŪRA

Gimbutienė 1996 = Marija Gimbutienė. *Senoji Europa*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Gimbutienė 2002 = Marija Gimbutienė. *Laimos palytėta: straipsniai, recenzijos, pokalbiai, polemika, laiškai, vertinimai, prisiminimai*. Sudarė ir parengė Austėja Ikamaitė. Vilnius: Scena.

Sauka 1970 = Donatas Sauka. *Tautosakos savitumas ir vertė*. Vilnius: Vaga.

MARIJA GIMBUTIENĖ: HISTORY WITH A HEROINE WOMAN

Viktorija DAUJOTYTĖ

The essay, dedicated to archaeologist and anthropologist Marija Gimbutienė, focuses not only on her scientific authority, but also on her female consciousness. The influence of the Lithuanian innate (traditional culture) on her works and ideas about matricentric Old Europe and the religion of the Goddess-Mother is highlighted. Having taken an interest in folklore, the old Lithuanian culture, Marija tried to learn: where does it all come from, and where does it lead? She was a researcher-creator, a scientist-artist. Her creative imagination allowed us to see more than the archaeological evidence suggests. The archaeology of consciousness was also important for her; she was able to see deep symbols in the culture and explain them.

MARIJOS ALSEIKAITĖS STUDIJŲ METŲ DARBAI: VILNIAUS KRAŠTO TAUTOSAKOS RINKIMAS IR JOS TYRIMAS

Austė NAKIENĖ

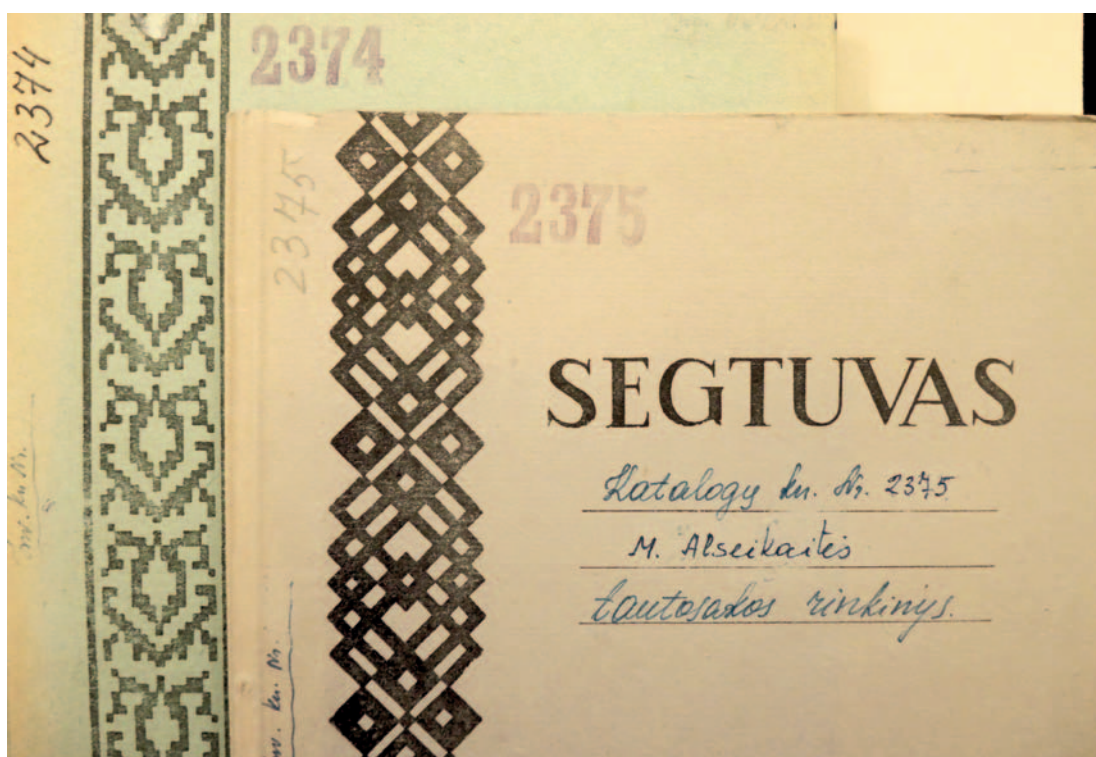
■ Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, siekta atkurti ir į dvi šakas perskirtos lietuvių kultūros vienovę, sudėti šalia okupuotoje Lietuvoje kūrusių mokslininkų ir menininkų bei išeivijoje atsidūrusių tautiečių kūrybą. Mokslo ir kultūros žurnalai, knygų leidyklos susidomėjo savo žymiausius veikalus išeivijoje parašiusiais Marija Alseikaite-Gimbutiene ir Algirdu Juliumi Greimu. Buvo smalsu daugiau sužinoti ir apie jų kelio pradžią čia, Lietuvoje. 1996 m. „Liaudies kultūros“ žurnale buvo publikuotas Marijos Alseikaitės straipsnis „Vilniaus krašto lietuvių būdo bruožai gyvenime ir tautosakoje“, kurį skaitytojams pristatė Nijolė Laurinkienė. Įvadiname straipsnyje šis tautosakinis tyrimas, parašytas 1940 metais, būsimai žymiai mokslininkei studijuojant Vilniaus universitete, apibūdintas kaip rodantis „autorės brandumą, išvalgumą, orientaciją kultūrinėse bei politinėse aktualijose“ (Laurinkienė 1996: 33). Darbo rankraštis saugomas Lietuvos literatūros ir meno archyve (LLMA F. 459, ap. 3, b. 153), ten pat saugomi ir kiti pirmieji rašiniai.

Minėdami žymios mokslininkės 100-metį, norėtume dar kartą atkreipti skaitytojų dėmesį į šią publikaciją, taip pat sudominti šaltiniais, kuriais buvo remtasi, apibūdinant Vilniaus krašto lietuvių tautosaką ir jų tautinį sąmoningumą. Kaip paminėjo N. Laurinkienė, jauna autorė buvo išugdyta į Lietuvių mokslo draugijos bei Vilniaus lietuvių komiteto veiklą įsitraukusių tėvų, dar mokydamasi Vilniuje, Vytauto Didžiojo gimnazijoje, ji bendravo su iš viso Vilniaus krašto susirinkusiais bendramoksliais. Tačiau svarbiausias šaltinis buvo 1939–1940 m. ekspedicijų patirtis, tuo metu iš šio krašto įvairaus amžiaus žmonių užrašyta medžiaga. Marijos Alseikaitės surinkta tautosaka saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos institute (toliau – LLTI): rankraštiniame rinkinyje LTR 2374 – Vilniaus krašto lietuvių dainos apie lenkmečių patirtą priespaudą, taip pat ir senosios rugiapjūtės, kalendorinės dainos, įvairūs tikėjimai (iš viso 386 vienetai); rinkinyje LTR 2375 – Valkininkų valsčiuje užrašytos vestuvinės

dainos, tikėjimai (182 vienetai). Galima tarti, kad skirtinguose archyvuose saugomi rankraščiai – 1940 m. užrašyta tautosaka ir tais pačiais metais parašytas tyrimas – sudaro vieną visumą.

Šiaip rinkiniai LTR 2374 ir LTR 2375 nėra kažkuo ypatingi ir nesiskiria nuo kitų LLTI Lietuvių tautosakos rankraštyne saugomų rinkinių. Jie nepradedami tautosakos rinkimo aplinkybes aprašančiu įvadu, kituose puslapiuose taip pat nėra platesnių tautosakos gyvavimo kontekstą apibūdinančių komentarų. Tačiau tokių komentarų gausu tyrime, iš to galima spręsti, kad, leisdamasi į ekspedicijas, būsimoji Marija Gimbutienė siekė kompleksiskai ištirti Vilniaus krašto gyventojų kultūrą. Kaip žinome, tokius tikslus kėlė ir vėliau, XX a. šeštajame ir septintajame dešimtmetyje, vykusios kompleksinių ekspedicijų dalyviai. Tad jos tyrimas gali būti suvokiamas kaip vėlesnių kraštotyros ekspedicijų (Zervynos (1964), Ignalinos kraštas (1966), Dieveniškės (1968), Gaidės ir Rimšės apylinkės (1969) ir kt.) ir iš jų medžiagos sudarytų monografijų publikavimo įžanga. Gali būti, kad mokslininkė ekspedicijose fiksavo ne tik tautosakos kūrinius, kuriuos vėliau perdavė archyvui, bet ir savo pastebėjimus, pokalbių nuotrupas. Nors visa tai galėjo ir įsiminti, o vėliau, rašydama mokslinį darbą, atkurti iš atminties. Apie savitą ekonominio nuosmukio ir kultūrinio pakilimo derinį anuometiniame Švenčionių krašte ji rašė:

Beklajodamas po mūsų Vilniaus kraštą, stebi tuos didžiulius, susigūžusius į krūvas sodžius. Jie tave viliote įvilioja vidun. Neretai užtinki tokį užkampį, kur dar kasdieniniame gyvenime vyrai nešioja dvigubai papinėtas liepos ar karklų karnų vyžas. Kur šventoji ugnelė išimtinai skiltuvo ir pinties skeliama, kur dūminės pirkios, matyt, tik pernai metais įsigijo pirmąjį plytinį dūmtraukį. Bet tame pačiame sodžiuje, kitame trobos gale – jaunimas rengia knygų ar atskirų straipsnių recenzinius diskusinius vakarus, vaidinimus. Tame pačiame namo gale įrengiamos skaityklos, kur randa vietos kiek-

vienas lietuviškas dalykėlis, kur visas sodžius renkas lietuviškos knygos pasižiūrėti. Tas dvi-lypumas tiesiog stebina. (Alseikaitė 1996: 44)

Marijai Alseikaitėi į akis krito ypatingas rytų aukštaičių dainų senoviškumas ir pačiai pa-vyko užrašyti trejetą paruginių dainų: „Tu žil-viteli“, „Aisim sesutelės“, „Kas prisėdo kuoselių“ (pastarosios dvi paskelbtos Zenono Slaviūno su-darytame sutartinių tritomyje), kitų senoviškų darbo, vestuvinių bei kalendorinių dainų, raudų. Remdamasi vietinių gyventojų žodžiais, ji rašo, kad senąjį dainuojamosios tautosakos sluoksni žmonės išlaikė saugodami savo lietuviškas šaknis. Dėl susidariusios politinės padėties imta vengti visokių svetimybų: nors seniau švenčioniškiai mėgė gudiškas dainas, lenkų okupacijos metais jų atsisakyta „ir su visu nuoširdumu imtos dainuoti senosios lietuviškos. Kartu su lietuviškumu su-prastas jų grožis, meniškumas.“ Kaip sakęs vienas vietos gyventojas, „pas mus, Adutišky ir aplink, turbūt až vis senoviškiausios dainos. Mes jas už tai labai dainuodavom, kad linkam labai nepatik-davo“ (ten pat, p. 44).

Antras veiksnys savitumui išlaikyti – labai stipriai įsigalėję seni papročiai. Dar šiandien Vilniaus krašto lietuviai turi tokių papročių, kokių kitose Lietuvos vietose seniai nebėra. <...> Atsilikimas ekonominėje srityje paliko

žymių pėdsakų. Čia klestėte klesti liaudies medicina, burtai. <...> Kartais, tikint gydo-mąja galia, sukuriama fantastiškai meniški burtai. Pavyzdžiui: „Kai nueini medžian (miš-kan) ir pamatai pažiemkų (žemuogę), reikia susiimt užpakalin runkas, tadu susilinki ir paimi su burnu tų uogytį, – tai per pusiauį neskaudės“ (Gervėčiai, 394). Ir maži, ir seni tokį simpatinę gydymosi būdą išbando. <...> Nors ir visoje Lietuvoje netrūksta prietarų, bet tokios gyvybinės reikšmės kaip Vilniaus kašte jie jau nebeturi. (P. 44–45, cituojamas tikėji-mas iš rinkinio LTR 2374)

Pasak Marijos Alseikaitės, Vilniaus kra-što gyventojų charakterio pagrindų reikia ieškoti gilioje senovėje, „nes sąmonės forma yra amžių bėgyje susikūrusi, ji – pirmtakų gyvenimo re-zultatas“. Rašydama apie pietinės, dzūkiskosios Vilniaus krašto dalies žmonių gyvenimo būdą ir tautinį charakterį, ji taip pat pastebi ten gyve-nančių žmonių tvirtumą, darbštumą, dainingu-mą, tačiau ir jų nepriteklių, skurdą. Tyrime nori išsiaiškinti, kodėl dzūkai niekaip negali nuo tos vargingos buities atitrūkti. Į šį klausimą bando atsakyti, žvelgdama kompleksiskai, gretindama įvairius duomenis. Kelia mintį, kad šio Lietuvos krašto gamta nesuteikia žmonėms patogaus gyve-nimo, „verčia labiau su ja kovoti, amžinai rungtis su skurdu“ (ten pat, 35 p.).

Tas didelis dainų gausumas įrodo, kad dzūkas ne tinginys, nes jis labai dainuoja tada, kai dirba, kai jaučia pasitenkinimą užbaigtu darbu. Kodėl gi šis darbštusis dzūkas neišsikasa iš savo bėdų? Vargė tiesiog paskendęs. Taip dažnai kartojama:

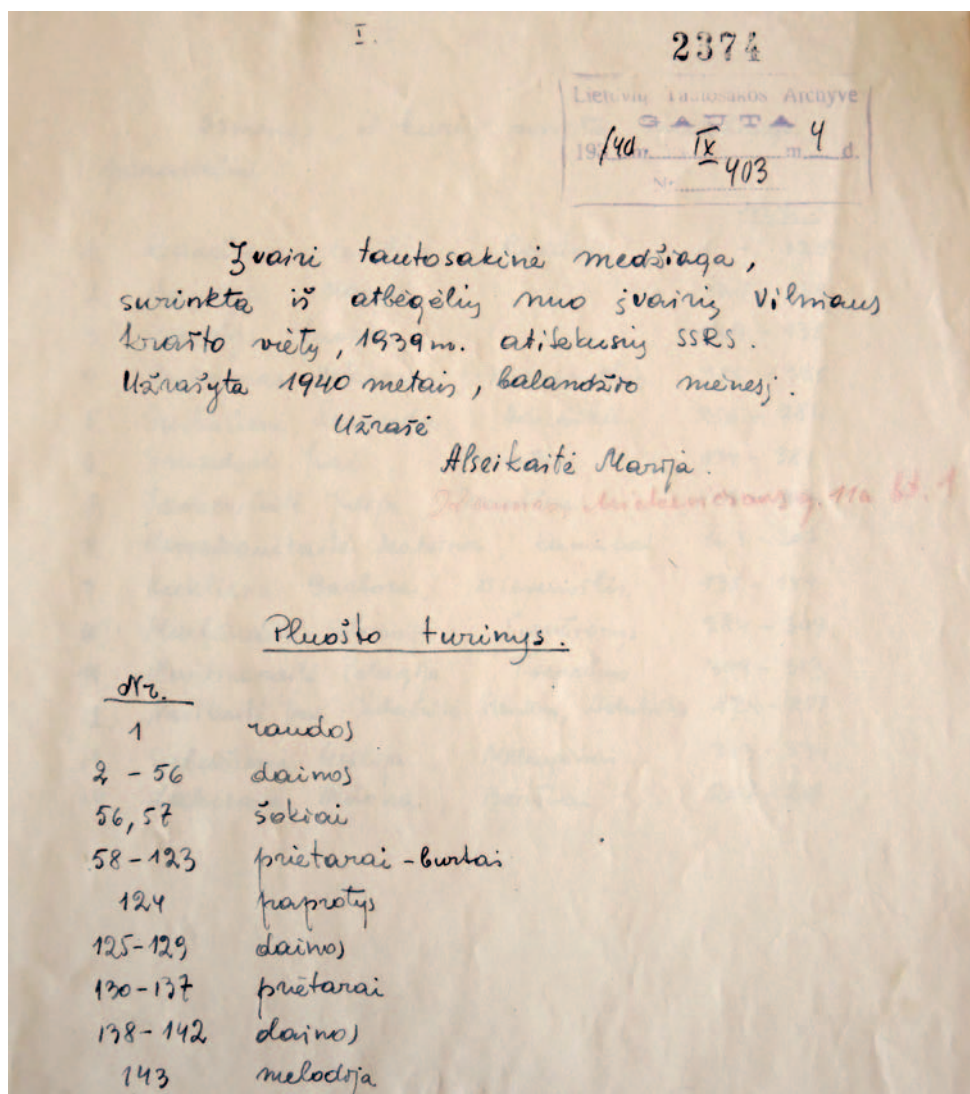
*Vargely gimiau, vargely augau,
Už vargo bernelio ir nutekėjau.*
(Krėvės rink., 183, 15, Valkininkai)

Smėlio kalneliai neleidžia vargo pamiršti. Kartais tas vargas dzūko įsivaizduojamas kaip konkretus daiktas, kurs žmogiškos galios negali būti nuveikiamas. (38 p.)

Tautosaka rinkta ir darbas rašytas Antrojo pasaulinio karo metais, tuo metu Vokietija jau buvo okupavusi Lenkiją ir Klaipėdos kraštą, o SSSR įžygiavusi į Vilniaus kraštą, o vėliau ir į likusią nepriklausomos Lietuvos Respublikos teritoriją. 1939 m. spalį trumpam buvo išsipildžiusi ilgametė visų lietuvių svajonė – atgautas Vilnius, virš Gedimino bokšto iškelta trispalvė vėliava!

Tačiau tuoj suprasta tikroji padėtis, kurią gerai išreiškė Petruui Biržiui priskiriamas posakis „Vilnius mūsų, o mes rusų“. Nenuostabu, kad tokiu metu mokslininkė daug dėmesio skyrė Vilniaus krašte gyvavusioms karinėms-istorinėms dainoms bei to krašto gyventojų drąsai, karingumui. Kaip jau minėta, ją domino ir lietuvių atsparumas, vieningumas, tautinis sąmoningumas, kurie galėjo padėti išlikti, esant tokiai grėsmingai padėčiai. Čia galima priminti taiklų rašytojos Marijos Lastauskienės pasakymą, kodėl istorijos kryžkelėje gyvenantiems lietuviams svarbu išlaikyti tautinį savitumą: „Tautybė mums yra reikalinga kaip ežiui spygliai“ (Naujoji Romuva 1932). Rašydama apie Vilniaus krašto dzūkus, Marija Alseikaitė teigė, kad jų dainose „vyraute vyrauja kariški motyvai“:

Kiekviena šeima su vainele susiduria. Liūsta mergelė, liūsta seselė, o skaudžiausiai paliečiama motina. Todėl taip dažnas tas gėla dvelkiantis motyvas:

Marija Alseikaitė renka etnografinę medžiagą. 1940 m.
Nuotrauka saugoma Lietuvos literatūros ir meno archyve.

*Oi aš turėjau
Devynis sūnelius,
Dešimtą dukrele.
Ir visi devyni
Išjojo ant vainos,
Dešimta dukrelė
Galvelei priglausti.*
(Krėvės rink., 30, 223, Valkininkai)

Sūnelio ar brolelio rengimasis karužėn paliekančius skausmingai nuteikia, bet būdinga dzūkui, kad jis dažnai nori išeiti ir, jei lieka namie, labai nerimauja. <...>

Nors lietus lyja, mūs dzūkas, žaunierėlis, skuba, ir dar su koku noru, pasiryžimu! Net ir mergelės, kurių ne vienai prieš karužę tenka su berneliu amžiams išsiskirti, šiaip nevengia kareivėlių. Jos – tos pačios dvasios. (Alseikaitė 1996: 37)

Kaip pavyzdžius, ji pateikė Vinco Krėvės-Mickevičiaus surinktas Dainavos krašto liaudies dainas, taip pat ir dainas iš savo rankraštinų rinkinių. Būtent šiomis dainomis rėmėsi rašydama apie Vilniaus krašto lietuviams per amžius tekusią pareigą budėti pasienyje ir saugoti savo tėvynę nuo visų pavojų, taip pat ir apie lenkų okupacijos metais sukilusį patriotizmą. Tyrime turbūt primenami ekspedicijose girdėti pasakojimai apie kovas dėl galimybės lietuviškai melstis ir giedoti bažnyčiose, dėl to net kildavusias lietuvių ir lenkų peštynes, kitas patirtas skriaudas, pagaliau – džiaugsmą vėl tapus Lietuvos dalimi:

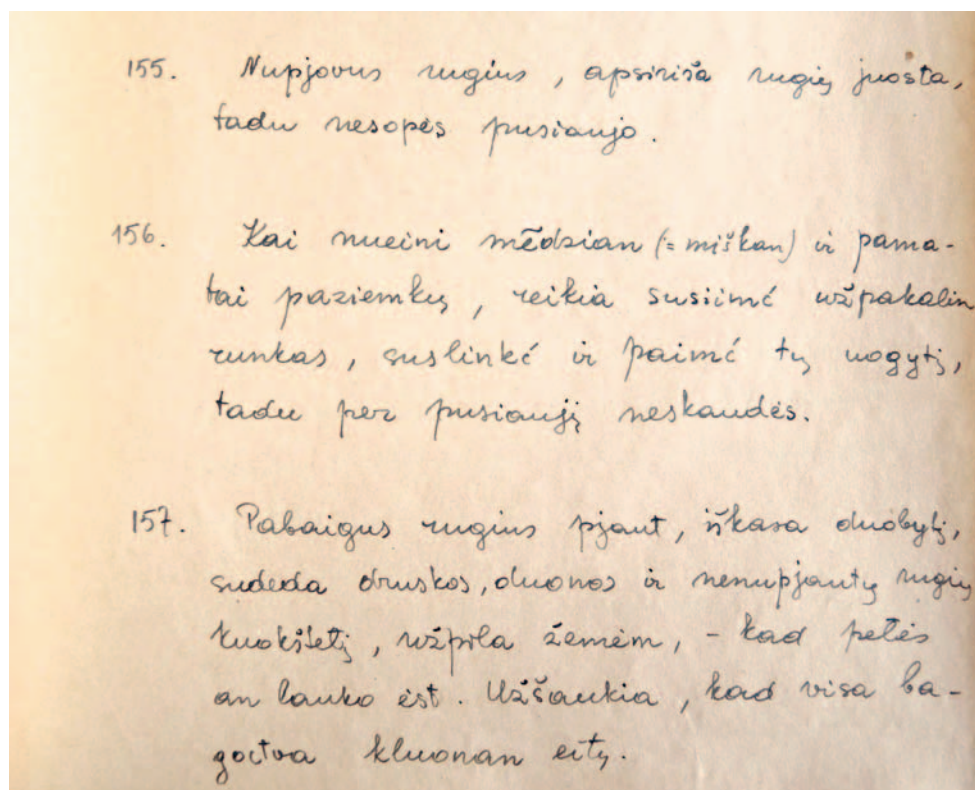
Kas nebuvo šitame krašte, tas niekad ir nesusiras tų tėvynės meile degančių širdžių, tas nepajus to ryto nuotaikos, kada žibančiomis akimis mergytės tautiškais drabužiais, tautiškomis kepuraitėmis dainuodamos sėdos į ratus, apkašytus gėlėmis, važiuoti bažnyčion. Tas nesusiras to džiaugsmo ekstazės, kai toli, aukštam aukštam beržely, nors akimirkai suplevėsuodavo trispalvė, tas nepatikės, kad mūsų lietuvė moteris, spardoma, spaudoma, koliojama, vis tiek nenutraukė lietuviškos dainos. Vilnietis lietuvis pasiekė tokį herojinio patriotizmo laipsnį, kuriam apsaityti tikrai nėra žodžių. <...>

Šiandien turime susikūrusį naujos epochos patriotinės tautosakos lobyną, kuriame įamžinta to krašto dvidešimtmečio istorija, o kartu atsispindi didvyriškoji lietuvių dvasia. Vilnietis laisvės troško kaip saulės, kaip dienos. Tiesiog tragiškai suskamba dainos:

*Lietuva, tėvyne, glausk mane prie savęs,
O aš nesitrauksiu niekados nuo tavęs.
Kodėl mus apleidai Lietuva, tėvyne,
Kad mus lenkai spaudžia ranka geležine?*
(Rodūnė, 133)

Gaila savęs, gaila Lietuvos:

*Lietuva, Lietuva, man gaila tavęs,
Suspaudė man širdį nelaimės, vargai.*
(Tverečius, 71)

Arba:

*Verkiu naktį, šaukiu dieną,
Tu, Lietuva, mano miela,
Koks padėjimas šiandien tavo,
Kad jau lenkai viršų gavo!?*
(Rodūnė, 130)

<...> Vilniečiai, kaip tie maži vaikai, darė viską, kas tik buvo negalima. Už vestuvinius šokius ir dainas dvidešimt rodūniečių moterų buvo sumestos į kalėjimą, o grįždamos jos visu keliu plėšė gerkles ir dar labiau šoko, dar labiau dainavo. Mušė, kankino, o visur tik skambėjo, skambėjo. (Ten pat, 45 p.)

Čia pacituota tik dalis tų skambių patriotinių dainų, kurias galime rasti autorės rinkiniuose. Kaip anuomet, taip ir šiandien, vartant rinkinius LTR 2374 ir LTR 2375, didžiausią išpūdį palieka ne senosios tautosakos pavyzdžiai, kurių juose netrūksta, bet naujoji tautosaka, dainose aiškiai išreikštas patriotizmas:

*Už Lietuvą, už tėvynę
Duosim šaudyt sau krūtinę.*
(Rodūnė, 46)

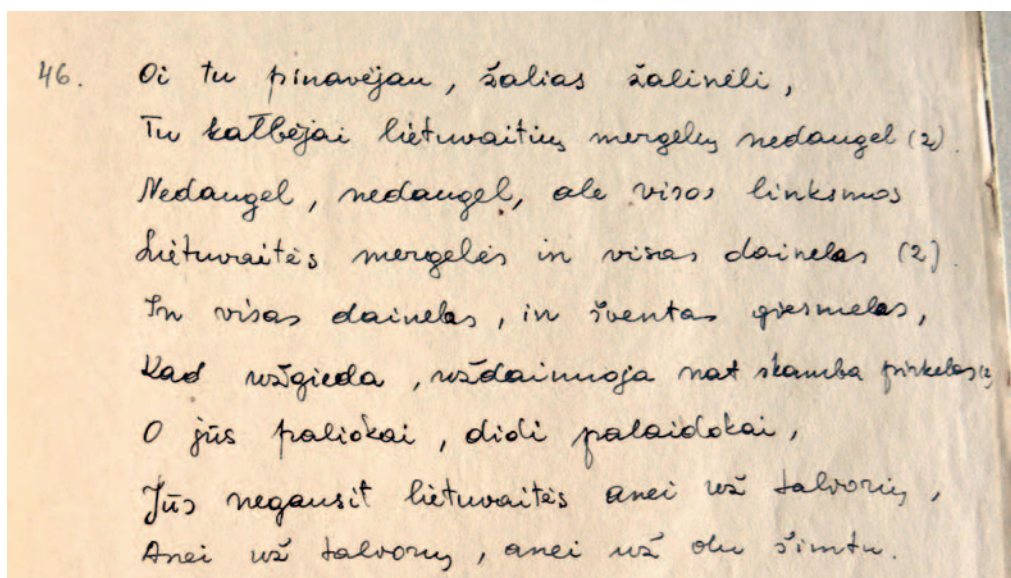
Tarsi pokalbio nuotrupa su dainų kūrėjais ir atlikėjais atrodo tyrime pacituoti lenkų okupacijos metų svarstymai, kaip geriau būtų buvę: ar

pasilikus savo namuose, savo krašte, ar pabėgus į didžiąją Lietuvą? „Koks gi mūsų gyvenimas – tik kūnas čianai, o sielos ty skrajoja“ (p. 46–47). Deja, Vilniaus krašto lietuviams, ilgai svajoju- siems apie gražų gyvenimą nepriklausomoje Lie- tuvoje, anuomet neteko jo patirti – vieną okupa- ciją keitė kitos.

Lietuvos literatūros ir meno archyve sau- gomas ir dar vienas 1940 metų rankraštis – ra- dijo paskaita „Naujoji Vilniaus krašto lietuvių tautosaka“. Vilniaus radiofone skaitytos paskaitos užrašai labai artimi šiame straipsnyje plačiau pri- statytam tyrimui. Joje taip pat viešinama ekspe- diciojose surinkta medžiaga, cituojamos dainos ir pasakojimai:

Kuriame Vilniaus krašto kaime į aukštus ber- želius nekabino trispalvės? O kur neperėjo vaikinai su lietuviškąja literatūra? Kieno bro- lis ar kaimynas metais neatsėdėjo kalėjime? O tos dzūkės moterys kariavo su lenkais kaip vijurkai. „Ech, mus už giesmes suaraštavo, o mes, moterys, ėjom kalėjiman giedodamos ir grįžom giedodamos. Linksma buvo.“ (LLMA F. 459, ap. 3, b. 153).

1944 m. Marijai Alseikaitei-Gimbutienei teko palikti savo tėvynę, tačiau jaunystėje įgytas gimtojo krašto pajautimas ir suvokimas niekada ne- išdilo. Jaunystėje matytas valstietiškos gyvensenos

Marijos Alseikaitės užrašytos tautosakos rankraščiai saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos rankraštyne.

artimumas gamtai, senovinių ir modernių kultūros formų derėjimas, kaimo moterų, neatsizadėjusių savo kilmės, mokiusių vaikus gimtosios kalbos stiprybė visuomet išliko jos atmintyje.

2021-aisiais, kuriuos LR Seimas paskelbė ne tik Marijos Gimbutienės metais, bet ir Archyvų metais, verta pasidomėti įvairiuose archyvuose išlikusia medžiaga apie žymiąją archeologę ir etnologę. LLMA, kur saugomas turtingas Alseikų šeimos fondas (jį išsaugojo ir perdavė mokslininkės brolis Vytautas Alseika), pristato žiūrovams puikią virtualią parodą¹. Joje gimnazistės ir studentės portretai, fotografijos drauge vyru Jurgiu Gimbutu ir dukrelėmis, tautosakos rinkimo ekspedicijų vaizdai ir emigracijos momentas – išvykimas į Austriją arklio traukiamu vežimu, taip pat fotografijos, darytos jau už Atlanto. Itin įdomi korespondencija: tėvo Danieliaus Alseikos ir kitų artimųjų rašyti laišakai, perteikiantys šiltus šeimos santykius.

Šiek tiek duomenų apie vėlesnį mokslininkės gyvenimą iševijoje galima rasti LLTI Lietuvių tautosakos rankraštyne saugomame Jono Balio fonde JBL, kur yra pluoštelis Marijos Gimbutienės ir jos vyro Jurgio Gimbuto rašytų laiškų. Šiuose susirašinėjimuose su Jonu Balio dalinamasi gyvenimo rūpesčiais, taip pat teiraujamasi knygų ir kitų šaltinių, reikalingų moksliniam darbui. Fonde JBL yra ir Algirdo Juliaus Greimo, kitų įžymių iševijos mokslo ir kultūros veikėjų laiškų.

LITERATŪRA IR SANTRUMPOS

Alseikaitė 1996 = Marija Alseikaitė. Vilniaus krašto lietuvių būdo bruožai gyvenime ir tautosakoje. // *Liaudies kultūra*, 1996, Nr. 6, p. 35–47.

Laurinkienė 1996 = Nijolė Laurinkienė. Marija Alseikaitė – apie Vilniaus krašto lietuvius. // *Liaudies kultūra*, 1996, Nr. 6, p. 33–34.

LLMA – Lietuvos literatūros ir meno archyvas LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas

JBL – Lietuvių literatūros tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas, Jono Balio fondas.

WORKS FROM THE STUDY YEARS BY MARIJA ALSEIKAITĖ: COLLECTION OF VILNIUS REGION FOLKLORE AND ITS RESEARCH

Austė NAKIENĖ

The article compares two sources from 1940 – collections of folklore recorded by Marija Alseikaitė-Gimbutienė (LTR 2374 and LTR 2375), stored at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore, and research summarising the experiences of expeditions, stored in the Lithuanian Archives of Literature and Art: the scientific work “*Vilniaus krašto lietuvių būdo bruožai gyvenime ir tautosakoje*” and the inscriptions of a radio lecture on similar topics. In Vilnius region, the scientist noticed a peculiar combination of the archaic and the modern: old customs, beliefs and young people’s interest in new books, press remained there longer than elsewhere; she took note of numerous old military-historical songs and a new repertoire of patriotic songs. She emphasised the role of women in the region – as custodians of local traditions, the native tongue, and spreaders of modern Lithuanian culture. In 1944, Alseikaitė-Gimbutienė had to leave her homeland, but the experience of her youth remained important throughout her life.

1 Virtuali paroda „Marija Birutė Alseikaitė-Gimbutienė – pasaulinį pripažinimą pelnusi lietuvių mokslininkė“, prieiga internete: <http://virtualios-parodos.archyvai.lt/lt>

OŽYS IR JO GARSINĖ APLINKA

II DALIS: OŽIO RAGAS IR OŽIO KOJA

Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ

Straipsnio objektas – ožys tautosakoje, mitologijoje, papročiuose ir jo garsinė aplinka. Tikslas – remiantis lietuvių ir kitų tautų duomenimis atskleisti ožio sąsajas su muzika (plačiąja prasme), jų kilmę ir prasmes. Parodyti, kad lietuvių „oželio dainos“, dažnai laikomos nereikšmingomis, slepia ne tik gilius mitinius vaizdinius, bet ir archajiškus garso išgavimo būdus, tipologiškai giminingus Arktikos tautų intonacinės-akustinės kultūros reliktais. Išvados: ožys lietuvių tradicijoje laikytinas itin senu „veikėju“, iki šių laikų išsaugojusiu ryšius su mitologija, apeigomis ir mums ypač rūpima garsine aplinka. Pastaroji iki šiol nebuvo nuosekliai tyrinėta. Metodai: aprašomasis, lyginamasis, istorinis tipologinis, struktūrinis-semiotinis. Pasitelkiamos ir hermeneutinės interpretacijos priegios. Čia skelbiama antroji straipsnio dalis, kurioje susitelkiama į ožio ragą ir senovės graikų muzikos instrumentą aulą, kartais gamintą iš ožio blauzdukaulio.

Reikšminiai žodžiai: ožys, ožio aukojimas, tragedija, muzikos instrumentai, aulais, paramuzikiniai garsai.

Tęsinys. Pradžia 2020 m. 6-ajame BŪDO numeryje

Pirmoje straipsnio dalyje aptartos ožio balso sąsajos tradicijoje su muzikos garsais ir Perkūno griausmu¹. Tačiau tai, kas pasakyta, – toli gražu ne viskas: įmanomos ir kitokios ožio balso interpretacijos. Įvairioms tautoms gerai žinomas frazeologizmas „dainuoti ožio balsu“, palyginimas „balsas kaip ožio“ reiškia **negražų dainavimą**. Lietuviai gali pasakyti: *Visi pasigėrę ožio balsais rėkauja* (FŽe). Profesionaliosios muzikos srityje ožio balsu (ru. козлиный голос, козий голос ‘ožio balsas’, по-козлиному ‘ožio balsu’²) nuo seno vadinamas nemalonu, smarkiai drebantis (pasižymintis itin tankiu *vibrato*) žmogaus balsas. Tarp įvairių žanrų vokalistų vadinamasis ožio balsas, arba mekenimas (pernelyg tankus *vibrato*), laikomas negražiu, neleistinu.

Mitologiškai ožio balsas, matyt, sietinas su Dionisu ir jo palydovais satyrais – „ožiais“, kurie sudarydavo chorą, giedantį ditirambą Dioniso garbei. Manoma, kad šis „ožių“ choras suteikė pavadinimą ir visam šventiniam vaidinimui: žodis *tragedija*, graikų *tragoidia*, pagal vyraujantį aiškinimą, pažodžiui yra ‘ožių daina’. Svarbu tai, kad Aristotelis ir Horacijus darnų chorinį dainavimą (apoloniškąjį) supriešina su „tragišku“, primenančiu ožio bliovimą (dionisiškuoju). *Tragoidos*, anot Aristotelio, vadintas lūžtančiu (mutuojančiu) balsu dainuojantis berniukas. Tuo remdamasis Džonas Vinkleris (John Winkler) iškėlė hipotezę, jog

Dionisas ir satyrai, sen. graikų vazų tapybos fragmentas, apie 490–480 m. pr. m. e.

tragedijos chorą galėjo sudaryti efebai³, t. y. pilnametystės sulaukę jaunuoliai.

Nors apoloniškasis ir dionisiškasis pradai (atitinkamai – muzikos instrumentai kitara ir aulais, kultinės poezijos žanrai peanas ir ditirambas, kalbėjimo būdai *logos* ir *mythos* ir t. t.)⁴ supriešinti jau pačių senovės graikų, šią priešpriešą pasitelkia ir naujausi žinomų etnomuzikologų tyrinėjimai, kartais ją išplėtodami ir apibendrindami. Pavyzdžiui, Arnoldas Klotinis (Arnolds Klotiš) ir Valdis Muktupavelas (Muktupāvels) straipsnyje

1 Račiūnaitė-Vyčiniene 2020: 14–19.

2 СЭРЯ: Рамзина 2016–2020; ФРЛ I 186.

3 Winkler 1985: 47–48.

4 Keer 2004: 22, 32; Селиванова 1998; žr. Leven 2010: 38; Герцман 1995: 46 ir kt.

„Tradicioniai muzikos instrumentai ir jų funkcijų latvių liaudies dainose semantika“⁵.

Ožio ragas latvių tradicinių instrumentų klasifikacijoje figūruoja kaip dionisiškas instrumentas. Anot V. Muktupavelo, jis minimas net net 64,2 proc. latvių dainų. Be to, maždaug du trečdaliai dainų (62,5 proc.) mini ragą pučiant moterį. Tai kelia nuostabą, nes, išskyrus būdingus moteriškus instrumentus terkšlę (*trīdeksnis*) ir džingulį (*egļīte*), visais kitais instrumentais, V. Muktupavelo teigimu, tradiciškai grojo vyrai. Anot etnomuzikologo, (ožio) ragas siejamas su požeminiu pasauliu (pragaru), velniu (kartais jo gyvūnu vilku), su pasyvumu, tingumu arba, priešingai, patrakimu, be to, jį dažnai pūtė moterys.

Dainose minima, kad vasaros vakarais trimituoja (ragus pučia) jaunuoliai, ketinantys rudenį vesti: *Kurš puisītis ragā pūta, / Tam būs kāzas šoruden* (BDS: Nr. 119861) ‘Kurs bernelis ragą pūtė, / To šį rudenį vestuvės’. Trimitavimas gali būti ypatingas signalas lyčių tarpusavio santykiuose, kaip antai (BDS: Nr. 30195 1, var. 4):

*Tautu dēls tauri pūta,
Saucā mani klāt gulēt.
Nu par sebu tautu dēli,
Es jau biju apguluse.*

Bernužėlis trimitavo,
Šaukė mane šalia gulti.
Per vėlu jau, bernužėli,
Aš jau buvau sugulusi.

Šiose eilutėse, kaip mano V. Muktupavelas, ir reikėtų ieškoti paaiškinimo visoms keistoms latvių dainoms, kuriose „piemenaitė nulaužia ožiui ragą ir lekia mišku jį pūsdama, kiek turi kvapo“, arba „anyta užsoka meškai ar vilkui ant kupros ir, jodama per brūzgynus, trimituoja“. **Ožio ragas** šioje dainų grupėje vyrauja, o pagal tradicinę mitinę sampratą, ožys įkūnija lytinį aktyvumą. Tai leidžia V. Muktupavelui daryti prielaidą, jog trimitavimu esą signalizuojama seksualinė įtampa ir siekis ją atpalaiduoti sueitimi. Nors neatmestina ir galimybė, kad šis „pasilakstymo trimituojant ritualas yra maginės prigimties“⁶.

Kitame straipsnyje etnomuzikologas teigia (ožio) ragą vestuvių papročiuose esant svarbų todėl, kad tai tiesiog falo eufemizmas⁷. Beje, panašias asociacijas kelia ir lietuviškas vyro lytinių

organų eufemizmas *mākas* „scrotum“⁸, kuris kartais paminimas drauge su ragu, pavyzdžiui: *Jaučio makas, avino ragas* (LKŽe). Palyginimui – lenkų tradicijoje vyro lytinio organo eufemizmais einantys muzikos instrumentai *flet* ‘fleita’, *klarnet* ‘klarnetas’⁹.

Šiandien interpretuojant latvių dainų tekstus, sunku pasakyti, kuriame iš ketureilių muzikavimas suprastinas tiesiogiai, o kuriame tai – metafora. V. Muktupavelo manymu, kai kurie pavyzdžiai mena grojant muzikos instrumentu tiesiogine prasme (BDS: Nr. 29319/1):

*Liela, gara govu meita
Iet pa silu taurēdama;
Izdevuse melnu jēru,
Napirkuse āža ragu.*

Didelė aukšta piemenė
Trimituodama per šilą eina;
Pardavė juodą ėriuką,
Nusipirko ožio ragą.

Tačiau folkloristė Vaira Vykė-Freiberga (Viķe-Freiberga), redagavusi anglišką latvių etnomuzikologų darbo leidimą, pridūrė išnašą, kurioje ryžosi „šiuo klausimu nesutikti su savo mokytais kolegomis ir pasiūlyti veikiau metaforišką nei pažodinę cituoto teksto interpretaciją. Tiek ‘juodas ėriukas’, tiek ‘ožio ragas’ yra atitinkamai moteriškos ir vyriškos lyties eufemizmai“¹⁰.

Šiaip ar taip, latvių dainose pasitaiko įvairių situacijų, kai grojimas ir šokis traktuojamas kaip nukrypimas nuo įprasto elgesio. Dionisiškos išmonės, nederančios prie padoraus elgesio papročių, visų pirma yra susijusios su **ožio ragu** ir jo pūtimu (BDS: Nr. 10391, panašiai Nr. 12231, 12902):

*Nedod manis, māmuliņa,
Āža raga pūtējam;
Āža raga pūtējam
Zila, melna dvēselīte.*

Neduok, manęs, mamulyte,
Ožio rago pūtėjui;
Ožio rago pūtėjo
Mėlyna, juoda sielelė.

5 Klotiņš, Muktupāvels 2001.

6 Klotiņš, Muktupāvels 2001: 40.

7 Muktupāvels 2009: 8.

8 Smetona 2015: 127.

9 Dąbrowska 1992: 139.

10 Klotiņš, Muktupāvels 1989, išn. 33. Plg. paslaptinius žodžius *nekecibe* ar *mekecibe* lietuvių dainoje apie oželį, apie kurią – toliau.

Arba:

*Pūt, puisīti, āža ragu,
Ellē tava dvēselīte;
Ellē tava dvēselīte,
Āža raga galiņā.*

Pūsk, berneli, ožio ragu,
Pragare tavo sielelē;
Pragare tavo sielelē,
Ožio rago galiuke.

Iš latvių dainų paaiškėja, kad ožio rago pūtikės esančios „tinginės“, „nedorėlės“, „ištvirkėlės“ (BDS: Nr. 25190, 29319, 29320). Gal čia būtų galimā aliuzija į senovės graikų auletrides (*auletrides*) – dvigubu aulu grojančias merginas. Iš ikonografijos, pradedant VI a. pr. Kr. viduriu, matyti, jog svarbus antikinių simpoziumų (ritualizuotų vyrų puotų, kurių tam tikri atributai gali būti laikomi užuomina į Dionisą) dėmuo buvo samdytų auletridžių ir kitų žemos socialinės padėties moterų muzikinis (ir, matyt, erotinis) pasirodymas. Auletridžių tapatinimas su prostitutėmis, pasak Eleonoros Rokoni (Rocconi), yra tapęs literatūriniu stereotipu (nors kai kurie mokslininkai tokį apibendrinimą laiko perdėtu). Neigiamą reikšmę, kokią nuo V a. pr. Kr. įgavo terminas *auletris*, tikriausiai ir bus nulėmęs šių „profesionalių muzikančių“ vaidmuo simpoziume¹¹.

Požiūris į ožio ragu kaip į „žemesnės rūšies“, „niekam tikusį“ muzikos instrumentą atsispindi ir vienoje iš lietuvių karinių-istorinių sutartinių „Tūto tūto, tūto valijo“¹²:

*Kas taip gražiai triūbavo?
Kauniškiai kareiviai
Su auksinėm triūbelėm.
Varšavos berneliai,
Klausydami dejavo,
Kad jie gražiai triūbavo
Su auksinėm triūbelėm.
Varšavos berneliai
Ožio ragu triūbavo.*

Apibendrinant galima pasakyti, kad latvių ir lietuvių tautosakoje ožio rago garsas, kaip ir pats ožio balsas, nėra susijęs su grožio, harmonijos samprata.

Simpoziumas, nutapė Eufronijus, apie 510–500 m. pr. m. e.

Áulas, gr. *αὐλός* – dionisiškas graikų pučiamasis muzikos instrumentas, ausį rėžiančiu skambesiu gana artimas ožragiui. Tai cilindro pavidalo aerofonas su dvigubu liežuvėliu (priskiriamas liaudiškų šalmėjų šeimai, kurios visi instrumentai, kaip ir šiuolaikinis obojus, turi iš džiovintos nendrės pagamintus dvigubus liežuvėlius; šalmėjais išgaunamas šaižiai blerbiančias garsas)¹³. Nors aulas dažnai klaidingai verčiamas „fleita“, vis dėlto tai liežuvėlinio tipo instrumentas – obojaus prototipas, t. y. nendrės birbynė¹⁴, arba instrumentas, artimas liaudiškam klarinetui¹⁵, o jo garsas primena dūdmaišį (kuris, kaip žinoma, paprastai irgi susijęs su ožiu). Įvairūs rašytojai yra apibūdinę aulo garsą kaip spiegiantį, rėkiantį, zvimbiantį, maloniai smelkiantį, skardų, raudantį, viliojantį, nežabotą. Aristofanas grojimą aulu palygino su vapsvų (*bombos, bombyx*) žirzimu, ypač žemiausius instrumento garsus (būta net specialaus grojimo būdo, vadinto *sphekismos*, išgaunant žirziantį su pertrūkiais garsą), o aukšto registro garsus prilygino žąsų klegėjimui¹⁶. Platonui idealioje valstybėje aulas atrodė draustinas, nes yra „panharmoniškas“ instrumentas¹⁷. Pasak Aristotelio („Politika“, 1341), piliečiai gali aulo klausytis, tik nederą mokytis juo groti, nes tai nėra „doras“ instrumentas¹⁸. Vis dėlto gausūs aulo atvaizdai ant indų rodo, kad jis buvo ne tik plačiai vartojamas, bet ir turėjo apibrėžtas funkcijas, susijusias su tam tikrais bendruomeniniais įvykiais,

13 Instrumentai 1999: 44.

14 Davidson 1997: 81; Carbone 2014: 2 ir kt.

15 Герцман 1995: 42 ir kt.

16 West 1992: 105.

17 Žr. <http://www.encyclopedia.com/humanities/culture-magazines/musical-instruments-0>.

18 Neils 2000: 225.

11 Rocconi 2006: 336, 338.

12 SIS: Nr. 1264.

kaip aukojimas, laidotuvės, simpoziumai, sporto važybos, šokiai ir kt.¹⁹

Romėnų šis instrumentas vadintas tibija (lo. *Tibia*). O kita šio žodžio reikšmė – ‘blauzdikau-
lis, apatinės galūnės kaulas’. Pasak graikų mito, Atėnė dvigubą aulą pagaminusi iš elnio kaulų²⁰. Tai mums atrodo svarbu dėl to, kad elnio prunkš-
timas, bliovimas yra artimas ožio balsui. Beje, vienas iš elninių šeimos (*Cervidae*) gyvūnų – stirninas lietuvių pavadinamas laukiniu ožiu ar tiesiog ožiu: *Ryt anksti eisim ožių medžioti; Ožį nušovei, ar patelkų?* (LKŽe). Kitas jo pavadinimas – bukas ‘miškinis ožys, stirninas’: *Nušovė didelį buką* (LKŽe). Nors tai bene akivaizdus germanizmas (plg. vok. *Bock*, ang. *buck* ir kt.), jis primena ir „oželio dainoms“ būdingus priedainius: *striukum bukam, akum bukam* ir pan. Paprastai stirninai viliojami pamėgdžiojant patelių ir jauniklių skleidžiamus garsus. Daugeliui mūsų medžiotojų žinomas tik vienas toks garsas – **ožio lojimas**²¹.

Gal tai tik sutapimas, bet aulas paprastai buvo gaminamas iš elnio arba asilo kaulų, na, taip pat ir iš kai kurių paukščių – erelio arba peslio – kaulų. Asilo kaulų instrumentai, anot Plutarcho, pasižymėjo „stipriu garsu“, tačiau kėlė religinius ginčus, nes kai kuriose vietose (pavyzdžiui, Egipte) asilas buvo laikomas niekingu gyvūnu. Taigi klausytis garsų, išgaunamų asilo kaulu, čia būtų tiesiog šventvagystė, ypač liturginių ceremonijų metu. Konkrečiu atveju nugalėdavo arba religingumas, arba profesionalumas – noras sukurti aukštos kokybės instrumentą²².

Norom nenorom peršasi sugretinimas ir su anksčiau jau minėta dainų grupe, priskirtina tarptautiniam „dainuojančių kaulų“ motyvui. Tų dainų herojai oželiui suduodama, kertama, mušama per kojelę, tuomet subyra jo kauleliai, iš kurių (tiesiogiai arba netiesiogiai – iš medžio, užaugusio iš palaidotų kaulų) gaminami muzikos instrumentai, tarp jų – dūdelė. Žinoma, tai vėl gali būti atsitiktinis sutapimas, nors kai sutapimų per daug, atsitiktinumas darosi įtartinas. Kaip matyti, abiem atvejais dionisiškasis muzikos instrumentas gaminamas iš gyvūno kojos kaulo (o apeigose gyvūno dalis gali atstoti jį visą).

Įmanomos ir kitokios oželio „kojos sulaužymo“ motyvo dainose interpretacijos ar kitos kultūrinės sąsajos. Prisiminkime Snorio Sturlusono (Snorri Sturluson) „Edoje“ vaizduojamą griaustinio dievo Toro važiavimą ratais, pakinkytais

pora ožių. Apsistojęs nakvynei pas valstietį, Toras paprovė savo ožius, mėšą išsivirė vakarienei ir suvalgė, o iš ryto savo stebuklingu griaustinio kūju pašventino jų kailius, ir ožiai vėl atgijo. Tik vienas jų ėmė šlubuoti užpakaline koja, nes valstiečio sūnus Tjalfis buvo suskaldęs vieną jo šlaunies kaulą. Nijolė Laurinkienė ši pasakojimą gretina su rusų, baltarusių, ukrainiečių kalėdine apeiga – „ožkos vedžiojimu“ (ru. *вождение козы*). Dainuojant specialią dainą, „ožka“ (persirengėlis), inscenizuodama dainos turinį, krinta negyva, o paskui prisikelia. Be to, ritualas ir jį lydintys žodiniai tekstai galėjo sietis su griaustinio dievo mitu: minimas senas „diedas“ – tarsi griaustinio dievo komiškas antrininkas. Jis, kaip ir Toras, užmuša ožką, nuderia jai kailį (vieno teksto pabaigoje sakoma: *укуры абпыне, дыды наууе!* „Kailį nulupsiu, dūdą pasiūsiu!“), o paskui ožka prisikelia – kaip ir Toro ožiai. Analogija akivaizdi. N. Laurinkienės manymu, germanų, slavų mitų bei ritualų paralelės patvirtina ir lietuvių tautosakoje paliudytą Perkūno ryšį su ožiu²³.

Į akis krinta ir keistas graikų muzikos instrumento aulo pavadinimo panašumas į lietuvių žodį *aūlas* ‘viršutinė bato dalis, apimanti kojos riešą ir blauzdą’, ‘odinis blauzdų apavas, neprisiūtas prie bato galvos’ ir – ‘vamzdis malūne grūdams nuo aukšto pilti į gernas (miltams byrėti)’, pvz.: *Pilnq aūlą rugių pripyliau* ir pan. (LKŽe). Tokį žodžių ir jų reikšmių panašumą esant neatsitiktinį patvirtina kalbininkai. Pasirodo, šis lietuvių žodis drauge su lie. *aulys*, *aulis*, *aulė* ‘avilys’ (ir *aūlas* turi reikšmę ‘avilys’!), atitinkamai latvių *aūle* ‘aulas’ ir *aūlis* ‘iš eglės žievės ar išpuvusio rąstgalio padarytas avilys spiečiams gaudyti’, prūsų *aulis* (galbūt iš **aulas*) ‘b l a u z d i k a u l i s’ ir jo vedinys *aulinis* ‘aulas’, toliau slavų **ulbjъ* ‘avilys’ (ru. *улеѣ*, le. *ul* ir kt.) iš tikrųjų yra giminiškas su gr. *αυλός*, o visų šių žodžių bendras vardiklis yra pirminė reikšmė ‘tuščiaviduris pailgas (vamzdiškas) daiktas bei į jį panašus išdubimas (įdubimas)’²⁴.

Iš germanų kalbų su šiais žodžiais kilme dar siejamas norvegų *aul* ‘šventgaršvės stiebas’²⁵, o tuščiaviduris šventagaršvės stiebas lietuvių naudotas skudučiams gaminti²⁶. Ir tarp graikų buvo plačiai paplitę ne vieno, bet dviejų vamzdžių, dvigubi aulai, vadinamieji **diaulai** – muzikos instrumentai, sudaryti iš dviejų vienodo ilgio nendrinų arba kaulinių dūdelių su nendriniais liežuvėliais

19 Martin 2003.

20 Barker 1989: 74; Barseghyan 2015 ir kt.

21 Žr. <http://www.miske.lt/straipsniai/stirninu-medziokle/>.

22 Герцман 1995: 41.

23 Laurinkienė 1996: 123.

24 Mažiulis 2013: 59; Топоров ПЯ А–D: 156–157 ir kt.

25 Kroonen 2011: 197–198.

26 Šimonytė-Žarskienė 2003: 31–32.

Atėnė grojanti aulą, vazos fragmentas, apie 375–350 m. pr. m. e.

(kaip fagoto arba obojaus)²⁷. Paprastai nurodoma dionisiškoji šio muzikos instrumento prigimtis ir rytietiškos (Frygijos bei Lydijos) sąsajos²⁸. Diaulų, kaip ir timpanų, pasirodymas Graikijoje siejamas su Dioniso kulto atėjimu (greičiausiai iš Mažosios Azijos, patys graikai jį kildino iš Frygijos). V a. pr. Kr. pabaigoje ir IV a. pradžioje konservatyvūs naujų muzikos tendencijų kritikai aulą, kaip „orgiastinį“ ir „patetišką“ instrumentą, siejo su šiomis frygams esančiomis būdingomis savybėmis²⁹. Kadangi dūdelės buvo vienodo ilgio, manoma, kad jos skambėjo bemaž vienodai (apie tai sprendžiama iš vienodos abiejų rankų padėties grojančių muzikantų atvaizduose). Skambėjimas „beveik unisonu“ turėjo klausytojams – tiksliau, tragedijos dalyviams – daryti didelį įspūdį. Du panašaus aukščio ir kokybės garsai, išgaunami beveik identiškomis dūdelėmis, turėjo sukurti virpėjimo arba drebėjimo efektą (*tremolo*), analogišką šiuolaikinių vargonų registrui *vox humana*³⁰. (Tiesa, dėl dviejų aulo dūdelių derėjimo tarpusavyje iki šiol nėra vienos nomonės: pavyzdžiui, esama prielaidos, kad viena dūdelė groja melodiją, o kita – tęsiamą garsą; iš tikrųjų detalės lieka nežinomos³¹.) Prisiminkime, kad panašus žmogaus balso drebinimas (pernelyg tankus *vibrato*), arba mekenimas, vadinamas „ožio balsu“. Ar tikrai tokia aulo garso estetika buvo priimtina graikams – harmonijos gerbėjams?

27 MuzE I: 90, 323.

28 Leven 2010: 38.

29 Weiss 2014: 149.

30 Žr. Ahrens 1987; Fletcher, Rossing 1998; Литвинский 1999; Landels 1963; 1968 ir kt.

31 Герцман 1995: 45.

Apie dionisiškojo diaulo priešpriešą graikų harmonijos sampratai rašė daugybė tyrinėtojų. Aulas, nors Atėnuose buvo populiarius iki V a. pr. Kr. pradžios, vėliau neteko prielankumo. Vienas pirmųjų jį nepalankiai įvertino Atėnų valstybės veikėjas ir karvedys, Sokrato mokinys Alkibiadas (apie 450–404 pr. Kr.), pasakęs: „Tegul tėbiečiai groja aulais – juk jie nemoka ir kalbėtis“ (muzikavimo aulų centras iš tikrųjų buvo Tėbai); aulą jis laikė „prastu ir vergišku daiktu, kuriuo grojant neįmanoma dainuoti“³². Pasak Plutarcho, aulas neteko prestižo jaunajam Alkibiadui atsisakius mokytis juo groti, nes grojimas juo esą iškreipias jo veidą³³. Iš tikrųjų groti šio tipo pučiamaisiais muzikos instrumentais reikia jėgų, ikonografijoje auletai (muzikuojantieji aulą) dažnai vaizduojami su forbėjomis (gr. *φορβεία*, lo. *capistrum*) – antsnukį primenančiais odiniais dirželiais, prilaikančiais veido raumenis, smarkiai įsitempiančius pučiant.

Viena vertus, **aulodija** – dainavimas pritariant aulą – rodo senovės Graikijoje buvusios susiformavusios savotiškos virpančio garso estetiką. Kita vertus, Dioniso procesijų metu skambėjusi muzika, žinoma, turėjo atitikti šio kulto prigimtį ir elgseną, būdingą vyno ir linksmybių dievo palydai. Suprantama, jog būtent apoloniškoji muzika „atrodė tradiciška ir akademiška, ji skambėjo visai kitokiame gyvenime – ramiaame, harmoningame, pašventintame šimtmečių senumo papročiais“³⁴.

Aulo išradimą graikai buvo priskyrę deivei Atėnei. Pasak mito, apie kurį žinome iš dviliktosios poeto Pindaro odės, Atėnė, išgirdusi liūdnas Medūzos Gorgonės gedėjusių seserų raudas ir mėgindama pamėgdžioti jų skleidžiamus garsus, iš elnio kaulų padirbusi diaulą. Tada ji sumanė dievų puotoje juo sugroti tragediją ir niekaip negalėjo suprasti, kodėl Hera su Afrodite, į ją žiūrėdamos, plyšta juokais. O paskui, kartą vaikštinėdama po mišką ir pūsdama aulą, Atėnė netikėtai išvydo upelyje atsispindintį savo veidą. Ir suprato, kaip kvailai atrodė grodama – įsitempusiu veidu ir klaikiai išpūstais žandais. Perpykusi ji metė aulą ir ištare prakeiksmą tam, kuris išdrįs jį pakelti. Aulą rado ir paėmė frygų piemuo Marsijas, ir jam dar nespėjus priglausti jo prie lūpų, instrumentas pats užgrojo gražiausias melodijas, kurias prieš tai juo pūtė Atėnė.

Šį tęsia kitas mitas. Marsijas, patikėjęs savo talentu, išdrįso į muzikinę dvikovą iškviesti patį

32 Kemp 1966: 219.

33 Plutarch 1916: 4–6.

34 Герцман 1995: 46.

Aulo muzikantas, akmens skulptūra, apie 575–550 m. pr. m. e.

Apoloną – menų globėją kitaristą. Varžytuvių žiuri sudarė mūzos, kurios nė vienam iš jų vis niekaip negalėjo skirti pergalės, nes buvo vienodai sužavėtos abiejų instrumentų. Tada Apolonas pasiūlė papildomą varžybų sąlygą – groti kiekvienam savo instrumentu ir tuo pat metu dainuoti (kitame mito variante – groti apverstu instrumentu). Suprantama, kad grojantis aulą to padaryti niekaip negali, taigi satyras pralaimėjo ir buvo žiauriai nubautas: Apolonas nudydė jam odą ir prikėlė prie pušies kamieno (pasakojama, kad grojant kitara, oda kabėdavusi ramiai, o užgrojus aulą, ji imdavusi „šokti“). Tiesa, kai kurių tyrinėtojų manymu, tikruoju laimėtoju laikytinas Marsijas – Apolonas juk pasiekė pergalę apgaule, iš anksto žinodamas varžovą negalėsiant išpildyti papildomos sąlygos. Vis dėlto mitas aiškiai rodo Apolono ir apoloniškosios tradicijos priešišumą aului senovės Graikijoje. Pasak Sokrato amžininko istoriko Ksenofono, varžybos tarp Marsijaus ir Apolono atspindi kovą tarp konkuruojančių graikų muzikos krypčių. Marsijas buvo talentingas muzikantas, ir muzikavimo aulą populiarumas tolydžio augo. Tačiau tradicinė muzika, patinkanti Apolonui, turėjo tarnauti chorui – dainai. Istorikas supriešina du senovės graikų muzikavimo būdus – pučiamaisiais ir styginiais instrumentais – ir teigia, esą Marsijaus mitas įspėja apie naujoviškos aulų polifonijos pagundas ir keliamą pavojų tradicinei styginių harmonijai³⁵. Tiesa, Pindaro paminėtas aulų kilmės mitas nėra vienintelis žinomas, instrumento kilmė dar siejama su Marsijaus tėvu frygu Hiagniu (*Hyagnis*)³⁶.

Tęsinys kitame BŪDO numeryje.

35 Keer 2004: 27.

36 Wallace 2003: 79.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Ahrens 1987 = Christian Ahrens. *Aulos touloum fischietti: antike Traditionen in der Musik der Pontos-Griechen und der Graeko-Kalabrier*. *Orbis musicarum*, t. 1. Aachen: Alano-Verlag, 1987.
- BDS = *Krišjāņa Barona Dainu skapis*, prieiga internetu: <http://www.dainuskapis.lv>.
- Carbone 2014 = Carina Carbone. *Ancient Greek Music: The Aulos and the Kithara*. Bowling Green State University, 2014; prieiga internetu: <https://scholarworks.bgsu.edu/honorsprojects/129>.
- Dąbrowska 1992 = Ana Dąbrowska. Eufemizmy mowy potocznej. // *Język a kultura*, t. 5: *Potoczność w języku i kulturze*. Red. J. Anusiewicz, F. Nieckula. Wrocław, 1992.
- Davidson 1997 = James N. Davidson. *Courtesans and Fishcakes: The Consuming Passion of Classical Athens*. London: Fontana Press, 1997.
- Fletcher, Rossing 1998 = Neville H. Fletcher, Thomas Rossing. *The Physics of Musical Instruments*. Springer, 1998.
- FŽe = *Frazeologizmų žodynas*, prieiga internetu: <https://www.lietuviuzodynas.lt/frazeologizmai>.
- Instrumentai 1999 = *Pasaulio muzikos instrumentai: Iliustruota enciklopedija*. Sudarė Ruth Midgley, Susan Sturrock ir Linda Proud. Vilnius: Kronta, 1999.
- Keer 2004 = Ellen van Keer. The Myth of Marsyas in Ancient Greek Art: Musical and Mythological Iconography. // *Music in Art*, t. 29, 2004, Nr. 1–2.
- Kemp 1966 = Jonathan Andrew Kemp. Professional Musicians in Ancient Greece. // *Greece and Rome*, t. 13, 1966, Nr. 2.
- Klotiņš, Muktupāvels 1989 = Arnolds Klotiņš, Valdis Muktupāvels. Traditional Musical Instruments and the Semantics of Their Functions in Latvian Folk Songs. // *Linguistics and Poetics of Latvian Folk Songs*. Edited by Vaira Vīķe-Freiberga. Kingston and Montreal: McGill-Queen's University Press, 1989.
- Klotiņš, Muktupāvels 2001 = Arnolds Klotiņš, Valdis Muktupāvels. Tradiciniai muzikos instrumentai ir jų funkcijų latvių liaudies dainose semantika. // *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 4.
- Kroonen 2011 = Guus Jan Kroonen. *The Proto-Germanic n-stems: a study in diachronic morphophonology* (= *Leiden Studies in Indo-European*, t. 18). Amsterdam–New York: Rodopi, 2011.
- Landels 1963 = John Gray Landels. The Brauron Aulos. // *The Annual of the British School at Athens*, t. 58, 1963.
- Landels 1968 = John Gray Landels. A Newly Discovered Aulos. // *The Annual of the British School at Athens*, t. 63, 1968.
- Leven 2010 = Pauline Leven. New music and its myths: Athenaeus' reading of the aulos revolution (*Deipnosophistae* 14.616E–617F). // *The Journal of Hellenic Studies*, t. 130, 2010.
- LKŽe = *Lietuvių kalbos žodynas*, prieiga internetu: <http://www.lkz.lt/>.
- Martin 2003 = Richard P. Martin. "The Pipes are Brawling": Conceptualizing Musical Performance in Athens. // *The Cultures within Ancient Greek Culture: Contact, Conflict, Collaboration*. Eds. Carol Dougherty and Leslie Kurke. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

- Mažiulis 2013 = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.
- Muktupāvels 2009 = Valdis Muktupāvels. "Singende Knochen" und "Himmelsglöckchen": Klänge und Klanginstrumente in den mythischen Vorstellungen der Letten. // *Feuerspuren: Lettische Tanzrituale und Symbole*. Zürich: Metanoia Verlag, 2009.
- MuzE I – *Muzikos enciklopedija*, t. 1: A–H. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2000.
- Neils 2000 = Jenifer Neils. Others Within the Other: An Intimate Look at Hetairai and Maenads. // *Not the Classical Ideal: Athens and the Construction of the Other in Greek Art*. Compiled by Beth Cohen. Leiden: Brill, 2000.
- Plutarch 1916 = Plutarch. *Lives*, IV: *Alcibiades and Coriolanus. Lysander and Sulla*. Translated by Bernadotte Perrin (= Loeb Classical Library, t. 80). Cambridge: Harvard University Press, 1916.
- Račiūnaitė-Vyčiniene 2020 = Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene. Ožys ir jo garsinė aplinka, I dalis: Ožio balsas. // *Būdas*, 2020, Nr. 6.
- Rocconi 2006 = Eleonora Rocconi. Women Players in Ancient Greece: The Context of Symposia and the Socio-Cultural Position of *psaltria* and *aulētrides* in the Classical World. // *Music Archaeology in Contexts. Archaeological Semantics, Historical Implications, Socio-Cultural Connotations*. Papers from the 4th Symposium of the International Study Group on Music Archaeology at Monastery Michaelstein, 19–26 September, 2004. Eds. Ellen Hickmann, Adje A. Both, Ricardo Eichmann. = *Studien zur Musikarchäologie, V: Orient-Archäologie*, t. 20. Westf.: Verlag Marie Leidorf GmbH-Rahden, 2006.
- SIS = *Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*. Sudarė ir paruošė Zenonas Slaviūnas, t. 1–3. Vilnius, 1958–1959.
- Smetona 2015 = Marius Smetona. *Lietuvių kalbos eufemizmai: raiška ir motyvacija*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015.
- Sourvinou-Inwood 2005 = Christiane Sourvinou-Inwood. Greek Tragedy and Ritual. // *A Companion to Tragedy*. Edited by Rebecca Bushnell. Blackwell Publishing, 2005.
- Šimonytė-Žarskienė 2003 = Rūta Šimonytė-Žarskienė. *Skudučiaiavimas šiaurės rytų Europoje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
- Wallace 2003 = Wallace, Robert. An early fifth-century Athenian revolution in aulos music. // *Harvard Studies in Classical Philology*, t. 101, 2003.
- Weiss 2014 = Naomi Alison Weiss. *Mousikē and Mythos: The Role of Choral Performance in Later Euripidean Tragedy*. A dissertation. Berkeley: University of California, 2014.
- West 1992 = Martin Litchfield West. *Ancient Greek Music*. Oxford: Oxford University Press, 1992.
- Winkler 1985 = John Winkler. The Ephebes' Song: Tragōidia and Polis. // *Representations*, t. 11, 1985.
- Герцман 1995 = Евгений Герцман. *Музыка Древней Греции и Рима* (серия «Античная библиотека»). Санкт-Петербург: Алетейя, 1995.
- Литвинский 1999 = Борис Литвинский. Греческие флейты (авлосы) в глубинной Азии. // *Monumentum Marcelle Duchesne-Guillemain: Acta Iranica*, t. 19, 1999, Nr. 3.
- Рамзина 2016–2020 = Ирина Рамзина. Что мы знаем и не знаем о вибрато? // *Estill Voice Training: Интернет-проект «Вокальная механика»*, 2016–2020; prieiga internetu: https://vocalmechanika.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=141&Itemid=152.
- Селиванова 1998 = Людмила Селиванова. Аполлоновы лебеди (К семантике образа в религиозных представлениях античности). // *Человек и общество в античном мире*. Москва: Наука, 1998.
- СЭРЯ = *Словарь эпитетов русского языка*, prieiga internetu: <https://gufo.me/dict/epithets>.
- Топоров ПЯ А–D = Владимир Николаевич Топоров. *Прусский язык: Словарь, I: А–D*. Москва: Наука, 1975.
- ФРЛ₁ = *Полной французской и русской лексикон*, с последнего издания лексикона Французской академии на русский язык переведенный Собранием ученых людей, I–II. СПб., 1786; prieiga internetu: <http://feb-web.ru/feb/sl18/slov-abc/11/sla08211.html>.

ILIUSTRACIJOS

- 16 p. – Dionisas ir satyras, sen. graikų vazų tapybos fragmentas, apie 490–480 m. pr. m. e. (Berlyno antikos meno rinkinys, *Berlin F2290*; *Beazley Archive* Nr. 204730)
- 18 p. – Simpoziumas, nutapė Eufronijus, apie 510–500 m. pr. m. e. (Miunchenas, Valstybiniai antikos rinkiniai, Nr. 8935)
- 20 p. – Atėnė grojanti aulu. vazos fragmentas, apie 375–350 m. pr. m. e. (Areco nacionalinis archeologijos muziejus)
- 21 p. – Aulo muzikantas, akmens skulptūra, apie 57–550 m. pr. m. e. (Britų muziejus, *Cypro Archaic II*; fotografavo *Artokoloro*)

THE GOAT AND ITS SOUND ENVIRONMENT, PT. II: HORN OF THE GOAT AND FOOT OF THE GOAT

Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ

The subject of the article is the goat in folklore, mythology, customs and its sound environment. The goal is to reveal the links of the goat with music (in the broad sense), their origin and meanings. Based on data from Lithuania and other nations, using comparative, historical typological, structural-semiotic methods, as well as access to hermeneutic interpretation, attempts are made to reveal the links of the goat with music (music instruments, ways of forming/changing the human voice, rituals accompanying music, etc.), their origin and possible meanings.

The second part of the article discusses the relationship between the horn of the goat, a part of its body and a musical instrument, with the Dionysic world. It is noted that in Latvian and Lithuanian folklore, the sound of a goat horn, as "the voice of the goat", is not related to the concept of beauty and harmony. By its ear-splitting sound and aesthetic attitudes, the Dionysic Greek wind musical instrument, the aulos, is close to the goat horn. The Greeks attribute the invention of the aulos to the goddess Athena. According to myth, Athena made the double-aulos from the bones of a deer. It is likely that there is a connection between the motif of this Greek myth and the Lithuanian song group, attributed to the international motif of "singing bones". The hero of these songs, the goat, has his legs beaten, and the broken bones are made into various musical instruments, including a flute.

Lietuvos muzikos ir teatro akademija
Vilniaus g. 6–2, LT–01110, Vilnius
E. pastas: daivas.vyciniene@lmta.lt
Gauta 2020 05 20, įteikta spaudai 2021 02 16

Iš baltų mitinio vaizdymo juodraščių: ČIUŽĖ, arba GUŽĖ

Dainius RAZAUSKAS

Straipsnio objektas – lietuvių kelio, keliavimo deivė Čiužė, arba Gužė. Tikslas – sutelkti istorinių šaltinių žinias, tyrinėtojų pasisakymus, tautosakos ir kalbos duomenis ir, visu tuo remiantis, išryškinti nagrinėjamos mitinės būtybės paveikslą, įvertinti jos patikimumą ir pateikti argumentus tiek vieno, tiek kito jos vardo naudai. Išvada: nors tyrinėtojų dažniau minima Gužė, vis dėlto, atsižvelgiant į tautosakos bei kalbos duomenis, įtikimesnė atrodo Čiužė. Nors kaip suasmeninta mitinė būtybė, juolab deivė, abiem atvejais ji lieka abejotina.

Reikšminiai žodžiai: Čiužė, Gužė, kelio deivė, lietuvių mitologija.

■ Iš **istorinių šaltinių** pirmąsyk paminėta Jokūbo Brodovskio „Vokiečių–lietuvių kalbų žodyne“ (apie 1740) ir vokiškai apibūdinta kaip „keliavimo dievas“: *Reife Gott. Czuzė* BRMS4: (19), 29; MnhLPG: 613. Toliau Pilypo Ruigio „Lietuvių–vokiečių kalbų žodyne“ (1747), tačiau su kita pradžios priebe: *Gužė, es, f. die Reifengöttin der Heyden* BRMS4: 41; MnhLPG: 611, 613 „pagonių kelionių deivė“. Tačiau P. Ruigys deivės vardą ne tik paminėjo, bet ir etimologizavo – susiejo su veiksmažodžiu *gužinėju*, vokiškai paaiškinu *ich schleiche herum* „slankioju, šliaužioju aplinkui“ (dar jo pateiktas lietuviškas vartojimo pavyzdys: *Matysi patvoryj’ gužinėjant*, kitaip *slankiojant*) RgLKT: 318, 473. Viena vertus, etimologizavimas tarsi užveda ant kelio; antra vertus, kyla įtarimas, ar tik ne noras etimologizuoti bus paskatinęs P. Ruigį iš J. Brodovskio žinomą žodį švelniai „pataisyti“ – pakeisti jo pirmąją raidę. Šiaip ar taip, nuo P. Ruigio istorinių šaltinių autoriai tolydžio virsta **tyrinėtojais**, ne tik ir net ne tiek pateikiančiais bei patikslinančiais duomenis, kiek juos interpretuojančiais.

Neilgai trukus žodį vėl etimologizavo Gottfriedas Ostermėjeris savo „Kritiškose pastabose apie senųjų prūsų religijos istoriją“ (1775), tačiau kitaip – pagal J. Brodovskį. Skyriuje „Apie senųjų prūsų dievus“ jis pažymėjo, kad šie, be visa kita, valdę ir „žmonių keliones. *Gužė*, keliautojų deivė. Kiti ją vadina *Czužė*, nuo *czožiu*, kaip, pavyzdžiui, ledų“; tačiau išnašoje dorai pridūrė, jog P. Ruigys esą „iš to žodžio veda *gužinėti*“ OstRR: 58 (iš tikrųjų atvirkščiai – tą žodį iš *gužinėti*).

1800 m. P. Ruigį beveik pažodžiui pakartojo Kristijonas Gotlybas Milkus savajame „Lietuvių–vokiečių kalbų žodyne“: *Gužė, es, f. die Reifegöttin der Heyden* BRMS4: 79 „pagonių keliavimo deivė“. Taigi per beveik šimtą metų toje pačioje Mažojoje

Lietuvoje neabejotinai tas pats vardas pakaitomis minimas dviem skirtingomis lytimis: viena vertus, tai keliavimo dievas Č(i)užė, antra vertus, kelionių, keliavimo deivė Gužė. Kaip tik dėl to, matyt, lietuviškame 1990 m. K. G. Milkaus leidime įrašytos abi lytys: „*Gužė Čiužė* (vok. kelionių deivė)“ MLKP: 417.

Didžiojoje Lietuvoje Teodoras Narbutas mitologijai skirtame „Lietuvių tautos istorijos“ pirmajame tome (1835) jam būdingu stiliumi parašė: „*Guce*, geriau gal *Gucie*, kadangi *Gucias* vietos kalba, *Guszcias* arba *Guszas* latviškai reiškia tą gyvulių judėjimo mechanizmą, nuo kurio priklauso vaikščiojimas; lenkų kalba tam neturi žodžio; būtų galima pasakyti: *ruch w kłębach nóg* (kojų sąnarių judėjimas); o iš to paaiškėja, kad senovės prūsai žinoję kelionės deivę su atitinkamu mitu, kurią mes aprašėme kaip Kelio dievą, tai yra ji buvo Kelio deivė“ NfBLM: 426–427.

Pasak Simono Daukanto („Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, 1845), ją esą „vadino Gužė nuo žodžio gužuoti, arba keliauti, nesgi ji keleivius kelionėj glemžusi ir globusi nuo ojaus“ DkR1: 508; LM1: 162, (296), t. y. nuo pavojaus.

Ignacas Kraševskis (1847) Gužę sutapatino ne tik su Kelio dievu, bet ir su kitais įvairiuose šaltiniuose minimais kelio dievais: „Keliai, vieškeliai ir takeliai buvo Kelio dievo arba Gužės žinioje. <...> Dideli keliai, vieškeliai buvo siejami su svetingumu; buvo manoma, kad neparodžius svetingumo papiktinamas dievas, kuris juos globoja. Keleivių dievybės buvo *Wibilja* ir *Bentis* (gal tai iškreiptas žodis *bendras*) arba *Gužė*. Dievybės derindavo atsitiktinai susitinkančių žmonių santykius, padėdavo keleiviams“ LM1: 207. Nors, Norberto Vėliaus manymu, I. Kraševskis Gužę bus paėmęs iš S. Daukanto LM1: 520, neatmestini ir kiti šaltiniai, tarp jų – T. Narbutas.

Tuo metu vėl Mažojoje Lietuvoje Eduardas Gizevijus „Tilžiškių lietuvininkų parvedliavimo aprašyme“ (1847) pavartojo bendrinį daiktavardį *gužė* reikšme „vestuvės“; pasak jo, moteriškas „gužės papuošalas buvo viršugalvyje bantais užrišti platūs kaspilai, dailiai ir gero-kai žemai svyrantieji ant nugaros“; ir papasakojo savo įspūdį iš nuotakos nuometavimo apeigų, ta proga susiedamas šį vestuvių pavadinimą su deive Gužė: „Šiurpas ėmė matant, kaip su šalta rezignacija, žvelgdama apstulbusiu žvilgsniu, nuotaka atsisėdo į kėdę ir dabar sėdėjo palenkusi galvą, lyg laukdama kas valandėlę pakibusio ties ja mirtino smūgio. Nejaukus jausmas apleido mane tik tada, kai prie sėdinčiosios priėjo viena moteris, murmeldama kažkokią formulę, pasilenkė ties ją ir nuėmė jai nuo galvos *g u ž ė s* papuošalą (šis pavadinimas išliko dar iš pagonystės laikų, vedamas iš žinomosios kelio, palydėjimų ir kelionių deivės *G u ž ė s* vardo; tas vardas užtinkamas ir kai kuriose dainose) LTVN: 155, (443), 161. Daiktavardis *gūžė* reikšme ‚vestuvės‘ daugiau tepaminėtas vienintelį kartą 1885 m. ‚Aušroje‘ LKŽ3: 767 ir šiaip jau nežinomas.

Augustas Šleicheris 1853 m. sudarytoje lietuvių dievų lentelėje paminėjęs Gužę vėl priminė P. Ruigio iškeltą sąsają su veiksmazodžiu *gužinėju* ‚slankioju aplink‘, bet paskui pasisakė kitaip: „*Czužė*; nors Milkus ir pridėda veiksmazodį *gužinėju*, aš formą *Gužė* laikau mažiau teisinga; *Czužė*, man regis, bus skolinys iš senosios slavų kalbos: s. bažn. sl. *моуждѣ, умоуждѣ, чоуждѣ* ‚peregrinus‘; *Czužė* visiškai atitinka moteriškosios giminės žodį *чоужда*, ru. *чужа* (*ĕ* = *ia*, minkštas *a*)“ LM1: 226, 235, (526).

Paskui vardą *Gužė* Mažojoje Lietuvoje dar paminėjo Frydrichas Kuršaitis (1883), tačiau tik laužtiniuose skliaustuose, kaip abejotiną LKŽ3: 767. O tai reiškia, kad turime reikalą ne su plačiai žinomumu, bet su okazionaliū, t. y. atvejo, žodžiu.

Hermanas Uzeneris straipsnyje „Lietuvių dievai“ (1896) rašė: „Žmogui buvo nedrąsu peržengti savo giminės ribas, ir tą jo nedrąsą įsmeina specialios kelio bei kelionės dievybės – *Kelukis* ir *Keliū dėvas*, greta iš slavų kalbos pasiskolinto *Czužė*“ LM1: 429.

Jonas Šliūpas (1932): „Keliai ir keleiviai būdavę globoje taip-gi kelio deivės *Gūžies*“ ŠlpLM: 79.

Algirdo Juliaus Greimo medžiagoje nebaigtam lietuvių mitologijos žodynui, 1987 m. atsiųstoje Broniui Savukynui, straipsnyje, antrašte *Gužė*, pacitavus J. Brodovskį ir P. Ruigį, rašoma:

„Etimologinėje plotmėje visų pirma siūlosi sugretinimas su gandra, kurio išvykimas rudenį, o ypač grįžimas pavasarį itin reikšmingi. Tačiau kita žodžių šeima atrodo įtikimesnė: tai visų pirma *guža* ‚būrys, krūva (gyvių)‘, *gužas* ‚pulkas, susibūrimas; gana daug‘, *gūžė* ‚vestuvės‘, *gužynė* ‚jaunimo susirinkimas‘, o taip pat ir veiksmazodis *gužėti* ‚visu būriu su triukšmu vykti‘. Visi šie semantiniai bruožai rodo, kad *Gužė* buvusi ne pavienių kelionių, o kolektyvinio žygio (ar net karinės ekspedicijos) deivė“ GrmLMS: 631.

Gintaras Beresnevičius „Trumpo lietuvių ir prūsų religijos žodyno“ (2001) straipsnio antraštei irgi pasirinko lytį *Gužė*, bet aiškino vardą kitaip: „Lietuvių keliautojų dievas ar deivė. Mini J. Brodovskis, P. Ruigys. Etimologija neaiški, gali būti kildinamas iš *čiuožti, čiužė*. Turėtų būti artimas kitiems kelionę globojantiems dievams, pvz., Kelukui“ BršnRŽ: 91; ME2: 281.

Rimantas Balsys (2010) visai atmetė *Čiužę* ir palaikė *Gužės* siejimą su veiksmazodžiu *gužėti*, ta dingstimi pateikęs papildomų samprotavimų bei spėlionių, primenančių A. J. Greimo: „Lietuvių kalboje gausu priešdėlinių ir priesaginių šio žodžio vedinių: *įgužėti, išgužėti, nuguzėti, pargužėti, prigužėti, užgužėti* ‚būriu skubiai įeiti, išeiti, užieiti‘; *gužinėti* (*gūžinėti*) ‚vaikščioti susitraukus, lyg ko ieškant, slankioti‘. Iš minėtų veiksmazodžių ilgainiui radosi ir daiktavardis *gužynė* ‚jaunimo susirinkimas vakarais, pasilinksminimas su šokiais‘, o 1885 m. *Aušros* laikraštyje randame atgimusią *gužę*. Tik šį kartą ji vartojama ne dievybei, o vestuvėms pavadinti. Iš to paties veiksmazodžio *gužinėti* bus padarytas ir *gužas*, t. y. gandra. Jei tikėsime L. A. Jucevičiumi, kovo 25-ąją, per Blovieščius (Marijos apsireiškimo šventę) žmonės vaikščiodavę vieni pas kitus į svečius mėgdžiodami gandrą, kitaip tariant, gužinėjo. Gandras (*gužas, busilas, starkus*) – rudenį išskrendantis, o pavasarį parskrendantis ir parnešantis ant savo sparnų kielę, t. y. keliautojas, keliauninkas, galėjo būti deivę Gužę įkūnijantis paukštis (plg. Laima – gegutė). Sakoma, jei nori, kad sektųsi kelionė, reikia gandalizdžiui medyje ar ant tvoros įkelti ratą. Geras ženklas pavasarį pirmą kartą pamatyti skrendantį gandrą – turėtų būti greitas, sveikas, nuovargio nežinoti; ‚visus metus iš vienos vietos skrajosi kiton‘; ‚kelionė įvyks‘, mergelė ‚tais metais išteks‘ ir pan. (J. Mickevičius)“ BlsLPD: 260, (257, 259).

Nei **tautosakoje**, nei gyvojoje kalboje mitinė būtybė, vardu *Gužė* ar *Čiužė*, neminima.

Tačiau daugiau mažiau tinkamos palyginimui leksikos netrūksta abiem atvejais.

Gužė. Pirminė baltų šaknies **gauž-* / **gunž-* / **gūž-* reikšmė buvo '(tam tikru būdu) linkti, lenkti(s)' (< ide. **gēu-* 'lenktis') MŽPKEŽ: 281–282; PKIEW: 395; FLEW: 179; KLEV1: 328; SmSEJL: 213–214 ir kt., iš čia *gūžtis* 'trauktis į krūvą, į kamuolį, riestis', *gūžys* 'paukščio gurklis', dėl to ir *gūžas* 'gandras', taip pat *gūžas* 'gūžys' ar 'guzas, gumbas', *gūžtą* ir daugybė kitų, su keliavimu išvis niekaip nesusijusių žodžių, o tie reti, kurie mena ėjimą, žymi jį ypatingą, savotišką – vienaip ar kitaip linkčiojant, gunkčiojant (*gūžčiojant*), vingiuojant ar gaubiant, sutraukiant, sutelkiant (*gūžiant*) būrin. Štai jie: *gužai* 'pavažos, rogių šliūžės' (vienąsyk teuzrašytas Viduklėje, Raseinių r.); *gužėti* 'visu būriu su triukšmu vykti, knibždėti'; ištiktukas *gūži*, kuriuo nusakomas bėgimas pasilenkus; prie vestuvių tinkanti *gužynė* 'jaunimo susirinkimas (vakarais), pasilinksminimas su šokiais' arba 'žaidimas, gaudant užrištomis akimis, lauminėjimas, gūžinėjimas'; *gūžinėti* 'lauminėti', šiaip 'vaikščioti susitraukus, lyg ko ieškant, slankioti' (*Pamesi nak-tį kelią, tai galėsi po laukus gūžinėti* Žvirgždaičiai, Šakių r.) ar 'vakaroti, būti gūžynėse'; *gūžinti* 'eiti susilenkus'; *gūžtąuti* 'ieškoti lizdui (gūžtai) vietos' ir šiaip 'vaikščioti pakampiais be darbo, (lyg) ko ieškant'; *gūžti* 'eiti kaip žąsiai', *pri-gūžti* 'tyliai daugeliui prieiti, prisirinkti', *su-gūžti* 'būriu greit kur sueiti, susispiesti'; *gūžtinėti* 'tupinėti, slankioti be darbo'; *gūžuoti* 'eiti, keliauti susilenkus, svyruojant' LKŽ3: 767–774. Ir bene viskas. Nebent dar prišliejus Pamaskvio rusų baltizmą *гужевать* 'vaikščioti, pulkuotis' ZnkLKII: 250, iš kurio matyti atitinkamų žodžių paplitimas senovėje.

P. Ruigio *gužinėju*, vokiškai paaiškintas *ich schleiche herum* 'slankioju, šliaužioju aplinkui', matyt, atitinka *gūžinėti* 'vaikščioti susitraukus, lyg ko ieškant, slankioti'; S. Daukanto *gužuoti, arba keliauti* – tai veikiausiai *gūžuoti* 'eiti, keliauti susilenkus, svyruojant'. Vien E. Gizevijos ir paskui „Aušroje“ tepaminėta *gužė* 'vestuvės' tikriausiai paaiškina *gužynė* 'pasilinksminimas su šokiais', betgi pats teonimą atitinkantis apeliatyvas *gūžė*, *gūžė* gyvojoje kalboje teturi reikšmes 'kopūsto galva', 'nudribusi žąsies papilvė' ar 'gūžys, gurklis (paukščio)' LKŽ3: 767. A. J. Greimo, R. Balsio sąsajos su gandrais atrodo antraeilės ir gerokai pritemptos.

Iš asmenvardžių pažymėtina pavardė *Gūžė*, seniau paliudyta lytimis *Guze* bei *Gusze* kaip tik Mažojoje Lietuvoje – Šilutėje, Pagėgiuose (Šilutės

r.) ir dar šiaurės Žemaitijoje – Ylakiuose (Skundo r.); tiesa, aiškinantis jos kilmę, tesiuloma atsižvelgti į ką tik minėtą bendrinį žodį *gūžė* LPŽ1: 752. Išties, Karsakiškyje (Panevėžio r.) vienas žmogus buvo gavęs pravardę *Gūžė* todėl, kad jo pavardė buvo *Kopūstas* LP: 228. Vis dėlto nebūtinai šitokios kilmės turi būti Mažosios Lietuvos *Guze* ar *Gusze* (ir su ja tikėtina susijusi Seinų bei Augustavo krašto sulenkinta pavardė *Gužewski* ZnkSAP: 60), juo labiau kad iš esmės sutampa su P. Ruigio paminėtąja *Gužė*. Tad gal asmenvardis *Gūžė* iš tikrųjų mena kelionių deivės vardą? Kita vertus, kaip tik toks asmenvardis, priešingai, galėjo P. Ruigį paskatinti atitinkamai „pataisyti“ J. Brodovskio *Czuže*.

Iš vietovardžių Lietuvoje panašaus pavadinimo yra upė *Gūžė* ir jos intakas tuo pačiu vardu (siejamu su *gūžtis*) ties Židiškiais (Mažeikių r.) LUEV: 55; LHEŽ: 128; LVŽ3: 375, taigi – netoli tos vietos, kur Žemaitijoje paliudyta pavardė *Gūžė*.

Čiužė. Nors P. Ruigio *Gužė* susilaukė lyg ir daugiau palaikymo, vis dėlto anksčiausia, pirmoji vardo lytis yra J. Brodovskio paminėtoji *Čiužė*.

1. Kaip matėme, A. Šleicheris ir H. Uzeneris manė ją esant slavizmą. Iš tikrųjų, Rytų Lietuvoje žinomas nuo blr. *чужы* nusiklausytas būdvardis *čiužas* 'svetimas', mot. g. *čiuža* LKŽ2: 187. O svetima šalis išties turi tiesioginį ryšį su keliavimu ir ypač aktuali vestuvėse, kai iš „svečios šalies“ atkeliauja jaunikio būrys ir 'svečion šalin' išsiveža nuotaką. N. Vėlius straipsnyje „Senieji vestuvinių dainų ir papročių semantikos klodai“ pateikia pavyzdį: „Atpučia šiaurus vėjas – atūžia *čiuža šalis*“ VIVDP: 108, t. y. jaunikio pusės vestuvinių. Pokary Veršiuose (Lazdijų r.) nuotaka raudodo: *Tėvuli mano, / Tėvuli seniausias, / Vai, ko tu senas taip užpykai, / Anta manęs varguonėlės, / Oi, kam senas mane pažadėjai / Č i u ž a i šalelei, o čiužiausiai? / Vai, atnešk atnešk, tėvuli seniausias, / Vai, paberk paberk skarbelį balčiausią / Ant stalelio, ant balčiausio, / Ir privitoki č i u ž q šalelę / Vyneliu žaliausiu; Raitininkų apylinkėse (Alytaus r.) užrašytoje vestuvinėje dainoje nuotakos likimas apraudotas: *Į č i u ž q šalį tai nuvežti, / Ir purvinėliu aplaistyti; Antalgėje (Ignalinos r.) merginos būsimą savo gyvenimą ištekęjus apdainavo: Kai mes nueisim / Č i u ž o n šalelėn, / Kai mes nueisim / Č i u ž a n šonelin* LTsU: 265–266, Nr. 250; 110, Nr. 90; 176, Nr. 154. Antagavėje (irgi Ignalinos r.) užrašytos vestuvių dainos žodžiai: *Gal tau, marte, / Neramu būti <...> Č i u ž a m šonely, / Be tikros mamutės?; iš ten pat gimusios pateikėjos užrašyti sutartinės posmai: Šita martelė / Č i u ž o j šalelėj**

<...> *Tai taip martelė / Č i u ž o j šalelėj* SIS2: 445, Nr. 870; 3: 555–556, Nr. 1728. Dar štai A. Karmonienės iš Švenčionių krašto padainuotos dainos posmas: *Išvažiav sasalė č i u ž a n šalin, / Kur saulė raudona laidžias žemyn – / Už jūrų maralių banguojančių, / Už žalių giralių siūbuojančių* K_{rm}ŠRR: 95. Akivaizdus tolimas kelias, keliavimas.

Iš būdvardžio *čiužas* ‘svetimas’, mot. g. *čiužà*, sudarytas savybės turėtoją žymintis daiktavardis ir būtų *čiužė* ‘svetimoji’ (kaip iš *striukas* ‘trumpas’, mot. g. *striukà*, yra daiktavardis *striukė*; iš *gėlšvas*, *gėlsvà* – *gėlsvė* ir t. t.).

Tačiau gudų kilmės slavizmas *čiužas* ‘svetimas’ žinomas tik rytiniuose lietuvių kalbos paplitimo pakraščiuose Z_{nk}RS1: 436. O dievavardis *Čiužė* mus pasiekė tik iš Mažosios Lietuvos. Lenkai šį slavų žodį ‘svetimas’ taria kitaip, *cudzy* (ir svetimšaliui pavadinti dar turi sinonimą *obcy*). Tad norint *Čiužę* aiškinti šitaip, tektų pripažinti ją radusis rytuose (A. Šleicherio nuomone, gana seniai), paplitus po visą Lietuvą ir pasiekus net Mažąją Lietuvą, kurioje vienintelėje ji tapo paliudyta. Betgi tokios prielaidos neparemia duomenys.

2. G. Ostermejerio manymu, „Czużé, nuo czożiu, kaip, pavyzdžiui, ledu“. Taigi, nuo *čiuožu*, *čiuožti*. Ir, pasak G. Beresnevičiaus, vardas „gali būti kildinamas iš *čiuožti*, *čiužė*“. Iš tikrųjų, šios šaknies žodžiai mena keliavimą, tik vėlgi ypatingą, savotišką: *čiuožti* ‘judėti slidžiu paviršiumi, šliuožti, slysti’, nors ir apskritai ‘eiti, važiuoti, slinkti’ (*Kad ryt būt gražu, čiuožtume kur nors* Vištytis, Vilkaviškio r.) LKŽ2: 162–163; taip pat *čiaužti* ‘čiuožti’, ‘šliaužti, šliuožti’, ‘tylomis eiti’ bei kt. LKŽ2: 99–100 (*Ir čiaužte čiaužė, ir šliaužte šliaužė, / Pakol priejo sutartinėje iš Vabalninko, Biržų r.* SIS2: 564, Nr. 1097); *čiužà* ‘kas eidamas kojas velka, čiužina’; *čiužas* ‘siauras ariamos žemės rėžis’; *č i ū ž ė* ‘žymė, kur čiužta, šliužė’, ‘pačiuža’ ir kt.; *čiužinėti* ‘čiuožinėti’, ‘vaikštinėti, šliužinėti, slankioti’; *čiužinti* ‘palengva eiti, velkant kojas, šlepsinti, šliaužti’; *čiužis* ‘iščiaužytas siauras pėdsakas, čiužė’, ‘siauras žemės rėžis, čiužas’; *čiužis* ‘čiuožimas’; veikėjo pavadinimas vyr. g. *čiužys*, mot. g. *č i ū ž ė* ‘kas čiužinėja’ (*Vilkas čiužys, lapė čiužė, čiuželaite* iš A. Juškos žodyno); *čiužoti* ‘gulėti parvirtus, čiužtelėjus, paslydus’, ‘susitraukusiam kur būti, lindėti, kiūtoti’; *čiužti* ‘čiuožti’, ‘braukti, vilkti, traukti’; *(nu)(par)čiužėti* ‘palengva (nu) (par)eiti’; *čiužas, čiužus* ‘l e n g v a s v a ž i u o t i, sklandus’ (*Čiužas važelis* Dusetos, Zarasų r.; *Čiužus važys* Skapiškis, Kupiškio r.; *Lankykit mane*

pavasarelį čiužom laivelėm Obeliai, Rokiškio r.) ir pan. LKŽ2: 187–192. (Tiesa, šios ar homonimiškos šaknies žodžiai dar reiškia tam tikrą garsą – čiuženimą, čia ir *čiužė* ‘kas čiuža’ LKŽ2: 187, bet ji pernelyg toli nuo mums rūpimo keliavimo.)

Ką tik pateiktas pavyzdys iš A. Juškos žodyno mena humoristinę dainelę iš Veliuonos apylinkių, taigi ne per toli nuo Mažosios Lietuvos, pateiktą to paties A. Juškos sudarytame rinkinyje „Lietuviškos dainos“ (1882): *O kur buvai, laputaite, / O kur buvai, čiužinaite, / O kur buvai šių vasarų, / O kur čiužinėjai? // Žalioj lankoj žąsis gaudžiau, / Ten aš buvau šių vasarų, / Ten aš čiužinėjau*; rinkinio rengėjų pridurta, jog *čiužinėti* – tai ‘vaikštinėti kojas velkant, šliaužioti, valkiotis’, o *čiužinaite* – ‘čiužinėtoja (lapės epitetas)’ J_{SLD}1: 436–437, Nr. 212; 934. Be minėtųjų *čiuželaite, čiužinaite*, jis dar žinomas lytimis *čiuženaite, čiuženutė, čiužulaitė, čiužūnaitė, čiužunutė* LKŽ2: 188, 192. Tame pačiame rinkinyje esama dar vienos humoristinės dainelės iš aštuonių posmų, kurių visų trečia ir ketvirta eilutės sutampa, tik prasideda atitinkamai *Briedžiukas, Vilkiukas, Lokutis, Kiškiukas, Kiauliukė, Viščiukė, Laputė* ir galiausiai *Mergiukė, sudarina, / Apie save čiužojo* J_{SLD}1: 230–233, Nr. 115 su nenustatyto kirčio nei reikšmės veiksmažodžiu *2 čiužoti*, jei tik tai ne tas pats *1 čiužoti* ‘gulėti parvirtus, čiužtelėjus, paslydus’, ‘susitraukusiam kur būti, lindėti, kiūtoti’ LKŽ2: 191.

Prie būdvardžio *čiužas, čiužus* ‘lengvas važiuoti’ dar paminėtina verpimo sutartinė iš Rokiškio apylinkių, kurioje pajuokiamos snaudalės tėvas esą važiuoja kiaulių traukiama gelda (praleidžiant priegiesmius): *Vienū čiužū geldali, kitu da čiužesniu*, o mergina atkerta, kad bėrų žirgų traukiamu *Vienu čiužu važeliu, / Kitu do čiužesniu* SIS1: 508–509, Nr. 284; (LKŽ2: 192); arba: *Vienu čiužiu pavažėli, / antru dar čiužesni* SIS3: 283, Nr. 1398.

Zenonas Slaviūnas atkreipė dėmesį į atitinkamus garsažodinius, ar onomatopėjinius (jo apibūdinimu, mėgdžiojamuosius), priedainius, kaip „*čiuž čiužela* – pasivažinėjimo (užgavėnių) sutartinėse“ SIS1: 20. Užgavėnių pasivažinėjimo paprotys ir jam priklausančios sutartinės mus šiuo atveju ir gali užvesti ant kelio. Z. Slaviūnas: „Pasivažinėjimo sutartinės buvo dainuojamos tradicinio pasivažinėjimo metu per Užgavėnes. <...> Pasivažinėjimo, kaip ir kitose kalendorinėse sutartinėse, atsispindi atskiri papročių momentai bei aplinka, kurioje vyko įvairios apeigos. Pavyzdžiui, sutartinėje *Čiuž, čiužela* minimas geras k e l i a s ir jis iškeliamas kaip priešingybė blogam

arkliui. Sutartinė prasideda tautologiniais garsažodžiais *čiuž, čiužela, vež, važela*, sustiprinančiais rogėmis važiavimo vaizdą, o kitoje „pasivažinėjimo sutartinėje *Čiužoi, važėvoj* ryšys su apeigomis jaučiamas tik pirmoje eilutėje“. Pažymėtina, kad „Užgavėnių metu išvysti išnamų buvo laikoma būtiną tradicija, siejama su žemdirbyste, ypač linų auginimu. Apie Plungę žmonės sakydavo: *Kas sėdi namie, to pasėlė menka tepaugs*; apie Uteną: *Kas nevažinės, to vasarą žirniai nedėrės*. <...> Apie Tverėčių žmonės važinėdavosi po visus savo laukus ir sakydavo, kad kuo daugiau po savo lauką važinės, tuo didesni užaugs linai, geriau seksis bitės. Apie Aukštadvarį buvo paprotys apvažiuoti bent tris laukus; apie Vilkiškį linų laukas turėjo būti apvažiuotas mažiausiai tris kartus“ ir t. t. SIS2: 7–8. Z. Slaviūno minėtų sutartinių pavyzdžiai: *Čiuž, čiužela, / Vež, važela! / Geras kelias, čiūto, / Blogas arklys, čiūto* (Papilys, Biržų r.); *Čiužoi, važėvoj, / Tek martela, daunoj* SIS2: 31–32, Nr. 486, 487. (Nors pastarojoje kelias tiesiai neminimas, jis numanomas iš marčios nutekėjimo.) Čia ir paprotys, Biržų krašte XX a. pradžioje užrašytas Juliaus Janonio su mama Marija: *Užgavėnėse čiužinėjančius reikia apipilti vandeniu, kad linai didesni augtų* BKT: 229, Nr. 650. Beje, lietuvių kalboje *kėlias* – pirmiausia ‘žemės ruožas, kuriuo einama, važiuojama’, ‘geras, lengvas [= *čiužas, čiužus*] važiavimas (paprastai rogėmis)’ ir tik paskui visomis kitomis išvestinėmis reikšmėmis LKŽ5: 510–512 – yra veiksmazodžio *kilti* šaknies, tad savaime mena *iškylą*, o kaip tik taip Užgavėnių pasivažinėjimą ir būtų taiklu pavadinti.

Ar ne tokio pobūdžio dainas turėjo omenyje E. Gizevijus, sakydamas, jog Gužės „vardas užtinkamas ir kai kuriose dainose“?

Tiesa, šis aiškinimas vėl nuvedė mus į atskirą Lietuvos sritį – šįsyk į šiaurės rytus, irgi gerokai nutolusius nuo Mažosios Lietuvos, kur J. Brodovskio buvo paminėta *Čiužė*. Vis dėlto, D. Račiūnaitės-Vyčinenės patikrinimu, „sutartinės kadaise gyvavo ne tik Lietuvos šiaurės rytuose, bet ir žymiai toliau į vakarus, t. y. ne tik rytų, bet ir buvusiose vakarų baltų žemėse“ RČ-VČ-SAT: (50–)51. Tad galima manyti, kad ir atitinkami sutartinių priegiesmiai, tarp jų *čiužq, čiužų* kelių apdainuojančių Užgavėnių sutartinių, turėjo būti paplitę plačiai.

Negana to, šiaurės Lietuvoje (Obelių, Biržų apylinkėse) keliais variantais užrašytos dvi mįslės, kuriose tiesiog minima mums rūpima *čiužė*, ir

ji vėlgi „veža“: 1) *Čiuža veža* (var. *Čiužė čemerė*) *duonos riekė, du starikai ir vanagas* (bei pan.) = žmogus aria; 2) *Čiužė* (var. *Čiuža veža vežimėlį skaldytais galeliais* (bei pan.) = kiaulės šeriai KnsLM: 96–97, T. 87, 88A, K.

Išvada. Su tokiais priegiesmiais bei atitinkamais proginiais suasmeninimais (virtualio- mis personifikacijomis), kaip minėtose mįslėse, tad ir būtų galima sieti mūsų „kelionių, keliavimo deivę“ *Čiužę*. O gal suasmenintos dievybės vaizdinys seniau buvo ryškesnis, ir išlikę garsažodžiai kaip tik yra jos vardo ataidai?

Nėra griežtai atmestini ir kiti du kitąsyk sklandžiai pritampantys aiškinimai, kurie gali atspindėti ir pačioje tradicijoje būtų svyravimą bei maišymą, gyvai tradicijai šiaip jau būdingą. Dingsčių tokiam maišymui galima užtikti ir užkalbėjimuose (iš XX a. pirmosios pusės), kuriuose panašiai kreipiamasi į gyvatę: *Čiuži, čiuži [Čiūžė, čiužėl!; Čiužu čiužute, šlamu šlamute!* MT3: 97, Nr. 14, 15; DVtLU: 194, Nr. 220; LTs5: 896, Nr. 9289. Tik čia aiški sąsaja su šliaužiančios gyvatės čiužėjimu, šiužėjimu, šlamėjimu, taigi su atitinkamą garsą žyminčia šaknimi, kaip ir priežodyje *Kur čiuža, ten šiuža* LPP1: 415, Nr. 1895. Latvijoje tarpukariu *Veci ļaudis, par zalkti runādami, nesaukuši to par zalkti, bet nu par garo, vai par čuži* „Seni žmonės, apie žaltį kalbėdami, nevadindavo jo žalčiu, bet arba ilguoju, arba čiužiu“ ŠmLTT: 2030, Nr. 33648. (Gal pridurtina, kad vienos šaknies su vok. veiksmazodžiu *schleichen* ‘šliaužti, šliaužioti, slankioti’, kuriuo P. Ruigys paaiškino jo paminėtą lie. *gužinėti*, yra vok. daiktavardis *Schleiche* ‘gluodenas’, taigi – šliužas, gyvatė, irgi *čiužė*.)

Visoje Lietuvoje (nors daugiau vakaruose) žinomos pavardės *Čiūžas, Čiužauskas, Čiūželis, Čiužinskas*, taip pat *Čiūžà, Čiūžas, Čiūželė*; „Kilmė neaiški. Galbūt sietina su lie. *čiūžas, čiužūs* ‘lengvas važiuoti’, *čiužūs* ‘tylus, ramus’, *čiužà* ‘kas suvargęs, nuskuręs, apsileidęs, čiuškis’. Plg. dar *čiuža* ‘kas eidamas kojas velka, čiužina, sugriuvėlis’, *čiūžė* ‘kas čiuža’ ir pan.“ LPŽ1: 436; (ZnkLA: 593).

Visoje, nors vėlgi daugiau vakarų Lietuvoje, Žemaitijoje, gausu mikrotoponimų – kalvų, krūmų, pievų, balų, dirvų pavadinimų: *Čiužà, Čiūžakalnis, Čiūžas, Čiūžė* (dirva bei rėžis Eigirdžiuose, Telšių r., dirva Užventyje, Kelmės r., ir pieva Lyduokiuose, Ukmergės r.) *Čiūžiai, Čiūžiai, Čiūžiakalnis, Čiūžinas, Čiūžynas, Čiūžis, Čiūžaliai, Čiūžikai, Čiūžikas, Čiūžinė, Čiūžinis, Čiūžiukai, Čiūžos, Čiūžukai* ir pan.; „Kilmė ne visai aiški“,

nors įvairių buitinių bei asmenvardinių sąsajų netrūksta; taip pat *Čiūžai*, *Čiūžai*, *Č i ū ž ė* (ganykla Pakisyje, Šilalės r., ir pieva Vėžaičiuose, Klaipėdos r.); *Č i ū ž ė s* (arimas Kvėdarnoje, Šilalės r., ir pieva Lyduokiuose, Ukmergės r.), *Čiūžiai*, *Čiūžalė*, *Čiūžiniai*, *Čiūžiškė*, *Čiūžiškės*, kurie „greičiausiai sietini su lie. *čiūžas* ‘čiuožykla’, *čiūžė* ‘žymė, kur čiūžta, šliūžė’, *čiūžis* ‘čiuožimas’, plg. lie. *čiūžėti* ‘čiauzti, čiuožti’, tačiau neatmestina ir kai kurių vietovardžių siejimo su asmenvardžiais *Čiūžas*, *Čiūža* galimybė“ LVŽ2: 82–83. Šalčininkų r. yra kaimas *Čiūžiakampis*, ar *Čiūžakampis*, kilme siejamas su asmenvardžiu *Čiūžas* LATŽ: 50; VtŽ: 71, o Lydos apylinkėse – (buvęs) lietuviškas kaimas *Čiūžakampis* LKL2: 510, kurio kilmė nesiaiškinta (be visų kitų sąsajų, čia neatmestina ir slavybė *čiūžas*).

NELIETUVIŠKŲ ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Brodovskis, Jokūbas = Jacob, Iacob Brodowski
Gizevijus, Eduardas = Eduard Gisevius
Jucevičius, Liudvikas Adomas = Ludwik Adam Juciewicz
Kraševskis, Juozapas Ignatas = Józef Ignacy Kraszewski
Kuršaitis, Frydrichas = Friedrich Kurschat
Milkus, Kristijonas Gotlybas = Christian Gottlieb Mielcke
Narbutas, Teodoras = Teodor Narbutt
Ostermejeris, Gotfrydas = Gottfried Ostermeyer
Ruigys, Pilypas = Phillip Ruhig
Šleicheris, Augustas = August Schleicher
Uzeneris, Hermanas = Hermann Usener

LITERATŪRA

- BKT = *Biržų krašto tautosaka*. Užrašė Julius Janonis ir Marija Janonienė, parengė Kostas Aleksynas. Vilnius: Vaga, 1982.
- BlsLPD = Rimantas Balsys. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010.
- BRMŠ4 = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, IV: XVIII amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- BršnRŽ = Gintaras Beresnevičius. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. Vilnius: Aidai, 2001.
- DkR1 = Simonas Daukantas. *Raštai*, I. Vilnius: Vaga, 1976.
- DVtLU = *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Parengė Daiva Vaitkevičienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
- FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas išsistinis.)
- GrmLMS = Algirdas Julius Greimas. *Lietuvių mitologijos studijos*. Sudarė Kęstutis Nastopka. Vilnius: Baltos lankos, 2005.

- JšLD1 = *Lietuviškos dainos*. Užrašė Antanas Juška, I. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954 (Казань, 1882).
- KnsLM = *Lietuvių mįslės: Rinktinė*. Sudarė ir parengė Aelita Kėnsminienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018.
- KrLEV1 = Konstantins Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I. Rīga: Avots, 1992.
- KrmŠRR = *Švintų rytų rytelį [Anelės Karmonienės pateikta tautosaka]*. Vilnius: Saulės vėjas, 1995.
- LATŽ = *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas*, II. Vilnius: Mintis, 1976.
- LHEŽ = Aleksandras Vanagas. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1981.
- LKL2 = *Lydos krašto lietuviai*. Redaktorių komisijos pirmininkas Norbertas Vėlius, II. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2002.
- LKŽ1–20 = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.
- LM1 = *Lietuvių mitologija*. Sudarė Norbertas Vėlius, I. Vilnius: Mintis, 1995.
- LP = Alvydas Butkus. *Lietuvių pravardės*. Kaunas: Aesti, 1995.
- LPP1 = *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, I. Parengė Kazys Grigas ir kiti. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
- LPŽ1 = *Lietuvių pavardžių žodynas*. Atsakingasis redaktorius A. Vanagas, I. Vilnius: Mokslas, 1985.
- LTs5 = *Lietuvių tautosaka*, V: *Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.
- LTsU = *Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944–1956*. Vyr. red. Kostas Korsakas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.
- Ltvn = *Lietuvininkai: Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktojo amžiaus*. Vertė Vytautas Jurgutis, paruošė Vacys Milius. Vilnius: Vaga, 1970.
- LUEV = *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*. Vilnius, 1963.
- LVŽ2–3 = *Lietuvos vietovardžių žodynas*, II–III. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014–2018.
- ME2 = *Mitologijos enciklopedija*, II. Vilnius: Vaga, 1999.
- MlkP = Kristijonas Gotlybas Milkus. *Pilkainis: poezija, proza*. Vilnius: Vaga, 1990.
- MnhLPG = Wilhelm Mannhardt. *Letto-Preussische Götterlehre*. Riga, 1936.
- MT3 = *Mūsų tautosaka*. Red. prof. Krėvė-Mickevičius, III. Kaunas: Hum. m. fak. Tautosakos komisijos leidinys, 1931.
- MžPKEŽ = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.
- NrbLM = Teodoras Narbutas. *Lietuvių tautos istorija*, I: *Lietuvių mitologija*. Vilnius: Mintis, 1998.
- OstRR = Gotfrydas Ostermejeris. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München: Francke Verlag, 1959.
- Rč-VčSAT = Daiva Račiūnaitė-Vyčinienė. *Sutartinių atlikimo tradicijos*. Vilnius: Kronta, 2000.
- RgLKT = Pilypas Ruigys. *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*. Parengė Vytautas Jurgutis ir Valerija Vilnonytė. Vilnius: Vaga, 1986.
- SIS1–3 = *Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*, I–III. Sudarė ir paruošė Z. Slaviūnas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958–1959.

SmSEJL = Wojciech Smoczyński. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Uniwersytet Wileński, 2007.

ŠlpLM = D-ras J. Šliūpas. *Lietuvių, latvių bei prūsų, arba baltų, ir jų prosenių Mythologija*. Šiauliai, 1932.

ŠmLTT = *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojis Prof. P. Šmits. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1940–1941.

VIVDP = Norbertas Vėlius. Senieji vestuvinių dainų ir papročių semantikos klodai. // *Tautosakos darbai*, XLVIII. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014.

VtŽ = *Vietovardžių žodynas*. Parengė Aldonas Pupkis, Marytė Razmukienė, Rita Miliūnaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.

ZnkLA = Zigmas Zinkevičius. *Lietuvių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.

ZnkLKI1 = Zigmas Zinkevičius. *Lietuvių kalbos istorija*, I. Vilnius: Mokslo–Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1984.

ZnkRS1 = Zigmas Zinkevičius. *Rinktiniai straipsniai*, I. Vilnius: Katalikų akademija, 2002.

ZnkSAP = Zigmas Zinkevičius. *Lietuviškas paveldas Suvalkų ir Augustavo krašto Lenkijoje pavadėse: Polonizacijos apybraiža*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010.

Lithuanian travel-goddess ČIUŽĖ or GUŽĖ

Dainius RAZAUSKAS

The Lithuanian theonym Čiužė was first mentioned by Jacob Brodowskij in his *German–Lithuanian dictionary* (c. 1740) as Reife Gott. *Czuže*. The second mention was made by Phillip Ruhig in his Lithuanian–German dictionary (1747) though with another initial consonant as *Gužė*, ês, f. die Reifengöttin der Heyden, i.e. *Gužė* in modern orthography. Since then, various researchers took it arbitrarily according to their preference. Most of the cases are collected in this article and provided with corresponding linguistic and folkloric contexts, which allow evaluation of the credibility of each spelling. While each is actually possible, the spelling *Čiužė* seems to be more plausible, considering the rich lexical background (cf. noun fem. *čiužė* “one who slides”, adjective *čiužas*, *čiužus* “easy to go, well-run, smooth” etc.) and its appropriate usage in folklore (particularly in Shrovetide songs). Yet the consistent personified divinity remains somewhat questionable because of its absence in folklore.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius

E. paštas: dainius.razauskas@lnkc.lt

Gauta 2020 12 15, įteikta spaudai 2021 02 16.

Vytauto Jaugėlos Užgavėnių Morė. Plungės r. Gintališkė, 2009 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

RŪPINANTIS TAUTODAILĖS GYVYBINGUMU

Su dailininku, Lietuvos tautodailininkų sąjungos pirmininku Jonu RUDZINSKU, 2020 m. už ilgametę tautodailės puoselėjimo, sklaidos, tyrinėjimo ir jos kūrėjų ugdymo veiklą pelniusiu Nacionalinę Jono Basanavičiaus premiją, kalbasi Juozas Šorys.

■ *Sveikindamas su garbingu apdovanojimu noriu pasidžiaugti, kad tautodailė jau sulaukia pelnyto dėmesio – 2020-ieji Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu buvo paskelbti Tautodailės metais!*

Manau, kad 2020 m. paskelbimas Tautodailės metais buvo pelnytas šios etninės kultūros dalies pripažinimas nacionaliniu mastu. Lietuvoje daug tradicinės kultūros puoselėtojų, kurių pastangomis bendrajame valstybės kultūros kontekste vis labiau juntama etninės kultūros svarba. Visus metus šalies muziejuose, galerijose, parodų salėse ar regionų kultūros centruose, nepaisant karantino suvaržymų, vyko įvairiausių kūrybinių, praktinių ir teorinių renginių, mokslinių konferencijų, konkursų, kūrybos aptarimų ir diskusijų...

Kuo ypatingas būtent tautodailės vaidmuo etninės kultūros lauke?

Tautodailė tiesiogiai susijusi su visu etninės kultūros lauku, su tautos kultūros visuma, tai istorinio ir paprotinio mūsų kultūros paveldo dalis, sudaranti sąlygas pasireikšti ir kūrybinei individualybei. Visais laikais daugiau gebėjimų turintys žmonės, dailindami savo gyvenamąją aplinką, kūrė ir vaizduojamąjį meną. Tarkim, archeologės Rimutės Rimantienės atrasti mediniai vėlyvojo akmens amžiaus, arba neolito, dievybių atvaizdai atskleidžia, kaip jau anuometiniai žmonės, naudodami tik titnago skeltes ar rago nuolaužas, medyje mėgino pavaizduoti dievų veidus. Štai ir medžio skulptūros pradžia.

Tiek tarpukariu, tiek ir mūsų laikais įvairiomis progomis vartojamos tautodailės, liaudies meno, primityvaus meno sąvokos. Koks amatų, tautodailės ir dailės santykis?

Tautodailė ir liaudies menas nėra visiškai tas pats, bet dažnai šie terminai menotyrininkų vartojami kaip sinonimai. Vystantis amatams ilgainiui nebesitenkinama vien išmoktos funkcijos pakartojimu, atsiranda ir meistriškumas, ir noras savo dirbinius papuošti. Tad funkcionalumą papildė puošyba, kuri neretai turi ir simbolinę prasmę, yra susijusi su tautos pasaulėvaizdžiu. Tad galima sakyti, kad tautodailė yra kūrybiškai subrendę tradiciniai

amatai. O vienas iš fundamentalių jos bruožų yra tradicijos tęstinumas. Kita vertus, menotyrininkas Vytenis Rimkus pažymi, kad nuo XX a. pradžios tautodailininkams aktualu pažymėti ir savo autorystę.

Tautodailė skirstoma į vaizduojamuosius ir taikumuosius menus, o kryždirbystė tarp jų užima tarsi tarpinę padėtį...

Tautodailę sudaro dvylika žanrų. Tai tapyba, grafika, skulptūra, keramika, kryždirbystė, kalvystė ir kiti. Jie skirstomi į vaizduojamuosius ir taikumuosius, bet ribos tarp žanrų kartais „tirpsta“. Tarkim, jei dekoruodami žiastą indą įrėšime ornamentą, viename kūrinyje susitiks vaizduojamieji ir taikomieji menai. Kryždirbystę galime suvokti ir kaip kryžių darymo amatą, ir kaip vaizduojamąją tautodailę (jei kryžius su Nukryžiuotojo figūra ar koplytstulpyje rymo Rūpintojėlis). Mene ribos nėra griežtos, o tautodailėje svarbu išmanyti tradiciją ir kūrybingai ją tęsti. Kas dar būdinga tautodailės kūrėjams? Gebėjimas kūrybiškai, meistriškai įgyvendinti savo sumanymus, o geras kūrinys neįmanomas neįvaldžius amato. Kad ir kokios srities būtų kūrėjas, aplinka, iš kurios jis kilęs, tautos tradicijos daugiau ar mažiau nulemia jo raiškos (kurią supranta plačiau nei kūryba) pobūdį. Paulius Galaunė yra sakęs: „Tautosaka ir tautodaile tauta yra gyva, tiksliai jos sudaro tautos esmę...“ O žvelgiant bendriau, tautodailė ir profesionalioji dailė yra tarsi viena vaizdinės kultūros upė.

Esi vilnietis, tad įdomu, kaip nusakytum savąjį (restauratoriaus ir dailininko su tapytojo diplomu) „subimbą“ su tautodailės sritimi?

Esu gimęs ir užaugęs Vilniuje, medine architektūra išsiskiriančiame Žvėryne, bet susijęs ir su mūriniu Vilniaus senamiesčiu. Mokydamasis septintoje klasėje įstojau į Justino Vienožinskio dailės mokyklą, ten sutikau puikius dėstytojus, paskatinusius norą lipdyti, piešti, drožti, tapyti. Tautodailė tuo metu klestėjo – prisiminkime, pavyzdžiui, Vilniuje, Pilies gatvėje ir Bernardinų skersgatvyje, vykusias parodas po atviru

Restauruojant Mikelandželo Palonio freskas Vilniaus Šv. Jonų bažnyčioje. 1978 m.
Algimanto Žižiūno nuotrauka.

dangumi. Tuometinėse Kaziuko ar kitose mugėse taip pat netrūko tikrojo naiviojo meno, išminčių skulptūros, kalvystės, keramikos darbų, kuriuos galėjai ne tik pamatyti, paliesti, bet ir įsigyti. Kita vertus, domėjimasis tautodaile derėjo su noru studijuoti akademijoje ir siekti profesionalumo. O dirbant, studijuojant Vilniaus dailės instituto (dabar – Vilniaus dailės akademija) Tapybos katedroje dailininkai Sofija Veiverytė, Vladas Karatajus, Antanas Gudaitis skatindavo domėtis ir tautodailininkų parodomis.

Kultūros paminklų restauravimo treste, vadovaujamas ekspertų grupės, kurioje buvo ir žinomas menotyrininkas Vladas Drėma, dirbau freskų restauratoriumi Vilniaus universitete. Neužmirštamas jausmas apima prisilietus prie XVI a. renesansinių Mikelandželo Palonio freskų ir vėlesnės klasicistinės sienų tapybos. Kai susiduri su tokiais dalykais, atsiranda poreikis gilinti ir praktines, ir teorines žinias, tad restauratoriaus patirtis suteikė svarbių impulsų. Ši įstaiga rūpino si ir restauratorių kvalifikacijos kėlimu, tad mano kelias į paveldą tiesėsi per amatus, per technikos ir technologijų pažinimą.

Po Atgimimo Lietuvoje atsivėrė nauji veiklos horizontai, išitraukiau į platesnį nei vien tautodailės etninės kultūros reikalų svarstymą. Ši sritis, jos dabartis ir ateitis man rūpi ne vien kaip Lietuvos tautodailininkų sąjungos pirmininkui.

Kaip įsijungei į Lietuvos tautodailininkų sąjungos veiklą, tapai organizacijos nariu ir vadovu (Liaudies meno draugija veikė jau nuo 1966 m., o kai kurie jos skyriai kūrėsi nuo 1961-ųjų)?

Kai 1986 m. baigiau Dailės institutą, tolesnį likimą dar nulemdavo paskyrimai (nebuvo galimybių pačiam rinktis, kur norėtum įsidarbinti), tad buvau paskirtas dirbti Tautodailininkų sąjungos respublikinės valdybos konsultantu. Tuo metu šėsiuose regioniniuose šios sąjungos skyriuose veikė meno tarybos, kurios atrinkdavo darbus į parodas, formavo kolekcijas, rengė veiklos planus, renginių scenarijus, plenerus, seminarus, konsultacijų sistemą. Man teko įdomus turinio formavimo darbas (tuo metu kitų sprendimų galios neturėjau), tad nuolat bendravau su visos Lietuvos kūrėjais, taip pat muziejais, Lietuvos liaudies kultūros centru (nuo 2019 m. – Lietuvos nacionaliniu kultūros

centru), renginių organizatoriais savivaldybėse ir profesionaliais ekspertais, dailininkais – visais tradicinės kultūros puoselėtojais. Kasdienis darbas tvirtai susiejo su tautodailininkais, padėjo suprasti kūrėjų poreikius ir lūkesčius. Atgimimas kokybės, turinio ir siekių kartelę kilstelėjo dar aukščiau. Keitėsi Tautodailininkų sąjungos struktūra, buvo perskirstytos atsakomybės. Tad kai tapau Tautodailininkų sąjungos pirmininku, darbų skalė gerokai išsiplėtė, dabar intensyviau tenka bendradarbiauti tiek su valstybės, tiek su savivaldos valdančiaisiais (žinoma, dirbantys etninės kultūros srityje daug ką daro išvien), rūpintis įstatymine baze. Kultūros lauke buriasi veiklios, etnokultūrinės tradicijas tęsiančios bendruomenės. Kitose valstybėse tokio pobūdžio nacionalinės struktūros ar sistemos susiformavo jau prieš šimtą ar daugiau metų, tad Lietuvai svarbi tiek europinė, tiek pasaulinė patirtis.

Kaip tapytojas, turėjai smarkiai plėsti akiratį, kad galėtum konsultuoti ir kitų žanrų tautodailininkus?

Just. Vienožinskio meno mokykloje nebuvau ruošiamas būti tik tapytoju, grafiku ar skulptoriumi, ten buvo rengiami menininkai, gebantys valdyti ne vieną raiškos būdą. Pažinęs įvairius žanrus, galėjai rinktis, kam skirti daugiau laiko ir dėmesio. Ten kildavo tik vienas esminis klausimas: ar iš tiesų nori būti menininku? Specializaciją teko rinktis Vilniaus dailės institute, bet visada stengiausi nepraleisti galimybės išmokti ko nors naujo. Pavyzdžiui, dirbdamas universitete restauratoriumi, kildavau pastoliais į vienuoliktą aukštą, kad pasiekčiau freskas Šv. Jonų bažnyčios palubėje, o salės apačioje dirbo puošybos detalių auksootojai, baldų restauratoriai, tad per pertraukas galėjau stebėti jų darbus, bendrauti ir pramokti auksuoti ar restauruoti baldus.

Kai kartais kaip žurnalistas dalyvaudavau tautodailės konkursų vertinimo komisijų darbe, parodų aptarimuose, darydavo įspūdį Tavo gebėjimas komentuoti įvairių žanrų darbus, jų turinį ir raišką, kompoziciją ir stilistiką, taip pat simboliką. Dirbdamas su tautodailininkais turi gerai išmanyti daugybę sričių...

Tarp tautodailininkų yra būrys meistrų, puikiai išmanančių savo pasirinkto žanro technikas ir technologijas, atradusių savitą kūrybinį braižą, tad naujų profesinių žinių įgyju tiesiog bendraudamas su jais. Žinoma, praverčia ir įgytas išsilavinimas. Pavyzdžiui, tobula Užgavėnių kauke vadintume tokią, kurioje dera vidinis turinys (personažas, jo charakteris), skulptūrinių formų, faktūrų, kolorito

(polichromijos) ekspresija ir funkcionalumas. Medžio skulptūroje svarbu drožimo precizika, siluetas, proporcijos, komponavimas, polichromija... Taip galime nagrinėti kiekvieną žanrą. Keramikos srityje, rūpindamiesi tradicijų tęstinumu, vertiname žiedimo kokybę, gebėjimą glazūruoti, dekoravimo būdus, ornamentų tradiciškumą, na, ir indo funkcionalumą. Žinomas keramikas, puodžius Vytautas Valiušis yra sakęs: „Man žiedimas – tai susikaupimas, meditacija...“ Tai įmano, kai amatas jau tobulai įvaldytas.

Tautodailininkų sąjungos veikla įvairi: parodos, mugės, šventės, plenerai, seminarai, stovyklos, jau nekalbant apie leidybą. Kas iš šios visumos šiuo metu yra strategiškai svarbiausia?

Vienas iš svarbiausių dabartinių veiklos barų yra įvairaus pobūdžio informacijos sklaida. Juk šiais laikais sklaidos galimybės yra milžiniškos. Galime leisti geros poligrafijos leidinius – spausdinti beveik tobulas kūrinių reprodukcijas. Jie turi išliekamąją vertę: tiek bendrakultūrinę, tiek šviečiamąją, edukacinę. Taip pat galime eksponuoti darbus virtualioje erdvėje, pavyzdžiui, surinkti ir paskelbti pavyzdinių kūrinių galerijas, kuriomis tautodailininkai (taip pat dėstytojai ar mokytojai) naudotųsi savo kūrybiniame darbe. Skaitmeninės sklaidos operatyvumas, vartojimo paprastumas ir prieinamumas gali padėti užtikrinti tautodailės gyvybingumą.

Todėl šiuo metu vienas iš svarbiųjų mūsų sąjungos rūpesčių – tautodailininkų pristatymas ir jų kūrybos proceso dokumentavimas. Manome, kad apie talentingą menininką sukurtas dokumentinis pilnametražis filmas yra prasminga investicija. Šiuo metu kuriamas jau vienuolikto tokio pobūdžio filmo scenarijus (turime kino juostas apie tapytoją Petronėlę Gerlikienę, kalvį Vytautą Jarutį, medžio drožėją Algirdą Juškevičių, kryždirbį Saulių Lampicką, audėją Ireną Oną Vilienę, keramiką, puodžių Vytautą Valiušį ir kt). Šiuose filmuose žinomi tautodailininkai kalbinami savosiose dirbtuvėse, kur jie atskleidžia amato gudrybes, taip pat dalijasi asmeninėmis įžvalgomis, gyvenimo išmintimi. Rengiame bei leidžiame ir žymiausiems tautodailės kūrėjams skirtus monografinius leidinius..

Vis dėlto tautodailininkams svarbiausia pati kūryba, visa kita – antriniai foniniai dalykai?

Be abejonės, visada svarbiausia yra kūryba ir jos rezultatai. O jų kokybė priklauso tiek nuo autoriaus kūrybingumo ir intelektualinio

Jonas Rudzinskas parodos Lietuvos nacionaliniame muziejuje atidaryme. 2016 m. Vilmanto Ladygos nuotrauka.

pasiruošimo – etnokultūrinių žinių gausos, rūpimos srities medžiagos pažinimo, tiek nuo kūrybai būtinų medžiagų, technikos, pagaliau buitinių sąlygų kurti. Šių dienų tautodailininkai siekia pažinimo, nori lavintis, įgyti sertifikatus ar diplomus, baigti aukštuosius mokslus įvairiausiose srityse. Jų vaizduotę žadina ir kitų pasaulio tautų tradicinė ar šiuolaikinė dailė – apie ją labai daug informacijos galima rasti virtualioje erdvėje. Bet turime ir Ipolito Užkurnio bei kitų kūrėjų kartą, kuri dėl karo ir kitų negandų negalėjo gauti didesnio nei keturių klasių išsilavinimo, bet paliko įspūdingų kūrinių.

O koks yra sąjungos vaidmuo, kaip ji talkina?

Tautodailininkų sąjunga yra vienminčių bendrija, todėl, ieškant kūrybinių sprendimų, visada yra galimybė pasitarti su kolega, taip pat dalyvauti kūrybiniuose pleneruose ar kelti kvalifikaciją seminaruose. Seminarų, simpoziumų, plenerų dalyviai bendro darbo metu perima žinomų meistrų patirtį, jiems tobulėti padeda ir ten vykstančios diskusijos, darbų aptarimai. Be to, bendra veikla padeda puoselėti atskirus tautodailės žanrus. Karpinių, šiaudinių sodų, margučių atgimimas neįvyko savaime: Tautodailininkų sąjunga išsikėlė prioritetus, vykdė seminarus, mokymus, plenerus... Stebėdami tautodailės raidą stengiamės įvertinti,

ką svarbu nuveikti čia ir dabar, neatidėliojant. Nuo pat sąjungos įsikūrimo kaupiame tautodailininkų veiklos ir gyvenimo kroniką, taip pat jų kūrybos fototeką. Mūsų fotoarchyvą nuolat papildoma tiek fotografijos iš asmeninių archyvų, tiek originalūs, dabar kuriami reportažai. Vis didesnę reikšmę ir vertę įgyja XX a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje pradėtas kaupti geriausių kūrinių rinkinys. Tai kol kas uždaras Tautodailininkų sąjungos lėšomis supirktų kūrinių archyvas, suteikiantis galimybę rengti įvairias retrospektyvas ir leidybinius projektus. Tarkim, norėdami paskatinti akvarelės ir grafikos žanrų atgimimą, sumanėme išleisti knygą, skirtą iki 1985 m. kūrusiam žinomam tautodailininkui Alfonsui Pivoriūnui (albumas pasirodė 2015 m.), kurio kūrinių reprodukcijos anuomet plito masiniais tiražais (šiuo atžvilgiu dar nė vienas tautodailininkas jo neaplenkė). Be sukauptų rinkinių šio darbo nebūtume galėję padaryti. Visų leidybos formų tikslas – parodyti tai, ką lietuvių tautodailėje turime geriausio. Esame išleidę Monikos Bičiūnienės, Stanislovo Riaubos, Elenos Adomaitienės, Nijolės Dirvianskytės ir kitų albumus. Norim išleisti V. Jaručio, V. Valiušio albumų pakartotinus tiražus, nes dabartinė paklausa viršijo mūsų anuometinės galimybes. Svarbu būtų dar kartą pagerbti I. Užkurnio indėlį į tautodailės raidą. Anksčiau parengtos knygos apie jo kūrybą

nebeatitinka šiuolaikinių spaudos kokybės reikalavimų. Kitas svarbus darbas – žinytų leidimas. Kai mūsų sąjungą papildė maždaug šimtas naujų narių, turime tradiciją parengti naują žinyto tomą, supažindinantį su naujaisiais kūrėjais. Dar leidžiame pradžiamokslius, populiariančius skirtingus amatus ar tautodailės žanrus (pavyzdžiui, pynimą, keramiką, drožybą), ir periodinį leidinį „Tautodailės metraštis“, leidžiamą 500 egzempliorių tiražu. Nors akivaizdu, kad toks tiražas per mažas (turint omenyje tautodailininkų skaičių), mus riboja gaunamas finansavimas.

Esi ir Tautodailės meno kūrėjų asociacijos pirmininkas. Ar ta struktūra nedubliuoja Tautodailininkų sąjungos veiklos?

Lietuvos tautodailininkų sąjunga yra viena iš gausiausių menininkų bendrių, jai priklauso ir amatininkai, ir profesionalėjantys tautodailininkai. Meno kūrėjo statusas, kurį šiuo metu turi maždaug dešimtadalis tautodailininkų, jiems suteikia ir socialinių garantijų, nes menininko statusą turinčių kūrėjų pareigos ir prievolės, taip pat jų rėmimas, yra apibrėžtas įstatymu.

Jau seniai yra pribrendęs reikalas steigti primityviosios dailės korifėjų muziejų ar galeriją (pradžiai turėti nors nuolatinę parodinę erdvę). O išskirtinės asmenybės nusipelnę ir savo memorialinių muziejukų, tarkim, gimtinėse. Ar šios seniai puoselėjamos viltys galėtų išsipildyti?

Tokie sprendimai turėtų būti valstybės kultūros politikos dalis. Tautodailininkų sąjungos noras turėti nacionalinį naiviojo meno muziejų seniai žinomas ir aiškiai išsakytas. Jo poreikis buvo įvardytas dar prieš keturis dešimtmečius. Kai kurios savo kultūros tradicijas puoselėjančios valstybės panašius muziejus turi (pavyzdžiui, Prancūzija, Serbija, Ispanija, Rumunija ir kt.), tokiu būdu jos išreiškia pagarbą savajam naiviajam menui. Rumėnijoje turime liaudies architektūros ir buities muziejų, tad ir naiviojo meno muziejus užimtų originalią nišą. Kaip minėjau, Lietuvos tautodailininkų sąjunga jau penktą dešimtmetį savo lėšomis kaupia ir prižiūri geriausių, žinomiausių tautodailininkų kūrinių kolekciją – parodinį fondą, kuris galėtų sudaryti būsimo muziejaus rinkinių pradžią.

Muziejuje galėtų būti pastovioji – aukso fondo ekspozicija ir parodinė erdvė su keičiamomis ekspozicijomis...

Be abejo, jame galėtų ir turėtų vykti normali ekspozicinė veikla. Garbūs menininkai Vytautas Ciplijauskas, Vytautas Valius, Konstantinas

Bogdanas, Jonas Daniliauskas, Rimas Bičiūnas ir kiti, rūpinęsi šia sritimi kaip valstybės įgalioti ekspertai, taip pat yra kalbėję apie tokio muziejaus būtinybę. Jame galėtų būti ir archeologinių radinių, su seniausiais meniniais artefaktais, dalis, taip pat galėtų būti eksponuojamos vertingiausios, jau istorinių tautodailės pavyzdžių kopijos (turime profesionalių tautodailininkų, galinčių tokias kopijas padaryti, turinčių ir restauratorių sertifikatus). Tokius eksponatus (kopijas) žiūrovai galėtų ir paliesti...

O ką manytum apie M. Bičiūnienės, P. Gerlikienės ir kitų išskirtinių tautodailininkų galerijas?

Manau, kad geriausių savo krašto tautodailininkų kūrinius turėtų kaupti krašto muziejai. Pavyzdžiui, Rokiškio muziejus turi puikų kraštietės tapytojos M. Bičiūnienės darbų rinkinį, taip pat pavyzdinį audėjos, Rokiškio garbės pilietės Palmiros Damijonaitienės juostų rinkinį. Dar Rokiškio muziejuje yra Liongino Šepkos kūrinių ekspozicija. Turime ir kitų gerų pavyzdžių. Antai Plungės muziejus, taip pat įsikūręs dvare, turi kraštiečio žemaičio V. Jaručio kalvystės darbų kolekciją, o kitokio pobūdžio jo darbų rinkinį turi Alytaus kraštotyros muziejus, Užvenčio parkas. Ne tik Lietuvos, bet ir kitų valstybių muziejai, galerijos keičiasi savo rinkiniais – tokie mainai pagyvena muziejinį gyvenimą, traukia lankytojus. Na, o mūsų aptartajame Tautodailės muziejuje turėtų būti kaupiami geriausi, ekspertų meno tarybos atrinkti tautodailės kūriniai (turime meistrų, pelniusių net tarptautinį pripažinimą¹). Ten eksponuojamo rinkinio kokybė muziejų paverstų unikaliu, patraukliu kultūros židiniu, padedančiu puoselėti tautodailės gyvybingumą.

CARING FOR THE VITALITY OF FOLK ART

Interview with Jonas Rudzinskas, winner of the 2020 National Jonas Basanavicius Award, artist and chair of the Lithuanian Folk Artists' Union. He received the honourable award for his long years of fostering, disseminating, researching folk art and educating its creators. The conversation discusses the topical issues of the organisation's activities, concern about the representation and dissemination of folk art, as well as the desire to have a national folk art museum, where the best folk artists' works, accumulated over several decades, could be preserved and exhibited.

¹ Reikšmingas srities pripažinimo rodiklis yra 1984 m. Londone išleista „Pasaulio naiviojo meno enciklopedija“ („World Encyclopedia of Naive Art“), kurioje garbingai pristatyti ir Lietuvos tautodailininkai.

2021-ŲJŲ METŲ TAUTODAILĖS ŽVAIGŽDĖS

ŠEŠIOLIKTOJI KONKURSIŅĖ „AUKSO VAINIKO“ PARODA

Asta VALIUKEVIČIENĖ

Nuo seno lietuviai sausio 6-ąją mini Tris Karalius, o danguje tą vakarą įsižiebia trys žvaigždės, vadinamos Šienpjoviais, Pjovėjais, Kūlėjais ar Trimis Verpėjomis. Simboliškai tą dieną apdovanojame tris tautodailininkus, nusipelnčius geriausio metų meistro vardo, Lietuvos nacionalinio kultūros centro (LNKC) rengiamoje konkursinėje parodoje „Aukso vainikas“. Jie lyg trys karaliai užsideda aukso vainikus ir tarsi tos trys žvaigždės danguje sužimba tradicijų sekėjų padangėje. Šie meistrai yra patys tikriausi šienpjoviai ir pjovėjai, įjaunantys savo darbo vaisius, patys tikriausi kūlėjai, nukuliantys tai, ką sėjo ir augino, pačios tikriausios verpėjos, verpiančios tradicijų giją ir neleidžiančios jai nutrūkti.

■ Lygiai prieš metus, 2020-ųjų pradžioje, Alytaus kultūros centre geriausiems 2019 m. meistrams įteikdami „Aukso vainikus“, pažymėjome Tautodailės metų pradžią. Sveikinimo kalboje Lietuvos tautodailininkų sąjungos (LTS) pirmininkas Jonas Rudzinskas pabrėžė, kad tautodailininkams kiekvienai metai yra Tautodailės metai. Iš tiesų, taip. Nors 2020-aisiais dėl epidemiologinės situacijos šalyje buvo atšauktas ne vienas kultūros renginys (arba buvo numatyti jų ribojimai), „Aukso vainiko“ parodos rengėjų ir dalyvių tai nesustabdė. Įvyko ne tik rajoninės, bet ir vienuolika regioninių parodų. Visos jos eksponuotos gyvai, deja, ne visos buvo galima aplankyti. Todėl 2021-aisiais regioninių parodų organizatoriai ėmė aktyviau rengti virtualias parodas. Ši nauja galimybė, kilusi iš būtinybės, ne vienam suteikė džiaugsmo: internetinės parodos buvo gausiai lankomos, jas galėjo pamatyti ne tik toli nuo parodų vietų gyvenantys Lietuvos gyventojai, bet ir užsienio lietuviai. Tikėtina, kad ši naujovė išliks ir atvėrus parodų salių duris.

Kauno apskrities parodoje buvo gausu tapybos darbų. Nekyla abejonių, kad tai „Piliunos“ naiviojo meno studijos nuopelnas. Šią studiją 1997 m. įkūrė iki šiol jai vadovauja Regina Juodžbalienė, ne kartą pastebėta ir „Aukso vainiko“ parodose. Aktyviu dalyvavimu tapytojams nenusileido ir juostų pynėjos. Tekstilės gausa išsiskyrė Marijampolės, Telšių ir Utenos regioninės parodos. O Klaipėdos, Vilniaus ir Tauragės regioninėse parodose gausiau eksponuoti juvelyrikos dirbiniai. „Aukso vainiko“ konkursui pateikti juvelyrikos dirbinius yra drąsus ir rizikingas žingsnis. Juvelyrikos tradicija Lietuvoje nėra įvairi ir

išplėtotą, o improvizacijos šia tema dažnai gali „netilpti konkurso rėmuose“. Nors juvelyriniai dirbiniai dažnai susilaukia ne tik pagyrimų, bet ir kritikos, būtent jų gausa ir tarpusavio konkurencija gali išauginti meistrus, kuriančius lietuvišką braižą saugančius papuošalus. Alytaus, Šiaulių bei Panevėžio parodos išsiskyrė kūrinių įvairumu, išmoningomis darbų eksponavimo idėjomis.

2020 m. stebėjome kalvystės darbų pagausėjimą. Raudondvario dvare (Kauno r.) surengtoje baigiamojoje „Aukso vainiko“ parodoje buvo eksponuojama nemaža metalinių kryžių viršūnių kolekcija. Iš viso šiai parodai buvo pateikti trisdešimtys autorių darbai.

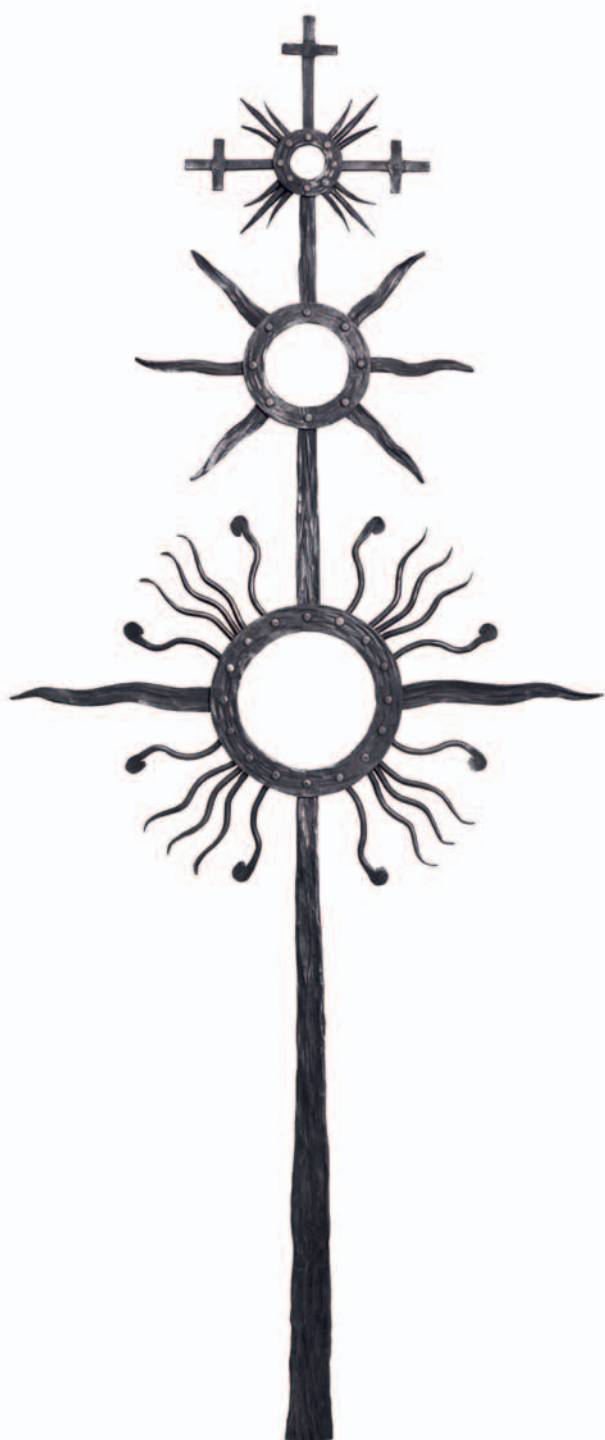
Baigiamosios parodos dalyvių darbus vertino LNKC suburta dešimties narių vertinimo komisija. Ją sudarė Lietuvos nacionalinio muziejaus Etninės kultūros skyriaus vedėja dr. Miglė Lebednykaitė, šio muziejaus etnografė dr. Elvyda Lazauskaitė, Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus vyr. dailėtyrininkė Marija Kuodienė, Lietuvos istorijos instituto etnologas dr. Vytautas Tumėnas, tekstilininkė Raminta Beržanskytė, LTS pirmininkas J. Rudzinskas, Kauno r. Ramučių kultūros centro etnografė, finalinės parodos koordinatorė Jolanta Balnytė, LNKC direktoriaus pavaduotoja etninės kultūros veikloms Vida Šatkauskienė, šio centro tautodailės specialistės Solveiga Jakučiūnaitė ir šio teksto autorė.

Kaip ir kasmet, konkursinės parodos dalyviai varžėsi kryždirbystės, vaizdinės ir taikomosios dailės srityse. Po išsamaus darbų aptarimo, išklausių nuomones ir argumentus, buvo išrinkti konkurso laureatai.

Kryždirbystės srityje „Aukso vainiku“ apdovano-
tas kalvis Saulius KRONIS, konkursui pateikęs
geležinių kryžių viršūnių kolekciją. S. Kronis me-
talo apdorojimo meno paslapčių mokėsi iš šviesaus
atminimo kalvio Vytauto Kryževičiaus. Konkur-
so laureatas jau ne pirmą dešimtmetį stropiai dir-
ba paties įkurtoje kalvėje Velžyje (Panevėžio r).
„Aukso vainiko“ parodoje eksponuojami penki
jo mažosios architektūros kūriniai – geležinių
kryžių viršūnės – išsiskiria menine branda, mo-
numentalia forma. Kiekvienas Sauliaus kalvėje
nukaldintas kryžius, kaip reta kryždirbystėje, turi
neatsitiktinį, su nūdienos aktualijomis susijusį
pavadinimą, pavyzdžiui, kūrinys „Viltis“ – lū-
kestis, kad greitai sulauksime pandemijos pabai-
gos. Pasakodamas apie kryždirbystę, kalvis sakė:
„Tautodailininkams įkvėpimo šaltinių toli ieškoti
nereikia – turime tokius gilius ir plačius tautos
kultūros kodus, tokią turtingą meistrų patirtį,
kad tereikia nuvalyti dulkes nuo praeities ir visa
tai pamatyti.“

Kuklulis. 2020 m., geležis, kalimas, 25×53 cm
Paklydėlis. 2020 m., geležis, kalimas, 32×46 cm
Iš praeities mūsų. 2020 m., geležis, kalimas, 55×131 cm
Viltis. 2020 m., geležis, kalimas, 36×55 cm
Šviesa. 2020 m., geležis, kalimas, 25×38 cm

Vaizdinės dailės srityje pirmoji vieta skirta Viktorui ŽILINSKUI, kuris konkursui pateikė per 2020-uosius sukurtą linoraižinių kolekciją. Kaune aktyviai kuriantis tautodailininkas neapsiriboja viena dailės sritimi, jis užsiima medžio darbais, tapyba ir grafika. Šiuokart V. Žilinskas konkursui pateikė penkis grafikos kūrinius. Monochrominiuose darbuose jis išraižė ir, naudodamasis iškiliaspaudės klišės technika, atspaudė vieno iš dažniausiai lietuvių tautodailėje sutinkamo šventojo, mūsų krašte jėzuitų išpopuliarinto Izidoriaus artojo ir viso pasaulio lietuvių jaunimo globėjo šv. Kazimiero portretus. Greta du krikščionių šventuosius vaizduojančių grafikos kūrinių V. Žilinskas pateikė ir baltų dievų atvaizdus: griaustinio dievą Perkūną ir žemės deivę Žemyną. Intriguojančią kolekciją vainikuoja keturis amatus vaizduojanti kompozicija, skirta Tautodailės metams.

Perkūnas. 2019 m., popierius, lino raižinys, 45×45 cm
Žemyna. 2019 m., popierius, lino raižinys, 45×45 cm
Šv. Kazimieras. 2019 m., popierius, lino raižinys, 45×45 cm
Šv. Izidorius. 2019 m., popierius, lino raižinys, 42×60 cm
Keturi amatai. 2020 m., popierius, lino raižinys, 64×43 cm

Taikomosios dailės srityje „Aukso vainiką“ pelnę tekstilininkė Birutė ANDRIJAUSKIENĖ, konkursui pristačiusi penkis aukštaitiškus tautinius kostiumus. B. Andrijauskienė Zarasuose siuva tradicinius drabužius ir gilinausi į audimo subtilybes, kurių kadaise išmoko iš kitos „Aukso vainiko“ laureatės, audėjos Adelės Tumėnienės. Solidžią kolekciją sudaro merginos, mergaitės ir trys moterų tautiniai kostiumai. Kaskart ausdama ir siūdama kostiumą tekstilininkė gilinausi į šią sritį, konsultuojasi su specialistais, medžiagos ieško ir muziejuose. Pasak kūrėjos, „išsaugoti senovinius lietuviškus amatus svarbu todėl, kad tai mūsų šaknys ir mūsų esybė, tautos tapatybės dalis“.

Tautinis aukštaitės moters kostiumas, 2017–2020 m.

Tautinis aukštaitės moters kostiumas, 2018–2020 m.

Tautinis aukštaitės mergaitės kostiumas, 2018–2020 m.

Tautinis aukštaitės merginos kostiumas 2017–2020 m.
Flavijaus Piliponio nuotraukos ir reprodukcijos.

Tautinis aukštaitės moters kostiumas,
2019–2020 m.

Rūta Indrašiūtė. Užgavėnių kaukė, 2020 m., molis, angobai, glazūra, h 55 cm

Antroji vieta atiteko Rūtai Indrašiūtei (skulptūra), Linai Žaliauskienei (šiaudiniai sodai) ir Sauliui Lampickui (mediniai kryžiai). Trečiąja vieta buvo įvertintos Alvyra Žemaitienė (tapyba), Vilija Šūmakarienė (audiniai) ir Alvydas Pocius (mediniai kryžiai). Specialieji diplomai įteikti: už kalvystės amato meistrystę ir savitą stilių – Ričardui Grekavičiui (metalinės saulutės); už naiviosios tapybos puoselėjimą ir kolekcijos vientisumą – Aldutei Marytei Sadauskienei (tapyba); už precizišką karpymo techniką – Romai Gudaitienei (karpiniai); už dabarties reiškinių aktualizavimą išlaikant tautodailės braižą – Alfonsui Mauliui (skulptūra); už kaukių kūrimo tradicijos tęsą ir personažų įvairumą – Eugenijui Arbušauskui (Užgavėnių kaukės); už tradicinės gūnios audimo išsaugojimą ir populiarinimą – Zitai Paulikienei (gūnios).

Šešioliktoji „Aukso vainiko“ paroda buvo eksponuojama Raudondvario dvare (Kauno r.)

visą sausio mėnesį, tačiau dėl susiklosčiusios nepalankios situacijos, jos nebuvo galima lankyti. Nepaisant šių iššūkių, Ramučių kultūros centro etnografė J. Balnytė rūpinosi visų į parodą atvežamų darbų eksponavimu, o LNKC parengė jos vaizdo pristatymą, kurį galite pasižiūrėti LNKC internetinėje svetainėje www.lnkc.lt.

THE SIXTEENTH CONTEST EXHIBITION “GOLD WREATH”

Asta VALIUKEVIČIENĖ

On 6 January, during Epiphany [Trys karaliai], 2021 the contest exhibition “Gold Wreath” opened its doors, where 30 artists presented their work, representing all the regions of Lithuania.

Of these, the three best were selected and awarded gold wreaths: one representative each in fine arts, applied arts and cross-crafting. The annual “Gold Wreath” awards were established in 2005 by the Lithuanian National Cultural Center.

2020 M. MONIKOS BIČIŪNIENĖS PREMIJOS LAUREATAI

Lietuvos nacionalinis muziejus kartu su Lietuvos tautodailininkų sąjungos Vilniaus bendrija ir Vilniaus krašto tautodailininkų-meno kūrėjų bendrija 2020 m. surengė šeštąją M. Bičiūnienės primityviosios (naiviosios) tapybos konkursinę parodą. Nuo 2010-ųjų kas antri metai organizuojama paroda pirmąkart buvo pristatyta ypatingoje vietoje – Aukštutinės pilies Gedimino bokšte. Deja, dėl pandemijos dar nedaug kas ją išvydo...

Vienuolikos narių vertinimo komisija (jos pirmininkė – menotyrininkė dr. Nijolė Tumėnienė, nariai: tapytojas Rimas Zigmas Bičiūnas, Vilniaus krašto tautodailininkų „motinėle“ Ramutė Kraujalienė, LNM Etninės kultūros skyriaus vedėja Miglė Lebednykaitė ir kiti) atrinko 128 darbus, kuriuos nutapė 58 autoriai iš keliolikos šalies savivaldybių. Iš jų buvo išrinkti ir paskelbti 2020 m. Monikos Bičiūnienės premijos ir parodos laureatai: pirmoji vieta atiteko Raimondui Šalaševičiui (Širvintų r.), antroji – Elenai Petrauskienei (Molėtų r.), trečioji – Danguolei Raudonikienei (Vilnius). Šių premijų steigėja – Vilniaus krašto tautodailininkų-meno kūrėjų bendrija, rėmėja – Lietuvos kultūros taryba.

Didžiąją dailininko Rimo Zigmo Bičiūno piniginę premiją pelnė Dalia Žalimienė

(Kaunas), antroji premija skirta Elvyrai Butkienei (Kaunas).

Vilniaus krašto tautodailininkų-meno kūrėjų bendrija ir Lietuvos tautodailininkų sąjungos Vilniaus bendrija skatinamąsias pinigines premijas skyrė Algimantui Lyvai (Vilnius), Robertui Strazdui (Vilnius), Laimutei Vološkevičienei (Panevėžys), Nijolei Sujetovai (Kėdainiai).

Birutės ir Virginijaus Dapkų ūkio iš Rokiškio r. piniginę premiją pelnė Raimonda Bolienė (Druskininkai), vilniečių Dalios ir Sigito piniginę premiją – Joana Zinkevičienė (Širvintos).

Paroda „Primityvioji tapyba“ Gedimino pilies bokšte veiks iki kovo mėnesio pabaigos. Tikimasi, kad lankytojai dar spės ją pamatyti. Vėliau paroda iškeliaus į M. Bičiūnienės gimtąsias vietas – Rokiškį, kur vyks ir laureatų pagerbimo šventė.

Parodos „Primityvioji tapyba“ ekspozicijos Gedimino pilies bokšte fragmentas. Silvestro Samsono nuotrauka. Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvo.

Elena Petrauskienė. Lietuviškas kaimas. 2020 m.

Danguolė Raudonikienė. Vilniaus dangoraižiai. 2020 m.

PLAZDANTYS GANDRŲ SPARNAI

Su tautodailininku, Monikos Bičiūnienės primityviosios dailės konkursinės parodos laureatu Raimundu ŠALAŠEVIČIUMI kalbasi Juozas Šorys.

■ *Raimondai, sveikinu tapus prestižinės respublikinės M. Bičiūnienės primityviosios dailės konkursinės parodos laimėtoju! Matau, kad dabar dirbi prie paveikslo, kuriame akį traukia vandens malūnas.*

Dirbu, bet prabėgom. Visa laimė, kad galiu užsimti patinkančiais darbais tada, kada noriu. Kai atsibosta paveikslo tapyba, imuosi lipdyti iš molio. Seniai kirbėjo mintis pavaizduoti vandens malūną, bet savaip. Vasarą daug malūnų gali pamatyti, bet esu matęs veikiantį ir žiemą. Paišau atlydį, o šio paveikslo potekstė tokia: jei nemaitinsi savos, lietuviškos kariuomenės, tai šersi svetimą. Turiu omenyje tarpukario Lietuvą, valstybės steigimosi metą. Tada turėjom net tris kovų frontus. Iš kur maistas, parama? Besikurianti valdžia juk beveik niekuo negalėjo pagelbėti, tada padėjo paprasti kaimų žmonės. Paveiksle knibždės į malūną iš

aplinkinių kaimų su arkliukais sulėkę valstiečiai, kurie skubės malti grūdus, kad galėtų padėti išmaitinti jiems gyvybiškai svarbią kariuomenę.

Kaip „užvedė“ tas malūnas?

Šio paveikslo prototipas – Mizarų malūnas, prieš gal daugiau nei šimtą metų pastatytas netoli Druškininkų. Seniai esu jį įsidėmėjęs, man svarbu, kad jis tebėra veikiantis, saugantis kelių kartų atmintį ir patirtį, o visa kita – mano išgalvota. Ir M. Bičiūnienė, sėdėdama namuose, išgalvodavo, ką sudėti į savo paveikslus... Tik aš gaidžio, didesnio už namą, nenupaišysiu, – pritrūksiu dažų... Teko kartu su M. Bičiūniene būti plenere Latvijoje – ji man patiko: tvirtas, savitas žmogus. Mano darbai taip pat laikomi primityviais, bet jie visai kitokio stiliaus.

R. Šalaševičiaus tapomas paveikslas. Bagaslaviškis, 2021 m. Juozo Šorio nuotrauka.

Tavo paveikslai įsimintini dėl jų erdvės knibždančių, visur, kur gali, tupiančių, laisvai plasnojančių gandrų ir aplink zujančių žmogelių...

Kai grįžau po šešiolikos metų, praleistų emigracijoje (dirbau statybininku Londone), tarsi nustėrau – kiek daug Lietuvoje gandrų! Dabar mano darbuose visada būna nors vienas gandas (dažniausiai – daugiau) arba arklys. Beprotiškai jų pasiilgau. Čia, Bagaslaviškyje, gyvenu jau du su puse metų ir tik vieną gyvą arklį temačiau, o kai jį išvydau, vos valdiški dantys iš burnos neiškrito... Arkliai man kaip lietuviškos gyvenimos simboliai. Beje, kaime prie Druskininkų buvo gandrų, tapiau tą gandalizdį, bet šeimininkai, vasarą keisdami stogo dangą, jį nutrenkė žemėn. Ir ką manai, – tas pastatas suplėškėjo iki pamatų. Trenkė žaiba, nors perkūno ir nesigirdėjo. Sakoma, kad tai – Dievo rykštė. Nesu davatka, bet tikiu, kad Dievas yra...

Esi gimęs Ariogaloje, tad maniau, gal būsi istorinės Žemaitijos palikuonis, bet, pasirodo, klydau...

Ariogaloje buvau tik pagimdytas. Mano tėvai buvo partiniai, tarybiniais laikais jie važiuodavo ten, kur siuntė darbdaviai. Mama buvo aukštaitė iš alaus krašto, iš Biržų, o tėvas – suvalkietis.

Vadinasi, esi tikras lietuvis, tarsi susiūtas iš skiautinių, bet, regis, labiausiai susijęs su Pietų Lietuva, tad gal laikai save dzūkų?

Gal druskininkiečiu, nes Druskininkuose gyvenau nuo vieno metų. O daugumoje mano darbų – Dainavos kraštas: pušynai, smėlynai, upės... Ilgai buvau įsitikinęs, kad gražiausi pušynai yra būtent ten, bet ir aplink Bagaslaviškį puiki gamta. Kalvos kalvelės, kalnai kalneliai, ežerai, upės... Gamta mane išmokė pajusti erdvės pulsavimą. Dabar

fotoaparatu medžioju kadrus, o seniau dažnai gamtoje darydavau eskizus. Kartą paišiau patikusį kaimo vaizdą, vėliau jis pateko į parodą. Priėjo medžio drožėjas A. Česnulis ir pasakė, kad tai jo tėvo sodyba Kriokšlio kaime... Kaip pataikiau! Įdomu, kad tas kaimas šiaipūs Ūlos – Kriokšlys, o kitapus – Šumas. Vienoje pusėje vanduo krenta, o kitoje – jau triukšmauja.

Turbūt nuo vaikystės jutai trauką prie menų, jei dabar susitikome tiesiog dailės dirbtuvėmis paverstuose namuose?

Esu dailės savamokslis, tad viską darau nuo dūšios. Tiesa, su dabar žinomu tautodailininku Algirdu Juškevičiumi, gyvenančiu Varėnoje, lankėme Druskininkų pionierių namų dailės būrelį, kuriam vadovavo Laima Dabrukienė, žinomo liaudies menininko Balio Dabruko žmona. Nuėjom, nes rūpėjo išmokyti piešti, nuo mažens jautėm tam potraukį. Piešėm, liejom akvareles, vadovė pakoreguodavo, – tiek tų dailės mokslų ir teragavau, bet nuo tada abu pradėjom „kabintis“. Atsimenu, kai pirmą kartą susidūriau su aliejiniais dažais, net išsigandau. Mano vyresnis brolis buvo nusipirkęs dažų „tiubikų“, kiek nugriebęs jų, pabandžiau tapyti ant kartono. Ir nesupratau, kaip tie dailininkai paišo... Tada nežinojau, kad kartoną reikia gruntuoti, o dažus dar ir skiesti aliejumi. Kol tie „mokslai“ susigulėjo... Vėliau, patekęs į tarybinės armijos „rekrūtus“, buvau bataliono dailininkas. Turėjau paišyti plakatus, apipavidalinti savo parašytus propagandinius tekstus. Beje, mano devyniasdešimtmetis draugas Adalbertas Nedzelskis (kilęs iš Plungės), patarė nestoti mokyti dailės, sakė, auk pats po truputį ir užaugsi. Dar jis yra pasakęs: „Tapyk ne dažais, o spalva.“ Tas pastebėjimas, sakyčiau, nemenkai pakoregavo mano tapymo manierą.

R. Šalaševičius. Kalėdų metas. 2020 m.

Tavo peizažai savito „sukirpimo“: sukomponuoti su užmoju, kelių planų, su daugybe detalių ir personažų, pasakojantys apie gamtos ir mažųjų bendruomenių (žmonių ir gyvių) bendrystę, gyvybės pirmapradiškumą...

Mano „arkliukas“ – personažais užpildyti siužetiniai paveikslai, noriu, kad paveiksluose būtų gyva. M. Bičiūnienės primityviosios dailės parodai-konkursui išvežtame darbe „Kalėdų metas“ yra daugiau nei šešiasdešimt personažų, jei įskaiciuosim paukštelių ir visus, kas tik gyvi ant žemės ropoja. Ir tai dar ne riba, gal dar sukursiu paveikslų, kuriuose bus daugiau nei šimtas visokiausių veikėjų. Ir mano formatai didesni, nei parodose eksponuojamų įprastų standartinių darbų. Kad galėčiau išreikšti tai, ką noriu, man reikia erdvės. Mažame paveikslėlyje nesutelpu. Paveikslėliai su trobelėmis prie upių, valtelėmis ir gulbėmis – ne man, nors pripažįstu, kad yra stiprių šio žanro meistrų.

Tavo darbai iš tiesų išsiskiria ir dydžiu...

Tapau ant medžio, man tai atrodo prašmatni medžiaga (ant medžio juk buvo tapomos ikonos). Prieš tapydamas didelio formato darbą dar pagalvoju, kur gausiu tokio dydžio drobę... Pavyzdžiui, ruošdamasis tapyti paveikslus M. Bičiūnienės konkursinei parodai nusipirkau tris medžio plokštes, o didžiausio formato darbui teko dvi iš jų sujungti.

Sovietmečiu privačiuose namuose ant sienos dariau freską „Vytautas Didysis prie Juodosios jūros“. Ilgis – apie tris, o aukštis – apie du metrus. Kaip ant šachmatų lentos nusibraižiau paveiksluką iš smetoniškos enciklopedijos, pasididinau, vėl nusibraižiau ant sienos... Kai nutapiau tą freską, šeimininkai dešimt metų nieko neįsileisdavo į namus, bijojo negerų akių, o ir aš už ją gal būčiau Kolymoje lentas obliavęs...

O kaip randasi konkretaus paveikslo idėja? Ar iš anksto apgalvojus, ar labiau spontaniškai? Ar turi reikšmės sapnai, vaikystės prisiminimai, nutikimai?

Sakai, sapnai... Man įdomesnė žmogaus atmintis ir protas. Antai bulgarė aiškiaregė Vanga matydavo ateitį, o tu, žmogau, vis gręžiesi atgal. Man vis iškyla atmintyje seniai matytas vaizdas: prie Baltojo kalno yra išpūdinga Merkio upės kilpa (netoli nuo tos vietos partizanų vadas Adolfas Ramanauskas-Vanagas yra nusifotografavęs su dviem vanagais ant pečių). Aš ją jau daug metų saugau atmintyje, bet kol kas neatrandu, kur galėčiau „įdėti“.

Internete mačiau nuotraukas: Veisiejų apylinkių partizanų lavonai, suguldyti miestelio aikštėje. Manau, kad tapybos darbais to kraupaus išpūdžio nebūčiau išreiškęs, todėl ta tema kitų metų „Aukso vainikų“ parodai rengiu molio darbų ciklą, skirtą Veisiejų partizanams, tiksliau, pokario Dainavos krašto žmonėms (bus ir dzūkių motinų, ir suklaidintų stribų...). Man yra įdomu „įlįsti“ ten, kur dar niekas nebuvo. Nenoriu eiti pramintu keliu, turiu pats ką nors surasti. Mano draugas dailininkas iš Druskininkų Andrius Mosiejus Veisiejuose rengia plenerus, tikiuosi, kad ir mane ten pakvies. Noriu būtent ten driokstelėti su savo molinukais – surengti parodą. Turbūt pridėčiau ir primityvių tapybos darbų, atspindinčių Dzūkijos realijas.

Būna, dirbu su moliu, bet galvoju apie tapybą, arba tapau, bet nuolat mintimis grįžtu prie molio.

O kaip „užsikabinai“ už molio?

Mano sūnaus draugas Andrius Balevičius su žmona netoli Širvintų turi verslą – dirba su moliu pramoniniu būdu (vazonai ir kiti praktiškai dirbiniai). Panorau išbandyti šią daug išraiškos galimybių teikiančią medžiagą. Ėmiausi daryti molinius rūpintojėlius. Tada kilo praktinis klausimas, ką įkišti į atsiveriančią figūros ertmę (ji negali būti tuščiavidurė). Iš pradžių dėjau pliauskas, ir koks dešimt darbų nuėjo šuniui ant uodegos. Apgalvojęs supratau, kad geriausia į molinės skulptūros vidurį įdėti „bambalį“ su celofano maišeliu, kad po trijų parų galėtum jį ištraukti. Jei nebūtų tuščiavidurė, skulptūra džiūtų gal metus, o dabar išdžiūna per porą savaitių, tada jau galima kišti į krosnį.

Dirbti su moliu paprasčiau nei su medžiu – jei ne taip padarai, nurauni skulptūrai galvą ir perdarai, o medį gali vienu kirčiu pagadinti. Niekas kitas, be manęs, nedarė neglazūruotų molinių rūpintojėlių, nors asai turbūt geriau už mane nulipdytų. Matyt, todėl, kad labai brangus jų išdegimas. Išdegtus rūpintojėlius dekoruoju akrilu (kiti taip daro su mediniais *abrozais*), paišau kaip paveikslą, ypač veidą – galėčiau Vilniuje atidaryti makiažo studiją...

Tavo moliniai rūpintojėliai kitokie, neįprasti. Nevadini jų smūkeliais?

Jie kitokie, nes neliūdni, nesurūgę. Girdėjau sakant, kad jie gyvi. Sakė: atsistos ir nueis. Tokie žemiški. Su žmogiškomis reakcijomis, veido išraiška, mimika.

R. Šalaševičius. Sugrįžo I. 2020 m.

Viename interviu sakei, kad paišai ne tai, ką matai, o tai, ką nori atskleisti ir pavaizduoti? Ir vaizduoji realijas toli gražu ne iš šiandieninės tikrovės...

Teisingai pastebėta, vaizduoju ne dabartinį, o tarpukario kaimą, kai kur dar ir dabar užsilikusį. Esu užaugęs ant asfalto, o tapydavau dažniausiai dzūkų kaimuose. Dažnai važiuodavau į Zervynas, atsimenu, užsimaukšlinu *vailokus*, o snarglys vis tiek varva, užšaldavo net aliejiniai dažai, bet išgaudavau efektą, kuris ir vėliau „vežė“: galėdavau daryti tų vaizdų variantus, kurie jau buvo visai kitokie...

Tada daug pritapydavau, darbus nešdavau parduoti į salonus, nes reikėjo iš to išgyventi. O dabar, kaip sakiau, kuriu tik parodoms, nes noriu pasivyti savo draugus tautodailininkus Antaną Česnulį, Saulių Lampicką, Gintautą Akstiną. Tiesa, jie medžio skulptoriai, bet aš ir su savo šepčiais galiu prie dzūkų elito priartėti... [Juokiasi]. Tiesa, kai kurie respublikinių konkursų darbų vertintojai perdėtai akcentuoja sakraliosios tematikos svarbą. Manau, kad sakralumas gali reikštis ne tik per nupieštus kryžius ar bažnyteles...

Kovo mėnesį Dzūkijos tautodailininkų skyriaus vadovė Audronė Lampickienė rengs

margučių parodą, sakė norinti, kad ekspozicijos sienų erdvės būtų užimtos, ir mananti, kad mano darbai ten tiktų. Dar laukiu, kol, matyt, iš dangaus dunkstels į pakaušį geras sumanymas, kaip tai išspręsti. Negali, priėjęs prie drobės, pradėti galvoti, ką gi ant jos nupaišius, ateini su jau subrandintomis mintimis. O kai sugalvoji, tai šoki ir darai.

Dar piešiu karikatūras, ypač per karantiną, jas spausdina rajoninis laikraštis, pavyzdžiui, mokyklos direktorius per karantiną pavasarį turguje pardavinėja raugintus agurkus – nuotolinis mokymas, ne ką teprivadovausi... Arba va – medžiotojas su meška apsikabinę, vienas kito gailėdami, sudaro paliaubas.

Ar gali palyginti savo kūrybą prieš darbą Anglijoje ir sugrįžus?

Juokingai nuskambės, bet su metais bręstu. Turėjau išvažiuoti, nes nebuvo kito pasirinkimo: su žmona auginom tris vaikus, tad, prasidėjus laukiniam kapitalizmui, buvo kilęs išgyvenimo klausimas, nes papildomai uždirbti iš paveikslų nebeišėjo. Iš ryto išeini – vaikai miega, vakare

R. Šalaševičius. Sugrįžo II. 2020 m.
Gedimino Trečioko reprodukcijos.

grįžti – jie jau miega... Likdavo tik sekmadieniai, gerai dar, kad dėdė nepavadindavo... Išvažiavau į Londoną, vėliau įkandin manęs atsikėlė ir visa šeima. Jie ir dabar ten gyvena, bet vyriausiasis sūnus su kuršėniške žmona ketina grįžti į Lietuvą. Užsidirbau pensiją, dabar gyvenu Bagaslaviškyje (Širvintų r.), ir man rūpi tik menas.

Išeity, kad gyveni Dievo pagerbtame miestelyje...

Prieš čia atsikeldamas apžiūrėjau dešimtis sodybų. Nė viena nelipo prie širdies, kol atsitiktinai vietinė moteris neparodė šito namo su išlikusia čia gyvenusių gerų žmonių aura. Svarbu ir tai, kad iki Vilniaus gali nuvažiuoti beveik dykai – tik penkiasdešimt kilometrų.

Kodėl gyvenant Londone nebuvo nusiteikimo kurti?

Mano smegenys tada buvo užimtos vien fiziniu darbu. Nuolatinis nuovargis – vos sandalus namo parvelki. Dabar Lietuvos kaimuose ir miesteliuose beveik nepamatysi šiukšlės, o Londone, atidurbę savaitę, visi suguža į alaus *pabus*, o po to gatvėse meta viską, kas po ranka, eidami rūkyti, daužo bokalus... Šeštadieniais iš ryto pro šiukšlės negali

prabristi. Esu klausęs anglų: ko gyvenat kaip paršai? Sako, jei nemesim šiukšlių, kiek tada bus bedarbių. Beje, emigracijoje lietuvis lietuviui – lietuvis. Galvok, kaip nori. Arba iš gerosios, arba iš blogosios pusės. Deja, dažniau nusveria blogoji. Bet turi išgyventi ir išlikti žmogumi. Romėnai sakydavo: grįžti arba ant skydo, arba su skydu, tai yra nesumišk, nepamesk skydo. Jei grįžti į Romą su skydu, esi laimėjęs, jei ant skydo – žuvai kovoje, bet savaip ir nugalėjai, nes nebėgai iš mūšio lauko. Man tas mūšio laukas buvo Londono statybos ir gyvenimas nykiuose priemiesčiuose.

Prisimenu ir 1991 m. sausio įvykius Vilniuje (kalbamės sausį – J. Š.). Atvažiavęs į stotį, nežinojau, kaip nueiti iki Parlamento, bet pasiliejo žmonių iš visos Lietuvos upė ir nuplukdė mane ten, kur reikėjo. Tada Vilniuje išbuvau dešimt parų. Dabar galiu pasakyti, kad tada, dar būdamas gyvas, buvau rojuje. Tiek budėdamas prie Televizijos bokšto, tiek prie Parlamento. Važiuodavom autobusiukais ten, kur reikėjo. Su maistu tada buvo striuka, bet vis tiek vilniečiai prinešdavo sumuštinį, kanistriukų su arbata. Tu tik būk savo kūnu už

Lietuvą! Vienas dėdė iš tabako fabriko nušvilpė cigarečių – atnešė tokį cemento maišą nekarpytų, gal pusės metro ilgumo. Kai užsirūkiau vieną, tai po kokių keturių valandų beveik pažaliavau... Duosim tau viską, tik tu stovėk... Vakare ir naktį iš sausio 12-osios į 13-ąją buvo tokia euforija, toks džiaugsmas. Žmonės, suvažiavę iš visos Lietuvos, – gal ne elitas, bet tikri „saldainiai“, su labai gera aura. Vaikščiojau kaip po rojų – jokių rusiškų ar lietuviškų keiksmazodžių, jokio pykčio ar nepasitenkinimo, žmonės mandagūs, puikiai žinantys, ko susirinko. Atsimenu, kaip prie bokšto atvažiavo milicininkai (tada dar nepervadinti) ir pasakė, kad atvaro rusų tankai. Tada stovėjau pirmoje linijoje (kai kas išsilakstė). Atvažiavo tankas ir vamzdį nuleido tiesiai į mus (o mūsų buvo gal šimtas), rėkiau: „Mama!“ Tada: „Būūūch!“ Ačiū Dievui, kad užtaisas buvo netikras, garsinis. Siaubingai sušvilpė, davė per ausis. Kiti tankai ir šarvuočiai apvažiavo aplinkui, mums už nugarų buvo daug žmonių, tada prasidėjo skerdynės. Pradėjo nešti pirmuosius nušautus žmones. Nebuvo lengva, kai nešė lavonus. Dabar didžiuliuos, kad esu lietuvis. Praėjo trisdešimt metų ir didžiuliuojusi, kad nuo mūsų prasidėjo sovietų imperijos griuvimas (tai dabar daro mūsų kaimynai baltarusiai). Tikiu, kad jei vėl kada užeitų sunkus metas, vėl atsirastų labai daug gerų žmonių. Ir tas malūnas žiemą turi potekstę!..

Girdėjau sakant, kad Tu išsiskiri iš menininkų, esi kitoks... Kuo?

Turbūt nestandartiniu mąstymu. Pagal *baikas* ir kalbėjimo būdą daugelis man neduoda tiek metų, kiek turiu. Sako, kad esu dvidešimt metų jaunesnis. Ir sūnaus draugai mane priima kaip draugą, vadina tiesiog Raimiu. Mano santykis su bet koku žmogumi paprastas: arba jis iškart tampa draugu, arba ne. Visada noriu, kad būtų draugas.

Va, 1982 m. darbas „Liškiava“. Matyti Nemunas, nuo stataus kalno besileidžiantis senasis žvyrkelis. Juo važiuojant – įsimintinas tiltas per Krūčiaus upelį. Kartą stačiu šlaitu pasileidau dviračiu žemyn, o neseniai buvo pravažiavęs žvyrą lyginęs greideris. Lėčiau nuokalne ir pajutau, kad dviračio tarp kojų jau nėra... Perskridau per tiltą, o vidury kelio „prabudęs“ supratau, kad švarko sagos ant nugaros...

Nuodugniau pakalbėkim apie Tavo M. Bičiūnienės konkursinės parodos darbus, už kuriuos pelnei laureato vardą.

Paveikslo „Sugrįžo I“ pagrindinė idėja – kad žmonėms sugrįžo pavasarinis džiaugsmas, greit bus Velykos. Parskrido gandrai, mūsų nacionaliniai paukščiai, šuo net kaulą pametė išsižiojęs, o vyrai paskerstą kiaulę nustojo svilinė, nors moterų rankų nenuleido... Pro tvarto durų angą kyšo arklio ir avelės galvos. Straksi kumelės atsivestas kumeliukas, tykiai vaikšto avelė, gaidys lekia link vištos, o ta neša savo utelės, nes jai reikia tūpti ant kiaušinių... Gaidys toks rimtas, bet išsikėtęs, nestandartinis. Voverė su voveriuku ant rogių; miškiniai žvėreliai greta naminių. Pavasarį rogės jau būna aukštyn kojomis, parūdiję jų metalas. Rodos, kiaurai neria paukštelį eskadrilė; sulekia, o tada pešasi dėl lizdų. Už visų – dzūkų miškas.

Paveiksle „Sugrįžo II“ jau vaizduoju kiek vėlesnį laiką, kai gandrai jau sutūpę į lizdus. Jei kurie atlekia pavėlavę, net apsimuša dėl gandra-lizdžių. Katinas lipa stogu. Tolėliau Jonas varo samaną, nors iš tikrųjų taip arti trobų gal ir nedarytų. Nors yra tekę būti Žiūruose, kur, sakydavo, buvo varomas išskirtinis samagonas. Ten išauga tobulai švarūs rugiai, nes aplink pušynai, mažai ariamų žemių, nebuvo kolchozų, traktorių, *saliarkų*, dar skaidrus šaltinių ir upės vanduo. Kai plaukiau Ūla, dar niekur pakrantėse nebuvau matęs tiek daug degtindarių įrangos, bet jie daro ne degtinę, o sveiką, ekologišką ruginį gaminį – vaistus. Ką dar matome? Dzūkas groja armonika, greta šuva, karvė, arkliukas, ožiai, net kumelė atsisuko pasmalsauti, kas ten atlėkė. Iš tvarto išlindusi kiaulė murkdosi atlydžio balutėje. Dzūkų kaimuose, kai į lizdą atskrenda gandrai, net girdėti, kaip jie plazda sparnais. Tas kaimų, esančių pušynuose, kvapas...

Ar šis 2020 m. sukurtas „Kalėdų metas“ – ištis šim-tasis paveikslo variantas?

Ko gero, neskaičiavau, bet visi kažkuo kitokie. Kas čia darosi? Iš tikrųjų vyksta pats paprasčiausias ir natūraliausias gyvenimas. Net nepagalvosi, bet sėkmę ir laimę man atnešė šiame paveiksle nutapytas upelis. Atkreipei dėmesį, kokios jis formos? Pasagos. Draugai man pasakė, kad jei pasaga virš durų nukreipta žemyn, tai laimė išeis iš namų. O jei aukštyn – ateina į namus. Šio paveikslo upelis – pasagos formos. Tokia šio darbo potekstė.

O šią vandens pasagą tarsi iš dviejų pusių įrėmintų besiraivantis žaltys, priglundantis prie trobos sienų...

Taip, žaltys – mums įprastas, simboliškas gyvūnas. Tapydamas dažnai būnu tiek atsipalaidavęs, kad daug kas išeina tarsi savaime. Jaučiu, kad kartais ištis pavyksta, kaip sakė mano draugas, tapyti ne dažais, o esminių išgyvenimų spalva. Kai suaugi, subręsti, imi kitaip mąstyti. Jei tapai paveikslą, jis turi būti tam tikros spalvos. Užmaišai dažus, darai gruntą, gruntuoji ta pačia spalva, o kai paišai, tereikia pridėti spalvos, kad būtų šviesiau ir tamsiau. Šiame paveiksle – ne saulėta diena, *markatna*. Gruodžio vidurys. Vis dėlto tas *markatnumas* nuotaikos negadina. Nors ir nėra saulėtų šešėlių, bet tokiu metu, įprastą dieną, atsispindi džiaugsmingas laukimas. Lietuva juk ne Maljorka, kad nuolat gyventume su saule.

Noriu daryti taip, kaip niekas Lietuvoje nedaro. Užduotis nelengva, bet įkandama, kai turi sumanymų, noro, kai dar veikia protas ir širdis. Kai visa tai manyje tebėra gyva. Būna taip, kad pasijuntu kupinas pilnatvės. Dabar gyvenu

laiminguose namuose, viskas vienoje vietoje: jei naktį prabundu ir nebemiegu, iškart galiu tęsti pradėtą paveikslą.

FLUTTERING STORK WINGS

Interview with folk artist Raimondas Šalaševičius, who became the winner of the primitive art competition exhibition of Monika Bičiūnienė in 2021. This unique painter (also creating clay or wood sculptures) spent his childhood and youth in southern Lithuania, in Druskininkai, thus his works recognise the Dzūkija landscape and the life and customs of the people of the region. His paintings amaze and fascinate with their abundance of characters (both people and wildlife) and their attention to household details. The artist spent several years in emigration in Great Britain and upon returning, delved into creative work. In the conversation he mentions his teachers and inspirations, comments on his paintings and their plots, formulates his creative attitude “to do the way nobody else does in Lithuania”.

Robertas Strazdas. Geras, labai geras yra karalius. 2020 m.

NEMATERIALAUS KULTŪROS PAVELDO VERTYBIŲ SĄVADO NAUJIENOS

■ Jau ketvirtą viduržiemį, kai metas atsipūsti nuo žemiškų rūpesčių, skinami mūsų savasčiai taip svarbūs vaisiai – pristatomos septynios naujos nematerialaus kultūros paveldo vertybės! Jų sąvadas, pradėtas kurti kaip šalies, ratifikavusios UNESCO Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvenciją, įsipareigojimas, jau tapo nacionaliniu instrumentu, užtikrinančiu šio paveldo sklaidą, apsaugą ir tęstinumą. Taip pat bendruomenių, prisiimančių atsakomybę už vienos ar kitos vertybės puoselėjimą ir sklaidą, pagalbininku.

Nuo 2017-ųjų metų į Sąvadą įrašytos 39 įvairiausių sričių vertybės – nuo drevinės bitininkystės iki polkos, nuo kryžių ar šventviečių lankymo iki Rasos šventės apeigų ir Kurtuvėnų Užgavėnių, nuo karaimų vestuvių iki totorių šventės Sabantujaus, nuo pirtininkystės iki ristynių, keptinio alaus, poledinės žvejybos bobomis ir kt. Trys vertybės įrašytos ir į UNESCO Reprezentatyvųjų žmonių nematerialaus kultūros paveldo sąrašą: sutartinės, kryždirbystė bei Baltijos šalių Dainų šventės.

Šio sąvado valdytojas yra LR kultūros ministerija, tvarkytojas – Lietuvos nacionalinis

kultūros centras, kuriam talkina 12 kompetentingų šios kultūros srities žinovų komisija, specialistų tinklas, kultūros, mokslo ir studijų institucijos, nevyriausybinių organizacijų, saugotojų bendruomenės ir pavieniai asmenys. Prie sąvado kūrimo gali prisidėti visi, kiekvieną rudenį teikdami pasiūlymus, rengdami paraiškas, pristatydami savajai bendruomenei svarbias nematerialaus kultūros paveldo tradicijas.

Trumpai supažindiname su 2020-aisiais metais sąvadą papildžiusiomis vertybėmis ir jų saugotojais.

LIETUVININKŲ DAINAVIMO TRADICIJA

Lietuvininkų dainavimo tradicija yra ryškus Mažosios Lietuvos tapatybės dėmuo. Šiose žemėse gyvenę aisčiai, prūsų gentys bei jų papročiai fragmentiškai minimi jau IX–X a. rašytiniuose šaltiniuose, o savita dainuojamoji šio karšto tautosaka fiksuota XVII–XX a.

Mažosios Lietuvos muzikinis dialektas yra heterogeniškas. Iš dainų tekstų ir melodijų galima

Folkloro ansamblis „Giedružė“ ruošiasi atlikti lietuvininkų dainas festivalyje „Parbėg laivelis“. 2018 m. Iš Klaipėdos etnokultūros centro archyvo.

Folkloro ansamblis „Kuršių ainiai“ festivalio „Parbėg laivelis“ koncerte. 2018 m. Iš Klaipėdos etnokultūros centro archyvo.

daryti išvadą, kad buvę du saviti dainų plotai – šiaurinis ir pietinis. Jie beveik sutampa su vakarų žemaičių ir vakarų aukštaičių tarmių, kuriomis kalbėjo lietuvininkai, arealais.

Lietuvininkų dainoms būdinga monodija ir unisoninis atlikimas, platus melodijų diapazonas, vyraujančios mažorinio pobūdžio bei sūvitos kintamosios dermės, elegiška nuotaika. Kadaise svetimšaliams metraštininkams atrodęs grubus, „vilkų staugimu“ vadintas dainavimas ilgainiui tapo santūriu, lyrišku. Tradicijos kaitą lėmė sąveika su religine ir pasaulietine muzika, pietizmo tradicija bei Apšvietos epochoje pasikeitęs požiūris į folklorą.

Šių dainų repertuare vyrauja vestuvinės, šeimos ir karinės-istorinės dainos, o kalendorinės ar vaikų dainos – retos. Dainose atpažįstami ir Baltijos jūros, Kuršių marių, Nemuno deltos pakrančių žvejų gyvenamosios atspindžiai.

XX a. istoriniai įvykiai, geopolitiniai procesai dramatiškai pakeitė Mažosios Lietuvos gyventojų demografinę sudėtį. Nuolat mažėjo vietinių, t. y. čia gimusių ir augusių žmonių, tad natūraliai geso ir dainavimo tradicija.

Mūsų dienomis ją perėmė ir sąmoningai palaiko Klaipėdos krašto folkloro kolektyvai ir šiai kultūrai pasišventę žmonės. Įrašant lietuvininkų dainavimo tradiciją į Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą siekiama įamžinti ir

atskleisti ne tik lietuvininkų dainavimo tradiciją, bet ir krašto istoriją kūrusių asmenybių atmintį, atkurti ir kūrybiškai vystyti lietuviškąją regiono tapatybę.

Teikėjas – Klaipėdos miesto savivaldybės etnokultūros centras.

ŽOLINĖS ATLAIDŲ ŠVENTIMO TRADICIJA KREKENAVOJE

Senajoje tradicinėje kaimo bendruomenėje per Žolinę buvo švenčiama augmenijos branda ir dėkojama už derlių, ūkininkai ruošdavo vaišes, lankydavo vieni kitus. Krikščioniškojoje tradicijoje Žolinė sutapatinta su Švč. Mergelės Marijos dangun ėmimo diena. Šventės sakralumą, svarbą ir ilgametės tradicijos tęstinumą Aukštaitijos regione liudija didieji Krekenavos Žolinės atlaidai, žinomi nuo XV a. pabaigos. Kasmet tūkstančių žmonių lankoma šventė vyksta rugpjūčio 14–21 d. Mažosios bazilikos vardą turinčioje Krekenavos bažnyčioje ir jos prieigose.

Krekenaviškiams Žolinės yra atsinaujinimo šventė, proga sukviesti gimines ir draugus, surengti kermošių, ragauti vasaros pabaigai būdingų vaišių. Prie šventės dauguma parapijiečių prisideda darbu ir aukomis: pina žolynų vainikus, kuriais puošia bažnyčią, šventorių, rūpinasi Žolinės

Stebuklingas Krekenavos bazilikos Švč. Mergelės Marijos paveikslas, papuoštas žolynais. 2020 m. Gintaro Lukoševičiaus nuotrauka.

procesija, taip pat nakvyne piligrimams. Tikinčiuosius į Krekenavą ir Žolinės atlaidus traukia istorinę ir meninę vertę turintis stebuklingasis Dievo Motinos su Vaikeliu paveikslas. Šimtmečius gyvavo jo pagerbimo tradicijos: atvaizdas puošiamas votais, prie jo meldžiamasi, turint intenciją, einama aplink jį keliais.

Žolinės žolynų puokščių ruošimas, vainikų, *bromų* pynimas – taip pat senas vietos paprotys, kurį, atgavus Nepriklausomybę, atgaivino ir tęsia parapijos bendruomenė. Tikima, kad per pamaldas pašventintos puokštelės, kruopščiai surištos iš skirtingas simbolines reikšmes turinčių augalų, atlieka apsauginę funkciją: jos, laikomos garbinoje namų vietoje, atbaido nelaimės, o prieš Velykas yra pagarbiai sudeginamos kartu su šventinta verba.

Krekenavos parapijos bendruomenė entuziastingai palaiko ir tęsia Žolinių atlaidų šventimo tradiciją, į ją įsitraukia ir jaunimas, pinti Žolinių

žolynų vainikus susirenka savanoriai iš Krekenavos miestelio ir apylinkių.

Teikėjas – Krekenavos Švč. M. Marijos Ėmimo į dangų parapijos bendruomenė.

PINTINIŲ JUOSTŲ PYNIMO TRADICIJA

Juostos, gausiausiai išlikusi senųjų audinių grupė, puošia lietuvių tautinius kostiumus, dažnai – ir kitus šventinius ar kasdienes rūbus, naudojamos vestuvių apeigose, dovanojamos įvairiomis progomis. Išskirtinės, senos kilmės pintinės juostos, būdingos tik Aukštaitijai, jau yra tapusios šio regiono skiriamuoju ženklu.

Muziejuose saugomi seniausi iš vilnionių siūlų nupintų juostų pavyzdžiai siekia XIX a. pabaigą, tačiau manoma, kad nesudėtinga jų pynimo technika buvo žinoma ir naudojama neolitinėse Pamario ir Narvos kultūrose.

Nors juostos visų pirma yra skirtos sujuosti bei papuošti drabužius ir aksesuarus – sijonus, marškinius, prijuostas, pasijonius, kojines, apavą, jomis taip pat buvo surišami lauknešėliai, krepšiai ar net perrišamas suvystytas kūdikis. Per vestuves aukštaitė nuotaka apdovanodavo juostomis vyro giminę ir, reikšdama pagarbą, aprišdavo jomis kai kuriuos sodybos statinius – vartus, šulinį, padėdavo juostas svarbiose namų vietose ir kt.

Aukštaitės juostas tebepina pirštais iš vilnonių siūlų (metmenų), jų spalvos tos pačios, kaip ir kitų vilnonių aukštaitės kostiumo audinių: žalios ir raudonos derinį papildė geltoni, tamsiai violetiniai ar juodi tonai. Pagal techniką, juostos skirstomos į dvinyčio (eglinis arba rombinis), milinio eglinio ar milinio kryžminio pynimo.

Nykstant tradicinei kaimo kultūrai, juostų dėvėta vis mažiau, o XX a. pr. jos naudotos beveik vien buityje. Tačiau su tautinio kostiumo atgimimu amžiaus pabaigoje jos vėl grįžo į madą. Dabar, nors ir ne kiekvienoje šeimoje, pynimo tradicija perduodama iš kartos į kartą, dažniausiai moterų, tačiau į šią veiklą įsitraukia ir vyrai. Didelį būrį pynėjų meistrų jungia Lietuvos tautodailininkų sąjungos Panevėžio bendrija, prie pintinių juostų išsaugojimo savo tyrimais, šios tradicijos fiksavimu prisideda muziejininkai, etnologai, tekstilininkai, tautodailininkai.

Teikėjai – Panevėžio kraštotyros muziejus ir Aukštaičių kultūros draugija.

LIETUVOS TOTORIŲ GASTRONOMINĖ TRADICIJA

Lietuvos totorių gastronomicinės kultūros pagrindai susiformavo XIII–XVI a. Tradicija siejama tiek su Aukso Ordos valstybe, tiek su Krymo chanatu, tiek su į dabartinę Lietuvos teritoriją XIV ir XV a. sandūroje persikėlusiais totoriais. Iš šių kultūrinių mainų gimė unikalūs derinys – Vidurio Rytų ir Centrinės Azijos stepių klajoklių virtuvė, kuriai įtaką darė tiurkų tautų, antikinė ir bizantinė, Osmanų imperijos ir LDK gastronomicinės tradicijos.

Išskirtiniai Lietuvos totorių gastronomijos elementai yra maisto ruošimas lauke, kazane, ant atviros ugnies, vytinti mėsos gaminiai, islamo maisto kultūros taisyklių taikymas, šiaurinių Juodosios jūros pakrančių gamtiniam regionui būdingi ingredientai – naudojamas kapotos mėsos faršas. Būdingi patiekalai: vytinta jautiena, *kundumai* (koldūnai), šimtalapis, *lokšina* (totoriška sriuba su kukuliais), *šurpa* (daržovių sriuba su aviena ar jautiena), kibinai, *ešpešmakai* (trikampiai pyragėliai su mėsa), chalva, *džaima* (apeiginis paplotėlis), *peremiačiai* (apvalūs pyragėliai su kapota mėsa), *arbūznikas* (šimtalapis su moliūgų ir mėsos įdaru), čeburekai, *beliušai* (beliašai), *štukamensas* (laidotuvių pietų valgis, didelis troškintos jautienos ar avienos gabalas su saldžiu arba pupelių padažu), *syta* (saldus medaus gėrimas). Su totorių gastronomicine tradicija siejamas kai kurių

Aukštaitiškos pintinės juostos. 2021 m. Iš Panevėžio kraštotyros muziejaus archyvo.

Gaminami totoriški kundumai. 2020 m. Iš asociacijos „Totoriškas skonis“ archyvo.

valgomų augalų – ajerų, agurkų, moliūgų ir svingūnų – paplitimas Lietuvos teritorijoje.

Ši kulinarinio paveldo tradicija totoriams yra ypač svarbi dėl to, kad maisto gaminimas suartina įvairaus amžiaus bendruomenės narius, ji yra perduodama iš kartos į kartą šeimose arba edukacinių užsiėmimų metu. Šeimose akylai saugoma senoji receptūra, laikomasi maisto gamavimo būdų ypatumų, tradiciškai paisoma išpažįstamos religijos (islamo) reikalavimų. Totorių bendruomenės yra įsikūrusios Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Nemėžyje, Keturiasdešimties Totorių kaime (Vilniaus r.), Raižiuose (Alytaus r.), Trakuose, Subartonyse (Varėnos r.) ir Švenčionyse.

Teikėjas – asociacija „Totoriškas skonis“.

ŠILINIŲ DZŪKŲ GRYBAVIMO TRADICIJA

Šilinių dzūkų grybavimo tradicija liudija ypatingą dzūkų santykį su juos supančia aplinka – mišku. Buvo sakoma, kad *šiliniai vos gimį, o jau grybauc moka*.

Apie maistui ruošiamus grybus kalbama XIV a. rašytiniuose šaltiniuose, aprašančiuose krikščioniškojo pasninko valgius. O XIX a. šaltiniai teikia duomenų apie tai, kad būtent šiliniams dzūkams Varėnos krašte grybavimas teikė ir ekonominę naudą – grybais buvo intensyviai prekiaujama.

Grybavimas reikalavo ne tik pažinti gamtą, bet ir išmanyti papročius, tikėjimus. Iš kartos į

kartą šeimose buvo perduodamos žinios ir įgūdžiai, kaip rasti ir atpažinti grybus, taip pat kitos šios veiklos ar verslo subtilybės (grybų paruošimas, laikymas, patiekalai, net panaudojimas liaudies medicinoje).

Grybai renkami nuo gegužės iki lapkričio, kol pradeda snigti. Šiliniai dzūkai, kad ir pelnosi iš miško, bet jį saugo bei gerbia. Jie mėgaujasi grybavimu, ši veikla padeda palaikyti tiek glaudžius bendruomenės narių ryšius, tiek ryšį su gamta.

Teikėjas – Dzūkijos nacionalinio parko ir Čepkelių valstybinio gamtinio rezervato direkcija.

POLEDINĖ BUMBINAMOJI STINTŲ ŽVEJYBA

Poledinė bumbinamoji stintų žvejyba yra vienas iš pasyvių ir taikių mažosios žūklės būdų (spendžiamosios žvejybos atmaina). Šį amatą nuo seno puoselėja Kuršių nerijos pamario bendruomenė.

Iki pat XX a. pabaigos šiuo būdu žvejota Preiloje, Pervalkoje ir Nidoje, kol dėl natūralių

gamtinių pokyčių ir žmogaus veiklos pasikeitė stintų migracija ir ši tradicija ėmė nykti – jaunesni žvejai rinkosi lengvesnius žūklės būdus ir priemones, nors nepamiršo ir bumbinimo.

Bumbinimas susieja skirtingus fenomenus: žuvų elgsenos išmanymą, senųjų kuršininkų žvejybos papročius ir krašto gastronomijos kultūrą. Šis poledinės žūklės būdas vis atsinaujindavo, o galutinai susiformavo apie 1915 metus. Jo esmė tokia: į 50 cm ilgio ir 50 cm pločio eketę kartu su tinklais įmerkama 4 metrų ilgio eglinė arba pušinė lenta taip, kad virš ledo liktų kliūgis – jos galas, o žvejys, sėdėdamas ant kėdutės, galėtų jį bumbinti medinėmis buoželėmis, kartais pritar-damas žodžiais „stinta pūkis, stinta pūkis“. Po ledu kilęs bildesys išbaudo stintas, o sprukdamos nuo šio garso jos papuola tiesiai į tinklus. Baigus šį procesą, iš eketės pirmiausia traukiama lenta, o tada – laimikis.

Iki šių dienų tokia žvejybos tradicija išlaikė pirminę paskirtį – žvejai bumbinti ant ledo lipa ne tik dėl smagumo (nors ir tai svarbu), bet ir dėl ekonominių priežasčių. Sakoma: marios ir

Šilų dzūkų grybautoja. Varėnos r. Arūno Baltėno nuotrauka.

Poledinė bubinamoji žvejyba kitame Kuršių marių krante, Drevernoje. 2009 m.

maitina, ir rengia žveją. Aktualizuoti ir saugoti šią žvejybą padeda Neringoje rengiama Stintapūkio šventė, kurios svarbiausia dalis ir yra bumbinamosios žūklės demonstravimas.

Teikėjas – Neringos savivaldybės administracija.

POLEDINĖ STINTELIŲ ŽVEJYBA SUKANT BOBAS LŪŠIŲ EŽERE

Iš paledės stinteles tinklais, sukamais bobomis, vis dar traukia Rytų Aukštaitijos žvejai. Šis būdas, užfiksuotas XIX a. pabaigoje, taikomas ir giliame, šaltame Ignalinos r. Lūšių ežere – stintelėms idealioje buveinėje, kur visus metus vandens temperatūra prie dugno išlieka vienoda.

Dėl palankių gamtinių sąlygų žvejyba čia visada klestėjo, tačiau tik XX a. pirmoje pusėje pirkliais pradėjus organizuoti ją kaip verslą, išstbulėjo poledinė žūklė tinklais. Sovietmečiu mechanizuotas amatas prie ištakų grąžintas jau po nepriklausomybės atgavimo, jį perėmus privatiems žvejams.

Tinkamas sezonas yra labai trumpas – sausio 1 d.–kovo 31 d. Ledo storis turi siekti 25 cm, tuomet valkšnoje – vietoje, kur tinkamas gylis, nėra

Poledinės stintelių žvejyba, sukanč bobas, ant Lūšies ežero. 2010 m. Arūno Baltėno nuotraukos.

versmių ir tolygiai užšalę – kertama didelė įlaida, nuo jos – apie 25-os mažesnės eketės tinklui ištiesti, o gale – išlaida. Į ežero gelmes per eketes medinėmis kartimis ir virvėmis panardinamas apie 300 m ilgio ir apie 16 m pločio tinklas su maišu – *motnia* – viduryje. Jo sparnų virvės tolygiai vyniojasi aplink sukamas dvi bobas, statines ant ašių su skersinėmis kartimis, pritaisytas ant rogučių. Vietinių vadinamų „stinkų“ laimikį kelių žvejų komanda galiausiai ištraukia per išlaidos eketę.

Jau nykstančią tradiciją palaiko ir gaivina vietos žvejai, Palūšės kaimo bendruomenė, Aukštaitijos nacionalinio parko ir Labanoro regioninio parko direkcija bei savivaldos institucijos. Nors žvejyba tinklais yra reglamentuota tausojant ribotus žuvų išteklius ir ją galima užsiimti tik turintiems tam leidimą, susipažinti su unikaliu senoviniu žvejybos būdu galima per renginius ir mokomuosius užsiėmimus, kurie sulaukia didelio turistų, žvejų mėgėjų, žiniasklaidos dėmesio.

Teikėjas – Aukštaitijos nacionalinio parko ir Labanoro regioninio parko direkcija.

NEWS ON THE INVENTORY OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE

Since 2017, after Lithuania ratified the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, the creation of a national Inventory of Intangible Cultural Heritage began. Up to now, it has included 38 values in various fields – from hollow-tree beekeeping to the polka, from visiting crosses or sanctuaries to calendar holidays, from Karaite weddings to Tatar Sabantuy celebrations, and more. In 2020, the Inventory was supplemented with 7 values: the tradition of *lietuvninkai* (Western Lithuania) singing, celebration of the Feast of Žolinės tradition in Krekenava, a tradition of braided weaving (Northern Lithuania), gastronomic tradition of Lithuanian Tatars, the mushroom picking tradition of Šiliniai Dzūkai (Southern Lithuania) and two archaic fishing methods – old method of winter fishing smelts and vendace by rotating bobas in Lūšiai lake. They all were proposed by local communities, who also took responsibility for the fostering and promotion of the above-mentioned values.

Poledinės žvejybos tinklais, sukant bobas, įranga ant Lūšies ežero. 2010 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

„KIEK ATMENU, VIS ZURZU DAINAS...”

Su ilgamete Žiūrų etnografinio ansamblio vadove Marcele PAULAUSKIENE kalbasi Juozas Šorys.

■ *Kaip žinome, 2018 m. Žiūrų (Varėnos r.) kaimo tradicinis dainavimas, kurį nuo neatmenamų laikų puoselėjo bendruomenė ir prieš daugiau nei penkiasdešimt metų spontaniškai, natūraliai susikūrus kaimo etnografinis ansamblis, buvo įtrauktas į UNESCO globojamą Lietuvos nacionalinį nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą, o Jūs buvote šio pirmojo kaimo folklorinio kolektyvo Lietuvoje vadovė. Kalbamės Jūsų pirkioje. Ar čia, Žiūruose, ir gimėte?*

Ir gimiau, ir augau Žiūruose. Ne šioje troboje – čia jau mes su vyru nusipirkom. Dabar jis jau penkti metai ant kalnelio *pakavotas*... Mano tėviškė buvo visai netoli – va, matyti už ano namo. Mano mergautinė pavardė – Pigagaitė. Mamytė į Žiūrus buvo atitekėjusi iš Trakiškių, kurie čia irgi visai netoli, prie Ūlos, už kokio kilometro, o tėvelis buvo vietinis. Tada dažnai vyrai į savo namus parsivesdavo *nuotekas*. Mano tėvelio tėvai irgi buvo iš Žiūrų, o mamos tėvai – trakiškiai. Vieni kitus gerai pažinojo, kaip ir visi kiti šiose apylinkėse. Karui prasidėjus tėvelį paėmė lenkų kariuomenė, dar buvau negimus, o kai jis grįžo, aš jau buvau penkerių metų. Karo pradžioje vokiečiai paėmė tėvelį į nelaisvę – pateko į koncentracijos lagerį. Po metų ten atvažiavo vokiečių ūkininkai ir kai kuriuos belaisvius atsirinko ūkio darbams, tarp jų pakliuvo ir tėvelis. Taip pas vokiečių ir pratarnavo apie keturis metus, gerai su juo susibendravo, o tas vėliau pasakė – važiuok jau... O prieš tai mama jam buvo parašiusi laišką, kad aš gimiau, kad mano vardas – Marcelė, tai tas vokiečiai dar sakė: pasiimk Marcelę ir atvažiuok į Vokietiją gyventi, tau duosim namelį ir galėsi gyvent su šeima Vokietijoje, viską paliksim, kaip buvai susitvarkęs... Bet kai tėvelis parvažiavo, pamatė, kad visur gerai, bet namie geriausia.

Prieš atvažiuodamas galvojau, kad žiūriškiai labai pastabūs, įsižiūrintys į gamtą ir žmones. Vis dėlto ką žmonės porino, kodėl seniau Žiūrus taip pavadino?

Seniau sakydavo, kad skrido kažkokie paukščiai, nuo jų sparnų girdėjosi tokis garsas: žiū žiū žiū... Kai jie nutūpė prie upės, eidami pro šalį senoliai pasakė: gal jau tie paukščiai mums pranešė, kad

tegu čia bus Žiūrų kaimas. Nuo jų sparnų garso. Jau jie taip žiūžino.

Seniau dar pasakodavo, kad netoli Žiūrų kaimo gyveno Venciai, šalia buvo ežerėlis, kurian priskrisdavo daug žąsų, o atajį žmonės žąsis šaukdavo: žiū žiū žiū... Taip ir atsirado Žiūrų kaimo pavadinimas.

Kokia buvo Jūsų vaikystė?

Kai buvau vaikas, dar vyko karas. Atsimenu, už tilto, anoje upės pusėje, buvo įsikūrę vokiečiai, o iki tol mes po lenkais gyvenome... Būdama keturių metų, jau dainavau, jau mokėjau dainuot... Už Ūlos stovėjo vokiečių sargybiniai su šunimis. Nuėjau pas juos, o jie jau buvo girdėję, kaip aš dainuoju... Sako: „Marcele, ateik, padainuosi.“ Jau jie buvo pramokę lietuviškai. Atsisėdau prie jų, padainavau, liko patenkinti. Už tai davė man tokių šokoladinių sausainiukų. O mama tada, kai buvo viena, be tėvelio, dirbo Bižuose, kaime už upės, nė pusės kilometro iki jo nebus. Kada šypsodama grįžau namo su tais sausainiukais, mama ir sako: „Tai ir dainuok, vaikel, kad užsidirbi...“

Šitą namą su vyru nusipirkome, kai jau buvome ženoti. Prieš tai čia stovėjo toks mažas namelis, vėliau jį pertvarkėme. Kad kaimo žmonės nepadėtų partizanams, kurių bunkeriai buvo miškuose, netoli kaimų, mus buvo išvežę. Vienus į Panevėžį, kitus – į Šiaulius, dar kitus nuvežė Šeduvon. Mes pakliuvom į Šiaulius (buvom netoli jų), į tokias gyvenvietes, netoli buvo Kairiai. Mama su tėveliu ten dirbo žemę, o aš dar Kairių mokykloje mokiausi. Kai numirė Stalinas, tadu jau visi parbėgome namo. Leido neleido, bet visi bėgo ir parbėgo... Tėvelis pasamdė sunkvežimį, viską, ką turėjom, susikrovėm ir parvažiavom. Tada tėvams jau buvome keturi vaikai: aš, Stepulis, Milda ir Rimutė. Varėnon mus tada, gegužio mėnesį, persiėmė milicija. Mama sakė, kad dabar jau mus grūžys atgal... Kur važiuojat? In Žiūrus. Sako, mes manėm, kad į Varėną, dabar ten važiuot uždrausta, mes švenčiam Gegužės 1-ąją... Parvažiavom, sodybą radom tvarkoje, neišdraskytą, joje neišvežti seneliai, kaimynų dukra su žentu gyveno, tą pragyvenom keturis metus.

Marcelė Pigagaitė su mama Juze Pigagiene. Žiūrai, 1943 m.

Iš ko žmonės Žiūruose pragyvendavo, kuo vertėsi?

Daugiausia gyveno iš grybų. Grybavo. Ale kad buvo grybelių, kap atsimenu, Dzievuli... Atmenu, tėvulis mani jau anksci vedas grybauc... O mano kojos basos. Sakau: tėvulia, labai gelia kojas... O jis sako: dukrela, prismyžk ir patapyk... Tai tep ir darydavom. Ale biedni buvo Žiūrai. Bet, vaikelį, kiek buvo juodagalvių baravykų! Apie vieną ėglį kokie keturiasdešimt – ir tokie gražūs... Tada kitokis ir miškas buvo. O dar, kai eini per mišką, – tik samanų, tai kur tų baravykas auga? Jei dar kur kokia lepeška išdygsta... Tadu man jau pridėdą kašelukį, sako, tu, dukrela, nešk namo, ateisi vėl, o aš jau žinojau tą kelią. Kol ateinu, vėl didžiausia krūva pririnkta ir vėl man tuos baravykus sudėdą, parnešu. Mama jų

visų nesudžiovindavo pečiuje troboje, tai iškasė žemėn, padarė pečių ir tūnai džiovino. Ir tada, atmenu, pridžiovino kokį dešimt maišų baravykų – suverdavo mama juos gražiai siūlu. Ir tadu tėvelis vežė juos Leningradan parduoc, nes pas mus niekas nepirko.

Tik baravykus rinkdavot ar ir kitus grybus?

Dabar ir šmarkštus (bobačius) renkam, o tada – tik baravykus. Tik juos ir vadinom grybais. Ir dar lepeškutes rinkom. Jas valgėm, nepardavinėjom. Raudonikių ir makavykų nerinkdavom – mums jie per prasti buvo. Bagoti baravykais buvom. Grybingiausios vietos buvo einant link Lavyso ežero. O dar tik samanų... Nežinau, kap jos tų visur užaugo. Seniau neaugo.

Marcelė Paulauskienė. Varėna, apie 1973 m.

Seniau jaunos buvom, kai eidavom grybauc. Mergos vadzinomės. Susišaukiam, dar trakiškių ateidavo, o Žiūrų mergų daug buvo. Kiekviena šeima turėjo po penkis ir daugiau vaikų. Tai buvo ir bernų, ir mergų. Tai jau kap suveinam tį miškan in Lavysų, tai dainuot kap pradedam ryte anksci, kap pradedam grybauc. Kokias dešimt dainų išdainuodavom. Tai mano tėvulis jau sakė, parėjęs in namus: „Juzela, tai ar ana ras grybų – prarėkė visų rytų...“ O aš buvau kytra – kol Juzela, mano mama, buvo prie tvarto, kur karvė buvo, aš tik greitai susidėjau nuo tėvulio kašelaitės jau parneštus baravykus savo kašikan, bo jų ten ne daug buvo... Tada tėvulis pasakė: „Kad ir jos daug rasta...“ O aš: „Tėvulia, kap giedi, daugiau randi.“

Kada dažniausiai grybaudamos dainuodavote?

Kai susišaukiam. Žinojom, kur grybai dygsta ir ūūūū. Viena, žiūrėk, ateina, kita, ir jau dainuojam. Tada ir dar kitos ateina. Tada jau kokios šešios, septynios dainuojam. Visos mergaitės dainingos buvo. Užtat ir kai Žiūrų ansamblis susikūrė, jokių repeticijų nereikėjo, visur važinėjom,

dainavom, ką mokėjom. O grybauc kartais eidavo ir bernai, bet daugiau merginos. Aišku, grybaudavo ir tėvai, visi, kas tik galėdavo.

Kap pamislinu, kiek mes žemės turėjom, dirbom, ir arklį, dzvi karves laikėm. Ir keturi mūs vaikai buvo. Tai, būdavo, jau reikia tvarte pakloti samanų dėl kraiko. Tai mano Vladas išvažiuoja tų samanų ir grįžta. Parvažiuoja tuščiom. Klausiu, ko neparvežei? Kad jau išrinktos. Išneštos. O dar, Dieve brangus, vien samanos miške. Suaugo tep. Paskeitė jau viskas.

O ką žemėje augindavot?

Savos žemės turėjom, tai tos, kurios iš senelių buvo paveldėtos. Dar ir prie Bižų kaimo buvo. Daugiausia bulves augindavom. Kartais ir grikių pasėdavom.

Buvot ketverių metų, o jau dainavot. Ar atsimenat, kaip ir iš ko dainų išmokote?

Ką aš žinau? Mama ir tėvulis daug dainų mokėjo, dainingi buvo. Dar bobutė buvo, irgi daininga buvo. Iš jų prisiklausydavau. Ką žinau – mane

tiesiog traukė tos dainos, o jos visur kaime skambėjo. Užgirstu, kur dainuoja, tai ir aš jau tą dainą moku. Ketverių metų tikrai dainavau, o anksčiau – nepamenu. Kai paaugom, jau daug kur dainavom.

O kaip Žiūrų kaimo ansamblis susikūrė?

1971 m. į Žiūrus atvažiavo dėstytojas Jonas Trinkūnas su studentais iš Vilniaus universiteto. Jis tada važiavo į Mardasavą ir užsuko pas mus. O mes visi jau buvom dainingi kaip reikiant. Žiūrų mokykla tada buvo ant kalno. Dar mūs vaikai į tą mokyklą ėjo, mokytojas Pranas Kalanta tada joje dirbo. Jis buvo toks šposininkas, vis kokį anekdotą papasakodavo. J. Trinkūnas paprašė, sako: „Sueikit į mokyklą padainuot.“ „Na, tai, – sakau, – suveisim.“ Suvėjom tadų. Ir mes sėdėdamos, kol laukėm, pradėjom visos dainuot. O atvažiavęs J. Trinkūnas pasakė: „Vai, kaip gražiai Žiūrai dainuoja!“ Po to jau jis ėmė dažniau su studentais pas mus važinėti. Kai pamėgo Žiūrus, beveik kiekvieną šeštadienį atvažiuodavo. Mes gi ir bulvių turėjom prisodinę, ir visko, studentai sakydavo: „Va, vakare eisim dainuot, tai padėsim jums bulves nukasti.“ Jau atartos bulvės, tai tik surenkam visi kartu. Na, ačiū, kad padėdavo. Ir vėl visi vakare rinkdavomės į mokyklą dainuot. Daugiausia man moteris reikėjo organizuoti. Tada buvau veikli, mikli, greit per visas pirkias perbėgu, sukviečiu.

Ar todėl, kad tokia apsisukanti, ar kad dainų daugiausia mokėjot?

Kad mes visos tų dainas mokėjom. Ką aš žinau? Taip išėjo, kad nuo Žiūrų ansamblio susikūrimo dainas užvesdavau aš, o pradžioj ansamblio vadovas buvo mokytojas P. Kalanta, bet kai aš buvau dainų užvedėja, tai greit ir ansamblio vadovi tapau. Nei mane moterys ir vyrai rinko, nei niekas, tik J. Trinkūnas mus pirmiausia užkvietė atvažiuoti su koncertu į Vilniaus universiteto Aktų salę. Tadu kartu su mumis ir mūs mamos važiavo. Ir mano mama važiavo. Dar, atsimenu, važiavo Malvina Česnulienė ir kitos vyresnės moterys. Va, 1977 m. nuotraukoje mūs daugiau nei dvidešimt, o už mūsų – ir vyrai. Kiek moterų važiavom, tiek ir vyrų – visos gi turėjom vyrus. Mes pirmosios dainavom, o vyrai pritarė, gerai jie dainavo. O kaip kitaip – visas mūs kraštas dainingas. Dar mes tada nei rūbų kokių tį gražių turėjom, ale važiavom švariai apsirengusios, sijonus ilgus turėjom, žiurstus (prijuostes), o vyrai buvo su kostiumais... Audėjos gi buvom, dar namuose

ausdavome. Mums sakydavo: kai atvažiuosit, atsižėkit savo austus rankšluosčius, divonus. Va, matyti, nusivežėm, sukabinom, ir mes tį prie jų dainavom.

Ar tais laikais dar buvo daug audžiančių moterų?

Oi, audė visos. Aš buvau ir audėja, ir siuvėja, ir bibliotekos vedėja – dvidešimt penkerius metus. O ta biblioteka buvo mūsų namuose, va, kitame kambaryje. Ateidavo knygų žmonės pas mane į namus, daug jaunimo, mokinių.

Mano tėvulis buvo siuvėjas. Ir aš tam akvata turėjau, gal iš jo tuos sugebėjimus ir perėmiau – siuvau ir Žiūrų, ir Trakiškių, ir Lavyso moterims. Svarbu pamatyti – tadų imu ir pasiuvu. Pamačiau – padariau. Antai pamačiau tokį sarafaną – pasiuvau. Užmokesčio neimdavau, tai man moterys padėdavo daržus ir bulves išravėti. Ir austi mėgau. Susdedam kokios trys ar keturios, apsimetam, susirenkam ir audžiam, o jau divonų mano tai priausta, kad net baisu! Kam čia skaičiuosi, kiek jų priaudžiau – daug... Tik kad jų dabar niekam nebereikia. Kiek jų išdalinau... O dar jau ir audimo staklių neturiu, nors prieš kokius dešimt metų dar audžiau. Dar neseniai turėjau vienas, bet sukiužo, ir akvatos austi nebeturiu. Va, ant sienos liko išausti Lietuvos himno žodžiai. Dar ir dabar kai kurios moterys kaime audžia.

Koks buvo J. Trinkūno vaidmuo kuriantis Žiūrų kaimo etnografiniam ansamblui? Kuo jis jums padėjo, prisidėjo, kokią jautėt globą, paramą? Gal patardavo, ką ir kaip dainuoti?

Kai jis čia atvažiavo, mes jau dainavom. Ir dar iki jo atvažiavimo susirinkę dainuodavom. Sueidavom šiaip arba kai būdavo kokios progos. Ir vėliau, kai žinojom, kad jis su studentais atvažiuos, sueidavom į mokyklą ir dainuodavom. Dar nuotrauką turiu, kur mano Vladas laiko ant rankų Laimutę, o aš – Dalytę. Sėdim ir laukiam dainuodami. Kai atvažiuodavo, dar padainuodavom. Jam patiko mūsų dainavimas, tai užkvietė į Vilnių.

J. Trinkūnas buvo kaip ir ansamblio krikštatėvis. Jis, išgirdis mūsų dainas, ėmė kalbinti, kad mes ne tik sau dainuotumėm, bet ir kitiems. Kad važiuotumėm po Lietuvą ir kitiems koncertuotumėm. Žiūrų etnografinis ansamblis buvo vienas pirmųjų, susikūrusių Lietuvoje, ir tai atsitiko Jono dėka.

Mes pačios žinojom, kas ir kaip dainuoti. Tas dainas, kurios gražiausios, rinkomės ir dainavom. Kai jau ruošdavomės važiuoti į koncertus, aš susistatydavau programą. O kai jau važiuodavom

Ramuvietis Arvydas Šliogeris sveikina M. Paulauskienę po pirmojo Žiūrų ansamblio koncerto Vilniaus universiteto Aktų salėje. 1971 m.

autobusu, pasakydavau moterims dainų pavadinimus, ką dainuosim. O repeticijų nedarydavom, nes žinojau, kad jos ir taip mokės tas dainas, cik autobusu važiuodamos prasdainuodavom. Atmenu, tada, maždaug prieš penkiasdešimt metų, kiek daug Vilniaus universiteto Aktų salėje susirinko žmonių, tiek daug buvom nematę, net baisu buvo. Na, ir išėjom ant scenos, ir dainavom. Neatsimenu, kokias dainas tada dainavome. Dar važiuodamos mes pačios jas padainavom, persidainavom prieš koncertą – ir salėje tas pačias dainavome. Tarp jų buvom įmaišiusios ir partizaniskų dainų, ir tą, kurią jau dainavau, – „Subatėlės vakarėly pūtė vėjas“.

Ir visiems patiko. Ir studentai buvo, ir jų tėvai – žmonių minia. Vėliau jau daug kur ėmėm važiuoti, visur, kur užkviesdavo. Prieš tai apibėgu kaime moteris ir vyrus, susitariam, ką tą kartą dainuosim. Net ansamblio dalyvių sąrašo neturėjau, ir taip gerai žinojom, kas dainuoja, o visi *akvatinom* dainuoti – važiuodavo tie, kas tą kartą galėdavo. Mus veždavo ir autobusas, kurį samdė Varėnos kultūros namai. Vėliau jau kitos nebenerėjo niekur važiuoti, kiti pamirė, vyrų sumažėjo, kiti atsisakė važiuot be vyriškos kompanijos, tai

koncertavome tik vienos moterys. Žinoma, nebe taip, kaip jaunystėje, kai tėvai nueidavo miegoti, o mes, mergos su bernais, būdavo, sulekiam ant Ūlos tilto ir dainuojam. Ar kur sodyboj, nes visi dainingi buvom. Tėvai miegci, o mes dar ilgai dainuojam.

J. Trinkūno paramą visada turėjom, kol jis gyvas buvo, žinojom, kad jis rūpinasi mūsų išvažiavimais ir kviesdavo pasirodyti kitur. Daug metų dainavom, visur važiuodavom koncertuoti, o jo jau seniai buvom nematę. Buvo atvažiavęs, kai šventėm ansamblio keturiasdešimtmetį. Sustojo prie namo, o aš jo nepažinau – keičiasi juk žmonės... Sako: labas, Marcele. Sakau: kad aš tavį jau nepažįstu... O jis: na jau... Tadu dar smagiai kartu pagiedojom.

Dzūkų kaimuose žmonėsi dainingi – ir moterys, ir vyrai, ir vyresnieji žmonės, ir vaikai... Iš kur tai?

Dabar ansamblis naujai atgimė, kap prie mūsų prisijungė vaikai, anūikai, proanūikai, žentai, marčios, net vasarotojai. Dabar ansamblin susiburiam keturiasdešimt penki dainininkai – nuo senelių iki proanūkių. Dažniausiai aš dainas užvedu. Dar keletą dainų užveda jaunimas – Remigijus Marcalis,

Irena Naujūnienė, Albinas Zakarevičius. Ir mano trys dukros dainingos, ypač jauniausioji Virginija (dar turiu sūnų). Ji moka tiek pat dainų, kiek ir aš. Kartais susėdam prie stalo, ir ji pasako: „Motula, padainuokim.“

Senesnieji jau sakom: išmokinom dainų, daugiau neisim dainuot. Bet jaunimas nepalieka ramybės, vis vedas, tai ir nueinam... Iš pirmojo ansamblio mūs gal kokie devyni likom: aš, Pranė su Petru Česnulevičiais, Bicino Ona (Česnulenė), Janina Črienė, Bronius Čiras, Danutė Alubauskienė, Ona Pigagienė, Janė Juknevičienė... Dainuodavome visi kartu – ir vyrai, ir moterys. Vieni vyrai dabar ir uždainuoja. Kap ir seniau – sustoję ant ūlyčios uždainuodavo ant viso kaimo. Aplinkinių kaimų žmonės kalbėdavo: Žiūrų vyrai gražiai dainuoja. Ir maniškis Vladas buvo geras dainininkas.

Ar dabartinės dainos skiriasi nuo tų, kurias seniau dainavo Jūsų tėvai ir seneliai?

Nesiskiria, dainuojam tas pačias senovines dainas. Dainuojam tas dainas, kurias mes išmokom iš tėvų, senelių, prosenelių, o jie dar iš savo tėvų išmoko. Aš jau sena, bet ir dabar man visada reikia užvesti dainas. Susirenkam, ir visi jau žino, kad aš užvesiu dainą. Žmonės sako, kad kai užvedu, gerai visiems išeina dainuoti. Gal tinka geras aukštumas? Kai kitas užveda, kai kurie sako, kad mes negalim dainuot, sunku prisitaikyti, tonacija nepatogi... Seniau visokių buvo dainų, kai kurias gal jau ir pamiršom.

Kur daugiausia dainuodavot? Gal vestuvėse?

Kai susirenkam į veseilį, tai iš pradžių sustodavom prie namų ar ūlyčioj, laukdavom parvažiuojančių jaunųjų. Pirmiausia apdainuojam svotą ir svočią: *Vai svotulia nebus nieko – / Reiks arielkos duoti. / Mes arielkos neragavį / Negalim dainuoti.* Visokių buvo primislyta. *Vai svočiute, nebus nieko, / Reiks pyrago duoti. / Mes pyrago neragavį / Negalim dainuoti.* Paskui jau ateina eilė apdainuoti pamerges, pabrolius... Aišku, ir jaunąją, jaunąjį. Veseilioje beveik visą laiką pradainuodavom.

Ar buvo paprotys persirengusiems vestuvininkams užimti vestuvinį stalą, padaryti kitas vestuves?

Buvo, kaip nebus. Kartais laukdami jaunųjų išbėgdavom kur nuošaliau ir persirengdavom. Buvo kuo persirengt, pasiruošdavome iš anksto – kuo čudniau, tuo geriau. Moterys rengėsi vyrų rūbais, o vyrai – moterų, jauni – seniais, užsidėdavo dideles barzdas. Taip, kad niekas neatpažintų.

Ir pasidažydavome kiek. Man daugiausia ir reikėjo galvot, kaip persirengt. Aš pati irgi boba nebuvau – apsitaissydavau vyrišku, užsidėdavau vyrišką kepurę. Persirengiam ir pareinam į trobą dainuodami stalo užimt. Vadzinomės persirengėliai. Žiūruose dažniausiai mūs toks būrelis persirengdavo. Jei kitur, į kitus kaimus, pavyzdžiui, į Mančiagirę, giminės pakviesdavo, į vestuves eidavom, bet persirengėliais nebūdavom, ten vietiniai persirengdavo kita veseilia. Vestuvės seniau vykdavo dvi dienas, ir visą laiką skambėjo dainos. Būdavo ir muzikantų, bet mes prie jų nesiderindavome. Jie grodavo atskirai, o mes dainuodavome savo būryje.

O šiaip daugiausia dainuodavom susirinkę sekmadieniais, kai niekas nedirba. Mūsų močiutės ir mamos taip tikėjo Dievu, kad sekmadieniais nėjo net grybaut. Susirenka moterys, sėdi kartu, pasimeldžia, o tada dainuoja. O mes, vaikai, jau tada išeinam grybaut. Parsinešam, bet sekmadienio grybus sudžiovindavo atskirai, jų nedėdavo prie bendrų. Juos atiduodavo vaikams, juos galėjome parduoti kitiems supirkėjams. Nuodėmė sekmadienį dirbti ir grybauti. Dainavo mamos, močiutės, taip ir mes, vaikai, išmokom.

Ar raudodavo Žiūruose mirus artimiesiems?

Raudodavo. Labai graudingai vykdavo laidotuvės, kai kas numirdavo. Vajetau... Žodžiais imdavo verkt. Dažniausiai dukros verkia, kai mama numiršta. Kitur, kur tėvas numiršta, vaikai irgi, būdavo, verkia žodžiais. Atsimenu, laukdavome Žiūrų kapinėse, kol atveš numirėlį. Ten, prie iškastos duobės, ir verkdavo. Senovėje be verkimo žodžiais retos laidotuvės apsieidavo, ką tu, kaip verkdavo... Kaip be to palaidosi? Vėliau vis mažiau ir mažiau, kol atrato. Vėliau girdėjau sakant – nereikia, neraudokit, sakė, atrodo, kad dainuojat... O kam dainos laidotuvėse? O juk viską tad žmonės išgyvena atsisveikindami – ir gera, ir bloga atsimena... Seniau ir karstus kaime darydavo, ir šarvodavo savuose namuose. Nevežė Varėnon. Neseniai buvom nuvažiavę miestą, ten buvo pašarvotas žmogus iš Žiūrų – po vienuoliktos valandos tuos laidojimo namus uždaro, palieka numirėlį vieną. O seniau namuose pašarvojus visų naktį vaikai prie karsto prasėdėdavo. O mūs tėvai prisakydavo: vaikeliai, kap numirsim, tik niekur nevežkit iš namų.

Kaip verkdavo, ką žodžiais sakydavo?

Ir verkdavo, ir giedodavo žodžiais. Kai mamą laidodavo, sakydavo: „Motula širdela, kap tu mani

mylėjai, kap tu dabar mani palieki, aš tavį neužmiršiu...“ Tėvuliui vėl panašiai – visa prisimena... Daug raudų per gyvenimą girdėjau. O paskum jau ne, neberaudojo. Ir aš raudojau, kai mano mamytė numirė. Taip pat ir kai mirė mano tėvelis. Jis mirė turėdamas devyniasdešimt dvejus metus, o mamytė buvo devyniasdešimt penkių, abu šarvojome namuose, abu palaidoti Žiūrų kapinių kalnelyje. O jų tėvelius laidojom karstuose, juos padarydavo suėję kaimo žmonės – meistrai, o ant kalno veždavo su vežimais arkliais.

O kartu kasdami bulves, nuimdami grikius, kitose talkose su kaimynais ar dainuodavote?

Kaipgi nedainuosi?! Bulvės būna susodintos rėžiuose, kartais vieni ir kiti kasa, tai suleikia padėti, o ir dirbdami, ir pabaigę padainuojam. Ugnį laukuose užkuriam, priskepam bulvių gi. Apdedam smiltim, taip sakom, ne žarijosna dedam, kad nesudegtų, bet ty apkasam ir iškepam. Ir kiti, būdavo, prisideda – ir Trakiškių buvo bendri laukai, tai ir juos pakviečiam. Atsimenu, tokis Lepo Jonukas sakė: mano Levasia namie dešimt bulvių suvalgė ir čia dar tiek suvalgys... Sakau: tegu valgo, užtat daug ir prikepam. Turėdavom kiaulės lašinukų, nusnešam prisipjaustę, išimam bulbukes ir valgom. Tokie pietūs būna. Ir skanu, ir gražu buvo. Smagu.

Ir talkų būdavo. Vieni kitiem padėdavom. Va, už mūsų buvo laukai, Čirų Mačio vadinosi, Čirai tį gyveno – kai sodinom bulves, ateinam ir padedam jiems. Ir jie padėdavo. Ir ravėt, ir nukast bulves padėdavom. Pamatom, kad kasa, nubėgam padėti. Ir kiti, pamatę mus dirbant, padėdavo. Vieni kitiems žmonės buvo labai draugiški. O dainuot tadu, kai sunkiai dirbdavom, nebuvo kada.

Atsimenu, krikštinau kaip krikšto mama Bižuose tokį Jonulį. Vežė krikštyti į Marcinkonis pas kunigą. Pasisiuvau tokį pataliuką, su juo ir nuvežėm. Jonuko tėvas mus arkliais nuvežė. Parvažiavus suėjo savi žmonės, krikšto tėvai, giminės. Pabaliavojom, padainavom. Krikšto tėvais daugiausia prašo iš giminių, kartais būna ir geri kaimynai.

Ar per Vėlines pas jus ant kapų degindavo laužą?

Pas mus nekūreno laužų. Žinau, kad seniau laužus kūrendavo Marcinkonyse, Zervynose. Mes per Visus Šventus ant savų kapų uždegam žvakutes, susėdam, pasimeldžiam. Visi bendrai. Bendra malda buvo.

Kodėl dzūkai taip noriai dainuoja?

Kur gyvena bagoti žmonės, ten nedainuoja. Biedni dainuoja... Bet, kai pamislini, nebuvom labai biedni, ne... Visko savo turėjom. Kiaules skersdavom ir parduodavom, buvo tokių, katrie supirkdavo. Ir karvių turėjom, pačios sūrius darėdavom, sviestų. Va, kai kur būna vestuvės ir krikštynos, tai gaspadines samdo, tai aš esu už jąėjusi į Trakiškius ir čia, Žiūruose. Sakydavo, Marcelluke, ateik, reikia suruošt veseilią... Ir dainininkė buvau, ir gaspadinė. Tik dabar netikus pasidariau... Tį nueini prieš porą dienų, kaimynai papjauna kiaulę (veršiukų nepjaudavo), išdarinėja, tadu susitvarkai viską ir žinai, kada kokią mėsą išvirt ir paruošt, vėdarus padaryti. Vėdarams truputį pritarkuoja bulvių, indeda kokių kruopukių, prideda kraujo ir iškepa. Sako, kad mūs blogos žemės, vienas pieskas, betgi bulvių gerų prikaskdavom. Atsimenu, didelės bulves pylėm į duobes, o smulkutes parveždavom gyvuliams šerti. Išskasdavo duobę kalnelyje, tai, būdavo, vieną prikasi bulvių ir dar negana – kitą dar išskasdavo ir ją prikaskdavom. Tas duobes prieš žiemą apklodavo, uždėdavo samanomis ir šakomis – neperšaldavo. Pavasarį, kai jau bulvių prireikdavo valgyti ir sėklai, nuvažiuodavo vyrai su arkliais ir parsiveždavo.

Kokia buvot merga? Kaip ištekejot?

Nešpėtna merga buvau, bernai nepasidalindavo... Manęs norėjo vienas bernas iš Kašėtų. O mano Vladas buvo irgi gimęs Žiūruose, bet buvo septyniais metais už mane vyresnis. Kai eidavom į šokius, tai mane visi vesdavo šokti, ir Vladas, ir kiti. Tada piršliuosa atvažiavo tas bernas iš Kašėtų (dvejos Kašėtos buvo, jis – iš tų didesnių). Na, ir nieko atrodė. Mama sako: tekėk. Bet kažkas buvo ne taip... Vladas, būdamas šokiuose, sakė: betgi kų tu sugalvojai in Kašėtas tekėt? Sakau: na, ką aš žinau? Ir ištekejau – padarė metrikaciją ir pasidariau Vilčinskiene, bo tas bernas buvo Vilčinskas. Bet ne – man širdis neleido tį būti... Tik metrikaciją (užsakus) padariau, o paskiau Vladas sako: skirkis, aš tave paimsiu, tu, sako, Žiūruose energingiausia ir gražiai dainuoji, ir graži esi, ir visa. Sakau, kad gal ir reikia skirtis... Atsimenu, dar teismas buvo, tį klausė mane: ko nori iš Vilčinsko? Sakau: nieko nenoriu, tik man Pigagaitės pavardę sugrąžinkit. Ir Vladas tį toliau teismo salėje sėdėjo... Tai grąžino pavardę, ir tadu su Vladu ženinomės. Jo tėviškė netoli mano namų buvo.

Mūs kaimo mergos su vietiniais bernais geriausiai sutardavo. Su svetimais bernais tį žinai

Žiūrų ansamblis prie ąžuolo filmuojant „Meškutės Nidos nuotykius“ (rež. Petras Abukevičius). Žiūrai, 1976 m.

kaip – svetimi. O paskui sužinojau, kad tas Vilčinskas jau išsiskyręs buvo. Jį man pripiršo... Į Žiūrus pas Čirus atvažiuodavo toks giminaitis. Jis sakė: Marcele, tekėk, geras žmogus. O aš sakau: nežinau, gal ir reikia... Jau daug draugių buvo ištekęsios, o man tada jau dvidešimt vieneri metai buvo. Sakau: gal reikia, bet paskui – ne, ne...

Kaip bernai su mergomis susipažindavo, jas nusižiūrėdavo?

Daugiausia vakaruškose. Jose grojo muzikantai, vienas ir iš mūsų kaimo buvo, gražiai armonika grojo. Šokiai vyko mokykloje, paskui kultūros namuose. Mardasavas netoli, tai ateidavo ir jų bernai. Vietiniams gal ir nepatikdavo, kad mus veda šokti, bet nesimušdavo. Seniau tai pas mani pirkion šokiai vykdavo, tai kitų šeštadienį – pas kitų mergų, paskui vėl pas kitų. Taip ir eidavom vis kiton sodybon.

O kada mergaitės tapdavo mergomis?

Kai šokiuose bernai iš kito kaimo išvesdavo šokti. O į šokius jau eidavo aštuoniolikos ar devyniolikos metų merginos. Anksčiau ne – dar ne šokėjos, mamos neleisdavo. Kai jau turi dvidešimt metų, gali ištekti. Kada vesdavosi? Visai buvo – ir

vyresni, ir jaunesni vesdavosi, juk ir našliai dar ženinosi... O merginos norėdavo jaunesnės ištekti, bet visai būdavo. Kas kada savo randa.

Ar vakaruškose jaunimas dainuodavo?

Taip, dainuodavom, nes visi mokėjom daug dainų. Visi bendrai, mergos ir bernai, katrie buvo iš Žiūrų. Jei būdavo iš kitų kaimų, jie dainuodavo atskirai, suėję į savo ratą. Antai, atrodė, kad Zervynos dainuoja tas pačias dainas, bet jų melodija buvo šiek tiek kitokia. Pavyzdžiui, mes dainavom: *Subatėlės vakarėlį / Aš pas savo motinėlį / Po sodų vaikščiojau, / Uogeles rinkiojau. / Ir atjojo bernužėlis, / Baltas gražus dobilėlis. / Dobilėlis gražus, / Bernužėlis jaunas.*

Žiūrai įsikūrę tarp miškų, ant nuostabios upės krantų. Ką jums, žiūriškiams, reiškia Ūla?

Seniau buvo labai gražios Ūlos pakrantės, į ją įtekėdavo daug bevardžių šaltinių, iš kurių į upę pritekėdavo daug gaivaus ir šalto vandens. O mes geriam šaltinių vandenį. Mamos siųsdavo vaikus parnešti šaltinių vandens... Kol žmonės šalnių neturėjo, iš Ūlos nešdavosi vandenį į namus, o ir arklus, karves Ūlos upėj girdydavo. O dabar nuolat pro šalį plaukia baidarės, daug nepažįstamų

Žiūrų dainininkai prie Paulauskų namų. Iš kairės stovi: Marcelės mama Juzė Pigagienė, jos sesuo Bronė Pigagienė, Ona Siauraitienė su anūke Neringa Karpyte, Marcelė Paulauskienė, jos vyras Vladas Paulauskas, tarp jų – dukra Virginija Paulauskaitė, Jacenta Čirienė, Pranė Pigagienė, sėdi Adolfas Pigaga. Žiūrai, 1976 m. Nuotraukos iš M. Paulauskienės šeimos archyvo.

žmonių vasaromis po kaimą sukiojasi. Kai kurie keliautojai, kurie netoli apsistoja nakvoti, užkviečia ir padainuoti. Turi įrengtas poilsia vietas, ir mano dukra užsiima baidarių nuoma, tai kartais nueinam jiems padainuoti.

Netoli jūsų kaimo prie upės yra vadinamoji Ūlos akis. Ką žmonės apie ją pasakodavo?

Ta Ūlos akis yra netoli kelio važiuojant į Mančiagirę. Mes, vaikai, tį prie kelio dar gyvulių ganydavom. Iš tos akies bėga ir bėga vanduo, neužauga nei žolėmis. Sako, kad jautis ten buvo įkritęs, jau jo akis neduoda vandeniui netekėti. Mama pasakojo, kad senovėje akis dzidelė buvo kap ažerukas ir tį inpuolė jaucis, o išplaukė jis net Daugų ežere. Nuog to akis traukės ir traukės, kol liko cik maža akelė.

Esu girdėjęs dzūkus samanę vadinant šalcinio vandeniui...

Pas mus taip nesakydavo, vadindavo namine arba samagonu. Vėliau kai kas vadino kurcinio ašara. Seniau ir turėjom jos, ir mokėjom pasidaryti, o dabar nei darom, nei mokam. Niekam nereikia, jau geriau rasos atsigeriam... Seniau kiekvienuose namuose savo reikalams žmonės turėdavo

naminės. Patys išsivarydavom, mokėjom užsiraugt... Kiekviena šeima mokėjo.

Ar kepti duoną?

Duoną kept išmokau būdama merga, mamai padėdavau. Ir ištekėjusi keptdavau. Užraugdavau ruginius miltus puskubilin, dar kelias virtas bulves dėl rūgimo įmesdavau. Kai jau raugas yra, užminkai ruginiais miltais. Tada ji pradeda augt. Užkuri pečių su duonkepe – jis tebėra mūsų virtuvėje sodybos kieme. Turėjom išimamas blėkutes, į kurias ir sudėdavom išrūgusią tešlą. Paprastai iškepdavau šešis kepalus, kad ilgiau užtektų.

Turbūt nemažai mokat ir partizanų dainų – iš ko ir kaip jų išmokot?

Partizanų dainų daug moku. Jas (ir kitas) esu susirašiusi į sąsiuvinį. Patinka ši: *Penkiolikto gruodžio, / Ankstų rytelį, / Būrys partizanų / Traukė į miestelį. / Per kalnus ir klonius / Traukė į Merkinę / Už žuvusius brolius, / Už laisvą Tėvynę. / Nemune tėveli, / Visų upių tėve, / Pribudzyk sūnelį, / Kuris guli sniege. / Šviesomis padangė / Naktį nusidažė / Ir sribokų lizdas / Vidur miesto degė.* Tai daina apie tai, kaip partizanai Merkinėje užpuolė sribokus. Kaip išmokau? Visi aplinkui ją dainavo, vieni iš kitų ir išmokome.

Ar daug vyrų iš Žiūrų buvo išėję į mišką?

Tokis Pranas Česnulis-Žvaigždė buvo miške. O sribų iš mūsų kaimo nė vieno nebuvo, nors ir biednai gyvenome. Partizanai mūs miškuos ilgai laikėsi. Dar mano tėvelis siuvėjas jiems drabužius siuvo. Būdavo, partizanai ateidavo, užsakydavo partizaniškus rūbus, vėliau medžiagas atveždavo. Siūdavo galife kelnes, kepures padarydavo. Tėvas sakydavo: „Dukrela, tu žiūrėk, kad sribai neužėitų, jei tik pamatysi, tai įbėk pirkion ir pasakyk.“ Buvo toks suolas, tai tėvulis ten tik sumeta, sumeta, ką siuvęs, kai užmatau, kad sribai ateina. Pasideda kokį suplyšusį maišą ir lopo. Jam sakydavo: „Pigaga, tu maišus lopini ir lopini...“ O tėvulis atsakydavo: „Taigi bulbes reikia pilt – tai sodzini, tai kasi.“ Mamos partizanams maistą gamindavo. Viena kitai pasako, susitardavo, kas ruoš. Bulvių, kartais ir grikių bandas kepdavo. Ir duonos iškepdavo. Prigamindavo ir nešdavo maistą į pievas prie miško, už kokių dviejų kilometrų, o jie žinodavo, kada ir kur ateiti. O mums prisakydavo bėgti priekyje ir žiūrėt, ar kur nepamatysim sribų, tada, sakydavo, grįžit ir pasakysit. O mes partizanus pažinom. Kai juos pamatydavom, atbėgam ir pasakom: jau jie atėjo, neškit.

Kai partizanus prie Lavyso bunkerio sušaudė, aš buvau tik šešių metų. Tadu, rusų laikais, juos buvo pavojinga parvežti laidoti, o kai parvežė iš susprogdinto bunkerio an Žiūrų kapų, jau jie buvo tokie sukritę. Aš norėjau bėgti pažiūrėt, o tėvelis pasakė: grįžk, tau ten negalima. Ir tad juos mūs kapuos apkasė, išėjo platus kapas. Dabar ir paminklas jiems Jakulių miške (seniau ta vieta priklausė Žiūrų kaimui) stovi su išrašytomis pavardėmis – seniau neleido pagerbt, tik Žiūrų mergos nupindavo vainikus. Mums sakydavo: vaikeliai, nuneškit tuos vainikus ant kapo ir sudėkit kryžiaus forma. Tada, 1949 metų birželio 19 dieną, žuvo trys Dainavos apygardos Kazimieraičio rinktinės Vytauto tėvūnijos partizanai: Vincas Kalanta-Nemunas iš Perlojos, Juozas Vytautas Šilanskas-Šilutis iš Marcinkonių ir Pranas Česnulis-Žvaigždė iš Žiūrų. Yra ir daina apie juos: *Subatėlės vakarėlį / Pūtė vėjas su žinia – / Žuvo Nemunas, mūs vadas, / Ir Šilutis su Žvaigžde. / Iš po žygio jie pavargę / Saldžiai bunkeryj miegoj. / Nepajuto, kap užpuolė / Juos kacapai kraugeriai. / Vadas Nemunas jiems tarė: / Mes, Šiluti, apsupti. / Imkim rankon pistoletus – / Nesiduokime gyvi.* Tokia daina – dabar niekas negali pasakyti, kas ją sukūrė. Ir Bižuose yra paminklas partizanams – per susišaudymą su rusais ten žuvo du partizanai.

Ką Jums reiškia dainos, pats dainavimas?

Dainavimas man labai padeda gyvenime. Visus vargus pamirštu. Tikrai. O ne tik dainuodama gyvenau... Kiekvienam visokių vargų būna... Kai pamislinu, ai, reikia padainuot... Prieš tris metus dygo grybai, o aš grybaudama viena miške dainuoju. Kiek grybauju, vis kitas dainas atsimenu. Ir gerai atsimenu. Ir grybaut tada labai smagu, tada ir grybų daugiau randu. Kartą taip dainuoju, o kažkoks vyriškis, sakė, miestietis, nusipirkęs trobą Mardasave, priėjęs paklausė: tai tu su radiju dainuoji? Parodžiau į burną: va, mano radijas, kai dainuoju, daugiau grybų parsinešu. Tai, sakė, ir dainuok. Ir šiaip kai einu pavaikščioti, vis zurzu dainas. Kartais einu vaikščiot po dvi valandas iki Bižų ir toliau, tai dainuoju vieną, kitą, trečią dainą... nebeskaičiuoju, kol pareinu.

Kiek vienu atsisėdimu galėtumėt dainų atsiminti ir padainuoti? Nežiūrėdama į užrašus?

Kokias kelias dešimtis. Gal apie trisdešimt. Daug. Kokia mintin ateina, tą ir dainuoju. Va, visas sąsiuvinis, į jį susirašau dainas, kurias atsimenu ar gerai moku, ar kur išgirstu. Mano dainos ir į knygas sudėtos. Visas išdainavau, ir jos su natomis užrašytos. Va, dabar atsiminiau tokią dainą: *Brolaliai mano, / Jaunieji mano, / Kinkykite žirgelius – / Važiuosim bažnyčion, / Kap davažuosim aukštų kalnelį, / Sustabdykit žirgelius – / Aš užėisiu kalnelin. / Tai aš užėisiu / Aukštan kalnelin, / Tai aš atsisveikysiu / Savo radnų motinėlių. / Dukrela mano, / Viešnele mano, / Tai tu atsisveikiniai / Kap kalnelin lydėjai. / Kalnelinėjai / Ir gailiai verkei, / Klupo tavo kojėlės, / Laužei baltas rankeles.*

“AS FAR AS I REMEMBER, I WOULD HUM SONGS...”

Interview with Marcelė PAULAUŠKIENE, Head of the Žiūrai Ethnographic Ensemble.

In 2018, the traditional singing of Žiūrai (Varėna district) was included in the Lithuanian Inventory of Intangible Cultural Heritage under the auspices of UNESCO. The first ethnographic ensemble of a single village in Lithuania was formed more than fifty years ago: encouraged by ethnographers from Vilnius, the people of this village performed their local songs on stage – their first concert took place on 21 February 1971 in the crowded Vilnius University Act Hall. They were also invited to television, visited other cities in Lithuania, and a recording was made. Marcelė Paulauskienė became the head of this ensemble. The conversation discusses the singing tradition of this region – songs transmitted from generation to generation have been performed both at celebrations and while working (mushroom and berry picking, buckwheat harvesting, etc.). The formation of the ensemble is also remembered as well as the role of the ethnologist Jonas Trinkūnas.

In recent years, the older generation of singers has been joined by their children and grandchildren.

IŠ JONO TRINKŪNO UŽRAŠŲ APIE ŪLOS KRAŠTĄ

Dainomis skambančiame Žiūrų kaime 1971-aisiais susikūrė Žiūrų etnografinis ansamblis, kurio pirmasis pasirodymas įvyko vasario 21 dieną sausakimšoje Vilniaus universiteto Aktų salėje (dabar Didžioji aula). Ansamblio atsiradimą paskatinusį lemtingą susitikimą su Vilniaus universiteto kraštotyrininkais tais pačiais metais trumpai aprašė Jonas Trinkūnas, tuo metu aspirantas, vienas iš Vilniaus universiteto kraštotyrininkų klubo „Ramuva“ įkūrėjų ir įkvėpėjų. Jis keletą metų rūpinosi šiuo ansambliu: savaitgaliais iš Vilniaus traukiniu vykdavo į repeticijas, organizuodavo pirmuosius viešus pasirodymus, svečiuodamasis žiūriškių šeimose, rinko tautosaką ir gyvenimo pasakojimus¹. Buvo sumanęs parengti knygą (užrašuose užsimena apie Ūlos krašto, vėliau – dzūkų krašto knygą), buvo numatęs jos turinį: aprašyti šio krašto gamtą, žmonių darbus ir šventes, Žiūrų kaimo kasdienybę, šeimų istorijas, ansamblio susikūrimą. Liko atskirų dalių užrašai, dalis jų – ištraukos iš 1971–1974-aisiais rašyto dienoraščio. Būtent dienoraštiniai intarpai su įsiminusiems pokalbių fragmentais, etnologui į akį kritusiomis detalėmis, primena nepagražintą, spalvingą aštuntojo dešimtmečio kaimo bendruomenės gyvenimo kroniką. Dalijamės keliomis šeimos archyve saugomo rankraščio ištraukomis. Rankraščio lapai numeruoti, juose skirtingų metų įrašai grupuojami ne chronologine seka, o pagal temas. Šios logikos laikomasi ir publikacijoje. Pirmasis – mašinraštis su ansamblio susikūrimo istorija, jis, matyt, buvo skelbtas to meto spaudoje.

Pirmojo Žiūrų ansamblio koncerto žiūrovai. Vilniaus universiteto Aktų salė, 1971 m. vasario 21 d.

■

1 Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, Tautosakos rankraštyne, saugomi du Jono Trinkūno tautosakos rinkiniai iš Varėnos rajono (LTR 4538 ir LTR 4539), vienas – 1971-ųjų metų, sudarytas kartu su Julija Trinkūniene.

■ ŪLOS DAINOS IR SAKMĖS

Pirmiausia mus suviliojo daina. Į Žiūrus nuvažiojome pernai pavasarį ir suruošėme kraštotyriminčių vakarą su žiūriškiais. Po mūsų kuklios programėlės mes jau nebežinojome, ką toliau daryti, kai staiga patys žiūrovai užtraukė, uždainavo visa salė tarsi geras didelis choras. Prisimenu, dainavo tuomet „Ankstų rytelį kėliau“, „Mes laukėm svotelį“, „Oi mergela, mergela jaunoji“ ir keletą kitų iki šiol mums negirdėtų dainų. Berods, ši vakarą ir gimė mintis apsistoti šiame krašte ilgam kraštotyriminiam darbui. Rudenį pradėjome ekspediciją.

Dainos mus paskatino, jomis ir pradėjome pirmiausia domėtis. Šiuo metu jau turime užrašę apie tris šimtus dainų. Mus ypač sudomino chorinis dainavimas. Dainuoja seni ir jauni, vyrai ir moterys. Čia visai netinka skirstymas į „pagyvenusią žmonių ansamblį“ ir kt. Malonu buvo girdėti, kaip jaunimas smagiai dainuoja savo tėviškės dainas. Ar ne per mažai mes kartais palaikome ir gaiviname savo vietinių dainų lobyną?

Klausinėju, iš kur toks susidainavimas. Taip gražiai derinami balsai, vyrai taip įdomiai pritaria. „Mišką sodzinam – dainuojam, vestuvėse – dainuojam, vis būna progų.“ Balsai skambūs, kiekvienas dainininkas gali atskirai puikiausiai sudainuoti. Tiesa, jauni pranašesni balso skambumu, tačiau senos dainininkės nepralenkiamos senovinių dainų mokėjimu. Malonu klausyti Onos Siauraitienės iš Žiūrų ir Antosės Svirnelienės iš Mardasavo. Jos suvingiuoja dainą taip, kaip tai darydavo prieš daugelį šimtmečių. O jau Petrą Zalanską žiūrovai visur sutikdavo ilgais plovimais. Tačiau choro pagrindas – jauni dainininkai, pavyzdžiui, Marcelė Paulauskienė, Pranė Pigagienė, Vladas Paulauskas ir kt.

Dainuojamos dainos yra grynai savos, dzūkiškos, greta naujų yra senų, tradicinių dainų. Kartą daviau žiūriškiams paskaityti V. Krėvės surinktų dzūkiškų dainų rinkinį, išleistą dar prieš I pasaulinį karą. Pasirodė, kad Marcinkonių apylinkėse užrašytos dainos žinomos beveik visos iki dabar, vadinasi, žmonės jų nepamiršta, saugo jas.

Žmonių žodžiais tariant, kiekvienas kaimas dainuoja savaip. Nutariau pats įsitikinti, ar taip yra. Buvau Mergežeryje, Girežeryje, klausiau jų dainų. Iš esmės ten dainos ir dainavimas panašūs, kaip Žiūruose, tačiau yra ir tik tam kaimui būdingų dainų. Net tos pačios dainos dainuojamos kiek kitaip, truputį kiti žodžiai, truputį skiriasi arba visai kita gaida. Nežiūrint skirtumų, šis kraštas

turi bendrą dainų tradiciją. Išsamiau apibūdinti šių apylinkių dainas galima bus ateityje, kai bus sukauptas apypilnis dainų rinkinys.

Graži ir turtinga tyrinėjamų kaimų tautosaka. Smagu klausytis Girežeryje Domino Paulaičio. Nežiūrint senyvo amžiaus, jis toks smarkus, ir pasakojimai tik pilasi. Smagiai groja armonika, o jo tėvas, sako, buvo nepralenkiamas smuikininkas. Tėvas sakęs: „Duokit man lazda, tai lazda grosiu.“ Gražiai moka pasakoti ir Domino kaimynė Rožė Plokštienė. Kiekviename kaime rasi po vieną du tokius pasakotojus, kaip Izidorius Česnulaitis Žiūruose, Jonas Vainilaitis Mergežeryje. Turtingi kaimai, kai turi tokių žmonių.

Savičiausia ir labiausiai su konkrečiomis vietomis susijusi tautosakos dalis yra sakmės ir padavimai. Visuose kaimuose čia pasakojama sakmė apie Glėbo ežerą. Sako, piemuose ganė jaučius, vienu metu pakilo užsesys – skrido ežeras. Pasibaidė jautis, vardu Glėbas. Piemuo šuktelėjo: „Glėbai, stok!“ Ir tą akimirką nusileido ežeras, nuo tol gavęs Glėbo vardą. Nurodoma dauba, iš kurios jis pakilęs, ir vieta, kur šiuo metu jis esąs. Plačiai pasakojama ir apie Kamarninko duobę Mančiagirėje, apie ją žmonės žino net už 20 kilometrų. Pasakojama, jog matininkas „pardavęs velniui dūšią“. Atėjus atsiskaitymo valandai prašė žmonių, kad padėtų, bet velnias vis vien jį pasiėmė ir įtrenkė duobėn, kuri žymi dar ir dabar.

Garsėjo kadaise Bižų upelio vanduo. Upelis teka prieš saulę, o pagal tradiciją, tokio upelio vanduo yra ypatingas, stebuklingas, turįs gydomųjų galių. Pasisemt upelio vandens ateidavo net iš tolimų kaimų.

Tarp Žiūrų ir Mančiagirės buvusi nepaprasta vandens versmė, kurion buvo nuskendęs net jautis. Sako, kad jis iškilęs net Daugų ežere. Ūlos ir ežerų pakrantėse, pasakojama, pasirodę davusios laumės. Jų buvę visokių, gražių ir bjaurių, vėlai vakarais būdavo girdėti, kaip jos velėja, skalbia. Miškuose esą pasitaiko ir vilkolakių – užkeiktų vestuvinių, paverstų vilkais. Kaimuose čia dar galima išgirsti nepaprastų pasakojimų apie vilkus, kurių dabar jau beveik nebėra. Bitininkai taip pat turi savo pasakojimų pasaulį.

Linksmi žmonės dzūkai. Kas žodis – posakis, anekdotas, juokas. Niekas jų neslepia, atviri, svetingi. Beldžia tik rašyti, rašyti kiekvieną jų žodį – taip bus parašyta graži Ūlos krašto knyga.

Jonas Trinkūnas,
VVU aspirantas 1971 m. gegužės 31 d.

Pirmasis Žiūrų ansamblio koncertas Vilniaus universiteto Aktų salėje. 1971 m. vasario 21 d.

1974 XI 26 DZŪKŲ BŪDAS

Turbūt kaip neišsemiama žmogaus dvasia, taip sunkiai nutapomas dzūko paveikslas. Tą patį galima būtų pasakyti ir apie kitus lietuvių tipus. Pirmiausia dzūkas atrodo gyvas, judrus, linksmas ir draugiškas, svetingas. Bet, kaip sako, viskam yra ribos. Įsigyvenęs į dzūkus, bendraudamas su jais, aš ilgą laiką jaučiau, jog kažko trūksta. Kartais pajusdavau, rodos, šaltį kaip tik iš tų žmonių, kurie, mano įsitikinimu, turėjo būti be galo draugiški ir geri.

Pradinis dzūko paveikslas pasirodė esąs fasadas, už kurio slypėjo kažkas daugiau... Gal liūdnumas, vienišumas, gal uždarumas, atšiaurumas. Bet tai yra taip nepagaunama, neapčiuopiama, jog, rodos, ir tai yra miražas.

Galimas daiktas, žmogų nuo žmogaus skiria neperžengiama praraja, tačiau dvasinės kultūros tradicija nutiesdavo tiltus, užmegzdavo ryšius, jungiančius žmogų su žmogum. Tad būk atsargus, nepulk į glėbį kitam žmogui – gali atsitrenkti į sieną, bet pink rišamąją giją, tvirtink tiltus per bedugnę, tuomet pamatysi žmogišką šypseną. Daugiau – nenorėk!

Žvelgiu, slenkant metams, į Žiūrų žmones ir neskubu piešti jų paveikslų. Jie tokie mieli, bet ir tokie neapčiuopiami.

Atsimenu, paklausiau Veronikos J., kas yra dzūkas. Ji pasakė maždaug tai, ką ir aš galvojau, ir dar: „jis yra užsidaręs ir liūdnas“.

Dabar dzūkai, kaip ir kiti mūsų laikų kaimiečiai, pasmerkti sunkiems išbandymams... Turtas, gausybė maisto, gėrimų ir pan. Pasiklausai jų, tai sužinai, jog kiekvieną savaitgalį – balius: krikštynos, vestuvės ir t. t. „Veseilė“ rūksta, kūrenasi. Rodosi, dzūkas dabar geria ir valgo, kad atsigertų ir atsivalgytų už visą savo smėlynų protėvių vargelių ir alkį.

<...>.

1972 X 7 GIRIA

Bobų vasara. Jau tiek mėlynas dangus, tiek skaidrus ir švelnus oras... Eini ir, rodos, spigina iš aukštybių neįsivaizduojamo galingumo šviesulys. Viską perveria spinduliai. Nuo Žiūrų matau Bižų pusę. Ūlos slėnis, kyla Aukštakrantės pušynas. Nepaprastas jausmas galvojant apie girias, besitęsiančias į Marcinkonių, Kašėtų pusę. Rodos, jos plyti neaprėpiamuose toliuose. Šie pušynai pilni šviesos. Dešiniau nuo Marcinkonių vieškelio pušynėliai tiek menkėja, jog vietomis pavirsta smėlynais, kuriuose retai išmėtytos pavienės

pušelaitės. Kairiau – pušynas rimtėja, daugiau šešėlių, pušys stiebiasi aukščiau, tvirčiau, pomiškis išklotas sodresnio žalumo samanomis.

Kartais man atrodydavo, kad šis kraštas – tai lyguma, kurią rėžia Ūlos ir kitų upelių slėniai. Bižų slėnis buvo keistas, nesuprantamas, paslaptingas tylos slėnis, kurio dugne žaliavo ryškaus žalumo balų pieva. Palei upelį kairiu slėnio šonu patekau į kitą slėnį – sausą, smėlėtą, pilną šviesos, linksmą. Ėjau smėliuku, sukdamas dešiniau, kad saulė nešviestų į akis. <...>

Kelią pastojo status kalnas, į kurį kopė daugybė lengvų pušelių. Ir pasirodė, jog lygumos čia nėra. Nuo to kalno patekau į slėnį, o toliau – nuolydžiais ir pakilimais, giliom ežervietėm, tai takeliais, tai samanytais netyčia užklydau ant aukščiausios aukštumos, ant kalno – gal Balto, apie kurį pasakojo Kalanta. Net kvapą užėmė, nes pamačiau tolimus akiračius, tolimų girių juostas, šviesoje skendinčius pažemėjimus – slėnius. Ir kažkur toli toli baltavo gal miestų ar kaimų šviesios salos.

Esu matęs tokias aukštumas ir tolius kitose Lietuvos kalvotose vietose, sakykim, Švenčionių krašte. Bet ten tai įprasta, gražu, bet taip nestebina. Čia aukštuma užklumpa staiga. Ir ta šviesa tokia... taip saulėta. O tos pušėlės, pušynėliai tokie lengvi.

Štai ir Dėlinio ežeras, prapuolęs begaliniuose pušynuose. Jį rasti ne taip jau lengva. Čia taip ramu. Dėlinis jau taip užsnūdęs, jog didesnė jo pusė užaugo, nuseko, o kita pusė žaliuoja nesulaikomai iš dugno. Piemenys, atvarę karves ganyti, gula čia nusnūsti.

Dzūkisko šilo ramybė nepalyginama. Čia nėra galingų tamsių eglių, kurios oštų aukštaitiškos girios ūžimu. Sustoju ir klausau. Nieko negirdėti. Retas šlamesys ar paukščio čirkstelėjimas. Kartais lengvutis vėjelis pašiurena pušeles. Ramybė, visiška ramybė, tik mėlynas dangus ir saulės žaismas girioje. Aš einu giria be jokio tikslo, be krypties, ir eiti taip lengva. Kartą priguliu ant minkštų samanų, nugrimzdau ramuvoje.

Vakare išėjau iš pirties Trakiškiuose. Tuoj už tvoros – Ūlos slėnis, o už Ūlos kyla juoda vakarinio miško dantyta siena. Saulė neseniai nusileido, dangus virš miško rausvas, skaidrus, rudeniškai šaltas. Juodos girios tylą, nesuvokiama ramybė, paskutinės keistos minutės prieš naktį.

Vladas pasakojo, kad vakar nupjovė Vainiką – aukštą didelę seną pušį, augusią ant aukšto kranto už 2 km. Apie ją šnekėjo Vlado tėvas, senelis. Ten susirinkdavo jaunimas. O kas eidavo pro

šoną, mėgdavo sustoti ir įsilipti į Vainiko viršūnę. Iš ten matydavosi tolių toliai, sako, ir Merkinė, ir Nedzingė matėsi. Bet priaugo daug jaunų pušų, pasivijo ir pralenkė Vainiką. O vakar nupjovė.

„Gal nereikėjo pjauti?“ „Jei mano valia būtų, aš ją palikčiau, bet liepė nupjauti.“

1972 XI 4

Po repeticijos linksmai vakarieniavome ant scenos. Vyrų ir moterų apgailestavo dėl Vainiko nupjovimo. Siauraitienė gailėjosi: „Tokia pušis! Kaip vainikas, kaip gėlė, gražu buvo.“

Sekmadienį su Regimantu pro Bižus patraukėme Mardasavo link. Šia puse Ūlos dar neteko eiti. Pasigėrėjome Bižų slėniu. Diena buvo rami, tyli, pilka, dangus pilkas, šiltoka vėsa. Iš kažkur aukštai kartais atplūsdavo skaitesnė šviesa, tuomet ant pušų žalių spyglių, ant beržų rudų šakelių suspisdo milijonai ryto rasos lašelių. Tai buvo tikras miško sietynas. Vienu tarpu išgirdom keistą ošimą, ir vėl tylu. Tai lengvutis vėjelio dvelktelėjimas nukrėtė rasos lašelius, ir jie subarbeno į rudens samanas. Giria pasipuošusi naujomis spalvomis. Lapuočiai jau be lapų. Tai jų melsvos, rusvos šakelės sukuria tokią lengvą spalvą. Švelnus rusvas melsvumas dera prie pušyno žalumo.

1972 XI 11

Sekmadienį, po bendros vakaronės su studentais, lynojant įkyriam rudeniui lietučiui, iškeliavome į Mančiagirio ir Zervynų pusę pro Bižus. Ėjau pirmas, vedžiau būrį studentų sau nepažįstamu keliu, kita Ūlos puse. Pro Bižų slėnį, smėlėtu keleliu vis kairiau, kairiau. Kelelis tarp pušynėlių pradėjo menkėti, galų gale liko tik dvi vėžės, dar po pusvalandžio sausose samanose vos galėjau įžiūrėti ratų pėdsakus. Pasikliočiau jausmu, orientuojančiu šiuose bekraščiuose pušynuose į Ūlą. Štai plynas kirtimas, priekyje aukštesnės kalvos.

Pagaliau patekome į bjaurius iškirstus kalvynus. Viskas atrodė tarsi po baisaus mūšio. Lynojo, smėlis buvo pilkas, purvinas, vietomis panašus į pelenus, kyšojo kelmiai, stagarai, keistai susisukusios šaknys, o tarpais žaliavo menkutės pušelytės. Vargė vargė, kada jos užaugo, kada jos paslėps šitą klaikumą?!

Nuo kalvų nusileidome į slėnį – gal buvusį ežerų dugną, kuriame juodavo išsimėtę dirbamos žemės ploteliai. Už jo pasimatė kelelis ir kairiau, už medžių, išvydome namus – tai buvo Mančiągirė.

1975 II 10

Žiemos nėra, viskas pilka, nyku. Ir giria nevilioja. Sustingusios pušys ir pušelės nykumoje. Gaila girios, gaila šilų. Eidamas iš Mardasavo į Žiūrus pusiaukelėje mačiau paženklintų pušų būrelį. Kaip tik šios pušys buvo kiek didesnės, panašesnės į medžius. Bet jų šonai jau nudrožti – jas kirs.

Gražiausios, išpūdingiausios pušys auga Bižuose prie kapų ir kapuose. Bet sumažino kapų plotą, perkėlė tvorą, ir stambios, galingos pušys atsidūrė už tvoros. Vienos tokios galiūnės beliko tik milžiniškas keltas. Adolpas teisinosi, kad jau ji buvo per sena, apkapota, vinių išvarpyta. Bet keltas taip gailiai švietė.

1971 IX 24

BULVIAKASIS

Ūlos pakrantėse bulviakasis eina pabaigon, dar viena dvi dienos, ir viskas. Šiomet labai anksti kasa bulves, buvo sausa vasara. Ilgą laiką grybų nebuvo, tik dabar pasirodė, kitų darbų nedaug, tad visi – į bulves. Bulves kasa beveik visas kaimas. Žmonės talkininkauja vieni kitiems. Jeigu kas jau baigė savo bulves, eina talkininkauti kitam. Padedama tiems, kuriems sunkiau. Štai O. Siauraitienė viena gyvena, Trakiškių Marės vyras ligoninėje ir pan. Joms reikia padėti.

Bulvė yra svarbiausiais žemės vaisius šių kraštų gyventojui. Žmogus turi užsisodinęs 50–75 arus bulvių. Bus ir stalui, ir kiaulėms. Bulvių laukai išsimėtę paupiais, prie kaimo, miške kur slėniuose. Sunku apginti laukus nuo šernų.

Visuose laukuose kruta žmonės su kapliais, pūpsa bulvių maišai. Kur pritrūksta vyrų ir arklių, bulves kasa neišartas – taip Kristė daro. Nieko baisaus – žemė lengva, smėlalis. Tokia žemė ir sausrą atlaikė – nesudžiūvo, o tai bulvei tik geriau.

Pietų metas. Einame keliuku į Trakiškes pro bulvių laukus. Štai ir talka pietauja – sugulę, susėdę rateliu apie gražų pietų stalą. Vidury stovi butelis su žalsvu skysčiu – tai ruginė, atmiešta medum. Yra mėsos, uogienės, sūrio, sviesto.

Švelni rudens saulė, ramus oras. Lengvai nuo degtinėlių apsvaigus galva. Maloni talkininkų draugija: seniai Čirai, Jacinta, Janė, jos brolis Augustas ir dar pora žmonių. Nesuprasi, kieno čia bulvės.

Būreliai žmonių kruta laukuose, padėdami vieni kitiems. O ramus pušynų vėjelio dvelksmas glosto ir žemę, ir žmones.

RIEŠUTAI

Rugpjūčio vidury Ūlos pakrantėse jau brendo riešutai. Ūlos slėny ošia riešutynai. Vienur jų daugiau, kitur – mažiau, o yra, kad ir visai tuščia – nėra lazdynų. Vaikai skainioti pradėjo jau anksčiau, bet dabar jie panašesni į riešutus, ir laisvalaikiu vyrai ir moterys eina riešutauti.

Buvo sekmadienis, rami rugpjūčio saulė spalvino vingiuotą skubančią Ūlą ir jos pakrantes. Šie metai sausi, viskas išdžiūvo, bet riešutų derlius didelis. Vis dažniau girdi kalbant: „Pranė jau maišą parsinešė“, jau ir anas, ir kitas. Taigi sekmadienį kelios mūsų šeimynėlės išsiruošė į lazdynus. Vyrų išsiplovė *kriūkus* lazdynams palenkti, pasiėmė maišelių, *tašių*.

Lengvai šnekučiuodami einam paūliais aukštyn. Čia Alė su vyru, Jonycis su žmona, Bicinai (jo žmona – parduotuvė), pakeliui sutinkam dar vieną kitą šeimynėlę, vis žmona su vyru. Riešutavimo žymės matomos, lazdynai ištarsyti, nulaužta šaka pasitaiko. O riešutų – daug. Užkabinam kabliu šaką – tik baltuoja kekės. Šilta, saulutė kaitina. Vilioja šaltos Ūlos čiurlenimas. Vyrų paeina tolėliau į nuošalų upelio vingį – čia geras dugnas, yra duobė. Maudomės, šniokščiam lediniam vandenyje. Moterys, susėdusios pailsėti pavėsyje, triauškia riešutus. Jau ir maišeliai apypilniai.

Dar vienas posūkis, dar nauji lazdynai. Štai ir vaikai riešutauja. Mažas berniukas, gal 7 metų, įsikoręs aukštai lazdyne, jį pastebim tik pagal šlamančius lapus, kaip voverė. Nuostabu. Susėdam visi pievelėj pasėdėt, jau nusibodo riešutaut. Žiemai šie riešutai dar nelabai tinkami. O palaukti subrendimo visiems sutartinai neišeina. Gal anksčiau ir buvo kokie draudimai, įstatymai. Dabar riešutai – tai tik pramogavimas.

Sėdim, kalbam, kaip pietausime, gal susidedam ir su butelaičiu. Bet... išsiskirsto, nubrenda kas kur. Sekmadienis.

Po pietų stovim prie parduotuvės ir žiūrim, kas ten ateina į Žiūrus nuo Trakiškių. Ogi Marė ir Ona su vyrais – šeimynos eina riešutauti.

1971 V 29 ŽIŪRAI

Šiandien mačiau baltas prijuostėles jau beveik ant visų didelių medinių kryžių pakelėse. Žiūrų kapuose stovi keli aukšti mediniai dzūkiški kryžiai. Tai ir ant jų prijuostėlės. Kas jas kabina? Žmonės nesako.

1971 VI 6

Pranė Pigagienė sakė, kad prijuostėles ant kryžių dabar pakabino Ona Česnulienė – Bitino žmona. Krikštytųjų proga, kad vaikas augtų ir toliau sektųsi gimdyti.

1971 M. BALANDŽIO PRADŽIA ŽIŪRŲ GYVENIMAS

Sniego beveik nėra, tik miške vienas kitas lopinėlis boluoja. Prasideda miško sodinimas. Girininkai, eigučiai turi didelį planą, o darbininkų nėra. Jie nervinasi, grasina. O anksčiau, prieš karą? Buvo didelė laimė padirbėti prie miško sodinimo. Žmonių buvo daug, darbų – labai maža. O darbas miške: dirbti visą dieną už 2 zlotus. Eigučiai varinėja, neprisėsi. Dabar moka už apsodintą plotą, o ne už darbo laiką.

Kas sodins šiemet mišką? Prašo, grasina. Tai vienas žada padirbėti porą dienų, tai kitas. Beveik labdaringa talka. Sodinimas truks ne daugiau poros savaitžių.

Aplinkui kaimą pušynai menkoki, neaukšti, retoki, daug pageltusių pušelių – liga kamuoja pušynus. Tik pagal Ūlą daug įvairių medžių – didžiuliai ąžuolai, beržai, drebulės. Užkopiau ant Bižų aukštumėlės, ant didžiulio beržo kabo du kibiriukai – varva sula.

Netoli – kaimo kryžius, statytas 1899 m. Kryžiaus liemuo perjuostas prijuostėle su iškarpytais spindinčiais 3 kryželiais. Tai burtai ir religinė apeiga. Užkalbina pro šalį einantis Pranas Pigaga, jam jau 70 metų greit bus. Stebisi kryžiaus tvirtumu. Kaip jis tiek metų stovi, nesubyra.

Pigaga – senas Bižų gyventojas. Dabar Bižai – tik dvi sodybos, prieš karą buvo 5 sodybos. Nuo Bižų aukštumėlės matosi pro pušis Žiūrai už Ūlos. Pigaga – smuikininkas. Anot jo, jau 50 metų grojās per vestuves. Groja senoviškai, paprastai, smuiką ne po smakru prispaudęs, o užkišęs už švarko galą. Kartą, kai jis užgrojo mokykloje vestuvių maršą, senos moterys pradėjo kūkčioti. Joms visoms jis yra atgrojęs šį lemtingą

maršą. Jaunesnės moterys mėgsta jį paerzinti. Smuiką vadina šlaunim, tas labai pykina Praną. Tarp savęs jos šnekasi, kad reikėtų smuiką ištepti taukais, tuomet jis amžinai nutiltų. Vienam taip buvo padarę.

Einam sykiu į Žiūrus. Pigaga klausia: „Vadove, Marcelė pasakė, kad man nereiks važiuoti Vilniun televizijon. Aš nuėjau pas mokytoją Kalandą ir klausiu, kaip čia yra. Tai jis man pasakė: „Spjauk tu joms į barzdą už tokias kalbas.“ „Teisingai“, – sakau. Pigagai būtų tragedija, jeigu jį dabar išprašytų iš ansamblio. Bet to niekas ir neketina daryti. Jis – geras senovinis smuikininkas.

1971 VIII 13

Sausa ir karšta vasara. Vakar pirma diena, kai palijo. Naktį buvo tirštas rūkas. Šiandien vėl saulė šildo. Žmonės dirba. Vyrų keliasi 5-tą valandą ir eina miškan medžių kirst. 11-tą valandą grįžta namo – dienos užduotis baigta. Per dienos karščius būtų daug sunkiau dirbti: benzopjūklai springsta, prakaitas žliaugia. Dieną dirba kitus darbus – prie namų.

Apie 9-tą valandą genamos karvės. Gatvėje pasigirsta ragelio dūdavimas. Jaučio ragas kažkur nusimetęs, tai pučiama į nuskeltą butelio kakliuką. Gano po tris žmones. Taip išeina – kartas per savaitę. Gano paūliais. Dar ten žolės randas.

Žmonės darbuojasi. Viktoras užsikoręs dengia namų stogą šiferiu, švilpauja. Bicas prisivežęs kieman plytų, ruošiasi apmūryti namą plytom, vakar važiavo meistrų į Varėną. Galėtų ir jis pamūryt, bet viena siena kreiva, reiks išlyginti. Augustas Pigaga su meistrais baigė statyti plytinę lauko virtuvėlę su rūsiu. Talkininkavo Vladas. Užvakar buvo pabaigtuvės – gėrė ir dainavo su meistrų iš Milioniškių. Adolfas Pigaga taip pat mūrija panašią virtuvėlę. Tik viršų darys medinį.

Sviesto dabar nedaro: nėra kur laikyti. Šaldytuvą turi tik Viktoras. Kiti norėtų įsigyti, bet nėra kaip.

1972 X 7

POKALBIAI

Šeštadienio vakaras Vlado namuose. Apsvaigę šnekamės. „O jūs žinot, išėjo Rožės Sabaliauskienės knyga „Prie Merkio mano kaimas“? – „Ką? Šita moteris iš Puvočių?“ – nustebo Kalanta. – „Žinom mes ją, daug kas pažįsta, jos

bobutė buvo iš mūs kaimo,“ – Augustas Pigaga įsiterpia.

Ir jie pradeda stebėtis ir mėginti suprasti, kaip „šita boba“ galėjo parašyti tokią knygą. Kai paaiškinau, jog bendraautorium buvo Aidulis, jie tada apsiramino. – „Jonai, žinokite, tą knygą parašė Aidulis, prisidengęs jos pavarde. Mes žinome šitą Sabaliauskienę. Ji kažin, ar skaityti moka. Du vyrus turėjo, su lenku Sabaliausku gyveno. Žinom mes ją.“

Marcelė ištraukė iš naujos knygų siuntos bibliotekon Sabaliauskienės knygą. Vartom, žiūrim nuotraukas. Rytdieną Juzia, pamačiusi Sabaliauskienės bobutės nuotrauką, stebisi: „Būtume ją ir užmiršę, dar prisimenu jos kryžių, dabar ir to nebėra, o nuotrauka liko. Sena buvo moteris, prisimenu.“

1975 II 10

Žiūrai neatsilieka nuo pasaulio nuotaikų. Aktualiausia tema – pasaulio galas. Visi apie tai kalba, net vaikai. Anądien ateina Rimukas ir verkdamas kalba mamai apie pasaulio galą. Jam labai baisu, kaip ten bus. Viskas susimaišė – nei vasaros, nei žiemos. Vasara panaši į žiemą, o žiema – į vasarą. Čia ne į gera.

1971 VIII 23
MOTERYS

Žiūrų moterys – pušynų gėlės. Visos neaukštos, lieknos kaip pušelės, retai kuri į senatvę sudrūtėja, išsiplečia. Yra keli tipai. Vienos – šviesiaplaukės mėlynakės, lieknos (Marcelė, Jacinta, Antosė, Ona, Janė...), kitos – tamsiaplaukės, rudakės (Pranė, Elena...). Eina Žiūrų moteris, užsikabinusi ant pečių didelę karbiją (pintinę) kokių žolių, eina paūlių takeliais, jauna ar sena, rytą ar vakarą. Neša moterys karbiją.

Jos ramios ir kartu – gyvos, linksmos. Jei šneka, tai su juokais, su priežodžiais. Dauguma jų jau seniai peržengė 30 ar 40 metų. Jaunų panų Žiūruose beveik nėra.

Tačiau jos tokios jaunos, Žiūrų moterys. Gal jos nesensta niekad, nes jų akys nuolat šviečia gyvybe. Aš esu susidūręs su tokiais žvilgsniais, kurie tiesiog sudrebindavo krūtinę. Žvilgsniai atviri, be užuolaidų. Akių šviesa aiški. Jos moka ir vyrus paerzinti, pačiauškti apie intymius reikalus – viešai, prie visų. Bet – tik tiek. Jos moka ir apkalbėti viena kitą, ir vėl susitikusios draugiškai

kalbėtis. Bet niekuomet aš nemačiau piktumo. Ginčai ramūs, šmeižtai atsargūs.

Dainuoja jos visos, senos ir jaunos. Senos moka senų dainų, jaunesnės – naujesnių, dainuoja ir bendras dainas.

Jos kovoja ir vargsta su vyrais girtuoklėliais, bet neatsisakys niekada nuo taurelės ruginės. Jos noriai ruošia sudėtines vaišes, dažnai pavaduoja vyrus prie naminės varymo, kartais išvaro geresnę už vyrų. Jos būna aktyviausios ir pobūviuose. Vyrų visada stovi už jų pečių arba šone. Vyrų – dar ramesni už moteris. Taip ir Žiūrų dainose – pirmiausia skamba moterų balsai, ir tik už jų iškyla santūrus vyriški balsai.

1971 IX 18

„Sakyk, Jonai, kodėl taip yra? Kodėl taip viskas keičiasi?“ Mes žingsniuojame pušynų keleliu, apšviesti švelnios rugsėjo saulės. Vladas veda kumelę į Vencijų raistelį. Ji baikšti, nuo mano staigesnio judesio šoka į šoną.

„O kaip gražu buvo anksčiau. Dabar bulvės auga čia, o anksčiau ežeras buvo. Koki miškai buvo! Iškirto viską... Ir laikas kitoks buvo, daugiau jo buvo. Būdavo, einam su seniais naktigonėn. Kiek visko pasakodavo, ramiai, neskubėdami. Dabar laiko niekas nebeturi, taip viskas lekia, keičiasi.“

Einam pievomis, o pušynų papėdėse žiojėja šviežios bulvių duobės. Čia Vlado duobės, greta – duobės kitų žmonių. Jie visi dar gyvena draugėje...

„Ir žmonės kitokie darosi. Kiekvienas sau. Vis atskirai.“

„O kokia gamta buvo. Kiek žuvų Ūloje, Lavyse, ežeruose! Baisu! Būdavo, prišliauži Ūlos kranteliu prie vandens, matosi – linguoja didžiulė lašiša, sulig žmogumi. Sykį šokau su žeberklu ant 18 kg lašišos, tai raitas perplaukiau Ūlą, įsikibęs į žeberklą.“

„Upėtakis nuostabi žuvis. Kokios spalvos! O ašakaitė tik viena per vidurį. Pjauni rinkelėm – kaip lašiniai. O skanumėlis! Nieko dabar nėra, pranyko viskas. Kas bus?“

Vladas dar jaunas žmogus. Jam tik 38 metai, bet jo svajonės jau nukreiptos praeitin. Visas grožis praeityje. Jis poetiškas. Jo kalba pilna jausmo ir minties. Jis alsuoja gamtos grožiu, jos didybe. Baigęs tik keturias klases, dirba paprastu miško darbininku.

<...>

Pirmasis Žiūrų ansamblio pasirodymas Vilniuje. 1971 m. vasario 21 d.

Pabaigai – dar viena žinutė apie pirmąjį Žiūrų ansamblio pasirodymą Vilniuje. Jos autorius – ramuvietis, literatas Antanas Gudelis. Išspausdinta 1971-ųjų birželį „Kultūros baruose“ su Algimanto Kunčiaus fotografijomis.

Tą spalio šeštadienį Žiūrų žmonės susiruošė anksčiau. Vyrai padėjo galvijams šieno nakčiai, moterys prikrovė krosnis žabų ir pastūmė bulvių katilus. Susiieškojo išeiginius batus, rišosi švarias skareles, paskui suėjo į klubo salę ir susėdo laukti.

Traukinys stabtelėjo Zervynose, palikdamas stotelėje gal trisdešimt Vilniaus universiteto kraštotyrininkų, ramuviečių. Leidomės per Gudų girią, devynetą kilometrų smėlėtu keliu. Į Žiūrus atėjom pavėlavę porą valandų. O žmonės sėdėjo ir laukė. Paskui, klausydami dzūkiškų dainų ir patys dainuodami, supratome, kad reikėjo tos kelionės per girią, per tamsą. Reikėjo, kad toje miškų tylumoje susikauptume, kad toje tamsoje pasiilgtume žmonių ir namų žiburio, kad per kelio nuovargį geriau pajustume save ir Žiūrų žmones, kurie gimė ir užaugo šitoj girioj, šitoj tyloj, ir jų dainos čia užgimė.

O kai kalbėjomės, šokome ir dainavome, o vėliau skirstėmės pas žmones nakvynės, viskas buvo taip natūralu ir kartu taip prasminga. Ir kai kiekvienas nubudome tokioj švarioj, jaukioj dzūkų troboj, kai žiūrėjom pro langą į rūką virš Ūlos, kai atsisveikinom su šeimininkais, kai autobuse į Varėną sutikom vakarykščius pažįstamus ir vėl dainavom, viskas atrodė taip reikalinga, netgi būtina mūsų kasdieniam gyvenime. Ir tas bendravimas, kai akimirksniu suartėja pirmą kartą susitikę žmonės, ir tos dainos, ir ta giria, kurios tylą ir orą visi lyg nusiprausėme...

Tiktai tada mes dar nežinojom, kad štai po kelių savaitių Žiūrų ir gretimų kaimų žmonės pradės rinktis į klubą dainuoti, prisiminti senųjų šokių, kad moterys iškels iš skrynių klostytus sijonus, baltas prijuostes. Ateis Petras Zalanskas iš Mardasavo kaimo, Cecelia Pigagienė, Ona Siauraitienė iš Bižų ir kiti, kuriems jau septyniasdešimt arba arti to. Rinksis ir tie, kuriems neseniai suėjo trisdešimt: Ona Rauluškienė, Jacinta Čirienė, na, ir dainingoji, žvitrioji, visur suspėjanti, nors trijų vaikų motina, Marcelina Paulauskienė su vyru Vladu. Kartu dainuos ir Marcelinos

Pirmojo Žiūrų ansamblio koncerto žiūrovai. Vilnius, 1971 m. vasario 21 d. Nuotraukos iš M. Paulauskienės šeimos archyvo.

motina Juzia Pigagienė, ir teta Bronia Pigagienė. Rinksis eiguliai, miškų ūkio darbininkai. Ir štai beveik visi tie patys, su kuriais tada vakarojom Žiūruose, po trijų su puse mėnesio atvažiuos į Vilniaus universiteto Aktų salę, kraštotyrininkų „Ramuvos“ vakaronėn, ir įvyks pirmasis Varėnos rajono Žiūrų etnografinio ansamblio koncertas.

Prieš tai dažną sekmadienį iš Vilniaus į Žiūrus važinės universiteto ramuvietis Jonas Trinkūnas, skatins, drąsins, patars. Rūpinsis būsimu ansambliu Žiūrų pradinės mokyklos mokytojas Petras Kalanta, o jo žmona Antosė irgi ateis dainuoti. P. Kalanta, kilęs iš gretimo Mardasavo kaimo, mokytojauja jau dvidešimt penktus metus. Tai jo rūpesčiu Žiūruose atidaryta parduotuvė, pradėjo važinėti iš Varėnos autobusas...

Tą vakarą universiteto Aktų salės scena sumirguliavo audiniais ir dzūkiškais *parėdais*. Turbūt seniai buvo kam taip beploję studentai ir turbūt seniai taip bebuvu linksminęsi. Kai išeis šis žurnalo numeris, Žiūrų etnografinis ansamblis jau bus koncertavęs per televiziją, Varėnoje, Kaune... Žiūrų žmonės bus baigę pavasarinį medžių

sodinimą. Jauniausio ansamblio dainininko Petro Česnulio šeima bus sulaukusi pirmagimės dukters. Vaikai, išklydę iš Žiūrų, ankštuose miesto komunaliniuose butuose sapnuos bulviakasius ir jaus deginamų bulvienojų kvapą. Po senovei tekės Ūla ir iš saulėtekio pusės rytais per tiltą ganyklon žmonės gins kaimo gyvulius...

Parengė Saulė Matulevičienė

FROM THE INSCRIPTIONS OF JONAS TRINKŪNAS ABOUT ŪLA REGION

In 1971, an ethnographic ensemble was formed in Žiūrai village, and 50 years ago their first public concert in Vilnius took place, which was a great success. These people from one village came together as an ensemble after meeting with ethnographers from Vilnius University. Jonas Trinkūnas, one of the founders of the Vilnius University Ethnographers Club *Ramuva*, travelled to the ensembles rehearsals on weekends, collected folklore, and recorded stories of the life of the people of the Žiūrai village. Fragments of his recorded information are published, revealing a colourful chronicle of rural community life in the 1970s.

LIETUVOS TOTORIAI

NUO BUTRIMONIŲ IKI SUBARTONIŲ

Lina LEPARSKIENĖ

Ruošiantis Lietuvos totorių istorijos ir kultūros metams Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos sekretoriatas inicijavo ekspedicijas, kurias vykdyti pakvietė orientalistę dr. Galiną Miškinienę, šio teksto autorę, etnologę dr. Liną Leparskienę ir fotografą Artūrą Valiaugą. Dalyvauta Lietuvos totoriams svarbiuose renginiuose, apieigose, religinėse ir tradicinėse šventėse. Ekspedicijų metu užrašyti žmonių gyvenimo pasakojimai, mintys apie tikėjimą, tarpusavio santykius¹. Žurnale „Būdas“ Lietuvos totorių kultūros metus pradėsime nuo Subartonių (Varėnos raj.) kaimo, kur veikia Liusios ir Vlado Gaidukevičių įkurtas privatus totorių buities muziejus. Tai vienas iš tų muziejų, kurie būna neatsiejami nuo juos kuriančio žmogaus. Tad ši publikacija pirmiausia yra apie Butrimonių kaime, Milkanavičių šeimoje, augusią Liusią, atsikėlusią gyventi į Merkinės kraštą, iš kurio kilusi jos prosenelė ir močiutė.

Galima ginčytis, ar vieno žmogaus gyvenimas gali atspindėti bendruomenės būdą ar tapatybę. Anksčiau etnologija žvelgė į kultūrą būtent per bendruomenę, labai nedaug gilindamasi į atskiros asmens gyvenimą. Dabar vis labiau įprasta ieškoti subjektyvaus liudijimo, nesivieliant į kiekybinius aspektus, vengiant apibendrinimų ir apibrėžimų. Toks pažinimo kelias man artimesnis, bet sykiu

nuolat keliantis vidinių dvejonų. Juk galiausiai, pabaigus tyrimą, lieka daugiau klausimų, nei galima pateikti atsakymų. O ką daryti, jei žengi į naują pažinimo lauką? Tokia sritis man buvo ir, iš esmės, tebėra Lietuvos totorių kultūra. Dėl totorių atvirumo ir noro bendrauti per pastaruosius keletą metų, vykdydama gana atsitiktinius lauko tyrimus, padariau tokią pažangą, kad šiuo metu

¹ Projektą finansuoja LR Kultūros ministerija. 2020 m. įgyvendintas pirmasis jo etapas. 2021 m. ekspedicijose surinktos medžiagos pagrindu bus surengta kilnojama fotografijų paroda ir išleistas katalogas „Šimtmečių ženklai Lietuvos totorių šventėse ir atmintyje“. Bendradarbiauta su Vilniaus krašto totorių bendruomene, Totorių kultūros centru, Varėnos rajono totorių draugija. Surinkta medžiaga bus perduota saugoti į Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto archyvą.

jaučiuosi galinti pasakyti apie jų kultūrą kiek daugiau nei kiti. Ir, deja, vis dar jaučiuosi įstrigusi įvairių klišių spąstuose.

Spaudoje ir mokslinių straipsnių įvaduose rasime nuolat besikartojančią įžanginę formulę apie totorių karinius nuopelnus Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei (toliau – LDK). Tą pačią žinutę komunikuoja ir totoriai savo renginių metu. Dėsningu sutapimu galima laikyti aplinkybę, kad 2020 m. pirmasis po karantino įvykęs viešas totorių renginys buvo skirtas būtent karybai – netoli Trakų esančioje sodyboje prie Ilgų ežero vyko meistro iš Kurdistanio Suemato Sueklovo paskaita „Aukso ordos lankas“. Vadinasi, šiandienos totoriams itin tolimos praeities ir jų istorinio vaidmens senojoje Lietuvoje tema išties yra reikšminga. Bet ji ir pavojinga, nes pernelyg susiaurina totorio įvaizdį, atitolina nuo to, ką galėtume pavadinti dabartį atspindinčia socialine tikrove. Turbūt galima pritarti prieš dvidešimt aštuonerius metus istorikės Tamaros Bairašauskaitės išsakytai minčiai, kad dažnam lietuviui ši giliai į Lietuvos žemę įaugusi tauta vis dar atrodo kaip kokia mįslė (Bairašauskaitė 1993: 10). Įvairių tyrimų, skirtų rankraščių ir istorinių dokumentų analizei (Miškinienė 2009, Bairašauskaitė 1996, 2017, Miškinienė, Kiliņ 2017 ir kt.), religijai (Bairašauskaitė 1992; Norvilaitė, Račius 2011; Bairašauskaitė, Račius 2016; Miškinienė 2015), asimiliaciniams procesams (Lukoševičiūtė 2014; Zemblinė 2018), paveldui ir papročiams (Račiūnaitė-Paužuolienė, Lukaškaitė 2012; Ročkaitė 2014 ir kt.) tapatybei (Bairašauskaitė 2009, Zemblinė 2018) per tą laiką padaugėjo. Pastaroji tema išsamiai nagrinėta lenkų mokslininkų (Warminska 1999; Konopacki 2010; Червонная 2017 ir kt.). Bet paslaptis vis tiek išlieka. Ją bando įminti ir patys totoriai, ieškodami tautinės savasties istorijoje, religijoje, tolimuose kraštuose, bet galiausiai trokštamus atsakymus atarasdami savo pačių namuose ir šventėse. Ekspedicijų medžiaga leidžia daryti išvadą, kad pasakojimai, atsiminimai apie bendruomeninius pobūvius yra kur kas dažnesni, negu reprezentacinį vaidmenį atliekantys istorinės atminties naratyvai.

Turbūt kiekvienas totorių kultūrą tirti ėmęsis žmogus pirmiausia stengiasi apsibrėžti ir kitiems paaiškinti, ką jis vadina Lietuvos totoriais. Aš Lietuvos totoriais laikau dvi šios tautos atstovų grupes: tai vietiniai totoriai, nuo LDK laikų gyvenantys ne tik mūsų valstybės teritorijoje, bet ir kaimyninėse Baltarusijoje ir Lenkijoje, ir totoriai naujakuriai, XX a. antroje pusėje atsikėlę į dabartinės Lietuvos teritoriją (daugiausiai miestus) iš Kazanės ir kitų vietovių. Šis tyrimas dėl

laiko stokos, politinių aplinkybių bei epidemijos, neleidusios planuoti išvykų kitapus sienos, apsiriboja Lietuvos teritorija. Tarpukariu Lietuvos totorių etninę kultūrą išsamiai tyrinėjęs Stanislovas Kričinskis taip pat neperžengė Antrosios Lenkijos Respublikos sienos, todėl tie totoriai, kurie tarpukario Lietuvoje gyveno už demarkacinės linijos, nepateko į jo tyrimų lauką. Taip, kaip dabar į mūsų akiratį beveik nebepatenka šio tyrinėtojo lankytos gyvenvietės dabartinės Baltarusijos ir Lenkijos teritorijose. Sakau „beveik“, nes keli iš Baltarusijos kilę asmenys vis dėlto sutiko būti mūsų pašnekovais. S. Kričinskis rašė ir apie jo laikais, t. y. Pirmojo pasaulinio karo metais, Rusijos kariuomenėje tarnavusių Pavolgio totorių išsiliejimą į vietos totorių tarpą (Kričinskis 1993: 109). Apie sovietmečiu Lietuvoje apsigyvenusius kitų kraštų totorių susiliejimą su vietiniais dar sunku kalbėti, tačiau šventės tokį suartėjimą skatina. Būtent naujakurių (Visagino totorių) pasiūlyta Sabantujaus šventė tapo pirmuoju totorių kultūros reiškiniu, įtrauktu į Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo sąvadą. Po tokios „inicijacijos“ nelaikyti jų Lietuvos totoriais jau nebeįmanoma, vis dėlto tyrimuose senbuvių ir naujakurių skirtis neišvengiama, o Sabantujus vertinamas kaip šiuo metu abi grupes vienijantis reiškinys (Leparskienė, Miškinienė 2019).

Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos inicijuotas ir 2020–2021 metais atliekamas tyrimas yra gana trumpas ir proginis, tačiau jo metu surinkti duomenys taps Lietuvos atminties paveldu ir galbūt įkvėps tolesniems darbams. Beje, etnologinius tyrimus ne vienus metus jau vykdė etnologas dr. Jonas Mardosa, daugiausiai dėmesio skiriantis Raižių totorių etnokultūriniam palikimui (Mardosa 2018). Mano užduotis šiame tyrime – pasakoti apie Lietuvos totorių kultūrą per žmonių gyvenimo patirčių prizmę. Pirmasis pasakojimas skirtas Liusios ir Vlodo Gaidukevičių sodybai Subartonyse, kur įkurtas privatus šios šeimos Lietuvos totorių buities muziejus, neatsiejamas nuo Liusios gyvenimo, jos totoriškos savasties paieškų.

Aš gimiau Aukštadvaryje, po to jau į Alytaus rajoną tėvai pervaziavo. Kruonis, Žiezmariai vis iš kalbos tėvelio neišeidavo, ir Aukštadvario visi tie ežerai... ir mano visa jaunystė, vaikystė ten. Gimus sūneliui važiauvau, murkdžiau į ežerą. Ten mano vieta – Aukštavaris. Ir dabar ten važiuoju iš šaltinio vandenuko pasisemti. Diedukas ten žvejodavo, lydekų sargaudavo dvaro tvenkiniuose, kur upėtakius veisė. Nuostabūs ten mūsų giminaičiai buvo.

Merkinės totoriai. Zinos Raižauskaitės ir Aleksandro Rajecko vestuvės. Antra iš dešinės sėdi Ieva Raižauskienė, šalia jos Raižių parapijos imamas Adomas Chaleckas (vyresnysis), šalia jo, kairėj pusėj, stovi Elena Raižauskaitė-Asanavičienė. Apie 1934 m. Nuotraukos autorius nežinomas. Iš asmeninio Liubovės Chaleckienės archyvo.

Mano prosenelės vyriausia dukra išteko į Aukštadvarį. Visas atostogas ten pėsčia nueidavau iš Butrimonių, pro Napoleono kepurę ir į Aukštadvarį. Ką tai reiškė – trylika kilometrų? Svarbu, kad mamytė leistų, jau viską darai, kad leistų. Mane labai prosenelė mylėjo, aš jos pirmoji proanūkė...

Gatvinis Subartonių kaimas yra šalia Merkinės miestelio, kur totoriai gyveno nuo seno, tačiau nesudarė reikšmingesnės bendruomenės. Iki XX a. vidurio, kaip jiems įprasta, čionykščiai totoriai vertėsi žvejyba, dirbo kailius. Dar keletas šeimų gyveno Druskininkuose, Nedzingėje, Varėnoje. Pati Liusia augo Butrimonių kaime (Alytaus r.), Elžbietos ir Adomo Milkanavičių šeimoje. O su Merkinės kraštu susijusi jos giminės moteriškoji linija. Čia gyveno prosenelė Ieva (Gimbickaitė) Raižauskienė ir močiutė Elena Asanavičienė, nutekėjusi į Aukštadvario pusę. Visų paminėtų vietovių totoriai priklausė Raižių parapijai; tik iš Merkinės nukeliauti iki mečetės buvo gan tolimas kelias, o iš Butrimonių – arti. Šeimos nuotraukoje, kurioje užfiksuota Liusios senelės sesers Zinos vestuvės, matome mulą Chaleckį iš Raižių, atkeliavusį į Merkinę atlikti santuokos apeigų ir pagerbti jauną *magometonų* šeimą. Prosenelę Liusia atsimena kaip itin skrupulingą moterį, kuri tvirtai laikėsi totoriškų papročių:

Tėvelis nebuvo toks griežtas, mama griežta, senelė pasižiūrėdavo, o prosenelė valdė iki šimto metų savo dukrą ir visą šeimą. Dėl švaros, dėl tradicijų laikymosi ir dėl vardų suteikimo. Pavyzdžiui, kai vaikui norėjo duoti vardą Ruslanas ar Jolanta, tada prosenelė pyko. Tokia smulkutė kumščiuokais savo trunkę į statlą ir sakė: „Kas čia per Slanas, kas čia per Lanta!“ Labai norėjo išsaugoti tradicijas.

Subartonyys niekuomet nebuvo ta vieta, kurią galėtum pristatyti kaip svarbią totorių kultūrai ar istorijai. Čia gyveno lietuvių, lenkų, žydų, rusų, bet totorių nebuvo. Liusios atvykimas į vyro gimtinę buvo ir neplanuotas sugrįžimas į prosenelės kraštą. Ši asmeninė kelionė pakeitė Subartonių įvaizdį. Kai 2007 m. čia buvo įkurtas totorių buities muziejus, tipinis etnografinis laukų dzūkų kaimas atsidūrė Lietuvos kultūros žemėlapyje kaip išskirtinė totoriška vieta. Lietuviškai kultūrai Subartonyys gerai žinomi dėl to, kad čia 1882 m. gimė ir kaimo vietas bei žmones savo kūriniuose įamžino rašytojas bei politikas Vincas Mickevičius-Krėvė. Jo tėvų namuose įrengtas memuarinis rašytojo muziejus padėjo išpopuliarėti ir Gaidukevičių ekspozicijai. Kadangi V. Krėvei teko dirbti diplomatu Azerbaidžane, galėtume nujausti, kad islamo pasaulio ženklas gimtinėje jam būtų suprantamas. Gaidukevičių

Liusia Gaidukevičienė. 2020 m.

veikla taip pat vertintina kaip kultūrinės diplomatijos reiškinys. Kadangi senbuviai Lietuvos totoriai savo valstybės neturi, jų pačių rengiamos viešos religinės ar visuomeninės šventės, atvira muziejaus veikla kuria terpę vadinamajam tarpkultūriniam dialogui. Daliai lietuvių inteligentų jau įprasta kasmet vykti į Subartonyse rengiamą *Kurbain Bairamo* (Aukojimo) šventę.

Šita vieta sava tiek, kiek tai yra vyro namai. Jo tėvulis buvo šviesuolis, ištremtas į kalėjimą už valstybinio turto vagystę. Kai nacionalizavo jo žemę ir keturis arklius, jis toliau veždavo šieno tiems arkliukams, nors nebe jo sklypas tai buvo... Tada jį iš karto paėmė į Merkinę, iš Merkinės – į Varėną, iš Varėnos – į Lukiškes, iš Lukiškių dar toliau... Jis su arkliais vežiojo mišką, o žydai už darbą atlygino rąstais, iš kurių ir jis pastatė mokyklą. Čia pradinės klasės buvo...² Iš pradžių mes su

vyrų gyvenome Druskininkuose. Kai pradėjo gražinti žemę, reikėjo įrodyti, kad esi pasiruošęs ūkininkauti, todėl mes atsikraustėme į jo tėviškę. Kai pradėjome kurti muziejų, jam priekaištavo: „Ką tu čia dabar totorius rodai?“. O jis sako: „Jei žinočiau žydų kultūrą, tai rodyčiau savo namuose ir žydų kultūrą. Deja, aš jos nepažįstu, o totorių gerai žinau ir gerbiu.“ Aš paprasčiausiai rinkau reliktus, kurie mena senovę, kurie jau nereikalingi, močiutės nenori laikyti, o vaikams nebereikia. Priėmiau tuos atiduodamus daiktus kaip dovaną, džiaugiausi, kad jie dar pagyvens... Vyras sako: „Žinai ką, tu jau atsakei sau į klausimą, kas tie totoriai buvo kadais. Čia gi pas mus mokykla buvo, vėliau klubas, vyko vaidinimai. Padarykim muziejų. Tu galėsi. Aš tikiu, kad tau pavyks.“ Įkūrėme muziejų, pradėjo lankytis žmonės, ir tapome žinomi. Jei pažiūrėsite atsiliepiamų knygą – ten labai plati geografija. Dabar jau neužtenka žmonėms pasižiūrėti, reikia edukacijos, pasigaminti naminį patiekalą. Tad mes gaminame koldūnus. Laužikas (Rimvydas Laužikas – kulinarinio paveldo tyrinėtojas, *red. past.*) buvo pas mus. Mes su juo daug bendraujame.

Kaip atrodo tas Lietuvos totorių buities muziejus? Tai gana erdvus kambarys, kuriame daug labai įvairių daiktų. Vieni jų – iš praeities, kiti – iš dabarties. Pastarieji liudija po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo prasidėjusias kultūrinės savasties paieškas šalyse, kur gyvena daugiau totorių, taip pat islamą išpažįstančiuose kraštuose. Tolimesnių kraštų daiktus Liusia rinko kelionių, padėjusių jai savyje atpažinti naujus „totoriškumo“ atspalvius, metu. Vidinės etninių šaknų paieškos prasidėjo tuomet, kai įgijusi architektės specialybę įsidarbino Tatarstano mieste Naberežnyje Čelnai (rus. Набережные Челны, *tot.* Яр Чаллы), tuo metu, kai vyko didžiosios „Kamaz“ gamyklos statybos.

Naberežnyje Čelnai. Ten statėsi visos „Kamaz“ gamyklos, man pasiūlė projektavimo darbą. Nusipirkau totorių žodynėlį, mokiausi totorių ir arabų kalbų, ėjau per žmones, klausdama apie vietų istoriją. Matote, tas miestas buvo statomas ekstremaliomis sąlygomis – kaimo

2 XIX a. kaime veikė parapijinė rusų mokykla, kuri buvo skirta sentikiams atversti į stačiatikybę. Sentikiai Subartonyse apgyvendinti po 1863 m. sukilimo konfiskuotose dvarininko Aleksandro Karavičiaus žemėse. Kaimo dalis, kur gyveno rusai, vadinama Žukauka. Tarpukariu Lie-

tuviai lankė pradžios mokyklas, veikusias aplinkiniuose kaimuose ar Merkinėje, viena jų buvo Samūniškėse. 1927 m. V. Krėvės pastangų dėka atidarytas Alytaus apskrities Merkinės valsčiaus Sankūniškių pradžios mokyklos Subartonių kompleksas. Patalpas mokyklai išnuomavo Motiejus Eidukevičius (Gudavičius 2007: 108).

vietovėje dygo devynaukščiai namai. Ten vyko tikros spartuoliškos statybos. Man pagal darbo pobūdį reikėjo domėtis vietove. Štai, tiesia gatvę, o ten – kapinės... Matau, kad ant paminklų žmonių vardai yra rusiški, o veidai – totoriški. Iš pradžių vietiniai nenorėjo pasakoti, bet vėliau išsikalbėjo, kad čia palaidoti caro laikais krikštyti totoriai. Vienoje kaimo pusėje gyveno musulmonai, kitoje – pravoslavai. Bet ir vieni, ir kiti – totoriai. Visi labai gražiai sugyvendavo... Tiesa, jie pyko, kai sužinojo, kad aš nekalbu totoriškai... Po to sugrįžau į Lietuvą, ir baigėsi mano ieškojimai. Bet kažkas liko. Savo šaknų ieškojimas mane sujaudino...

Kitas lemtingas įvykis buvo išvyka į tautodailininkų parodą Kryme. Tuo metu šeima pradėjo ūkininkauti uošvių sodyboje, jau buvo įsteigta Varėnos krašto totorių draugija, reikėjo galvoti apie totorių kultūros sklaidą. Lėšų trūko, todėl pardavė veršį, už gautus pinigus pirkto vaizdo kamerą ir išvažiavo į vadinamąją istorinę tėvynę ieškoti totorių kultūros plačiąja prasme. Kryme nutiko du itin svarbūs dalykai: iki tol niekada to nedariusi, Liusia pradėjo meistriškai siuvinėti auksu ir karoliukais; susipažino su totore, kuri savo namuose buvo įrengusi buities muziejų. Visa tai, ką ten pamatė ir išmoko, „tiesiog netilpo krūtinėje“, o savo muziejaus įkūrimas čia, Lietuvoje, tapo būtinybe, nes reikėjo visiems pasakoti, kad totoriai turi turtingą kultūrą. Siuvinėti daiktai tapo Subartonių muziejaus eksponatais, liudijančiais apie Liusios ir apskritai Lietuvos totorių atkuriamą prigimtinių ryši su Krymu.

Ieškant būdų, kaip tinkamai nufotografuoti Totorių buities muziejaus eksponatus, karštai diskutavau su fotografu Arturu Valiauga, kad reikėtų vengti kompozicijų, kurios sudarytų išpūdį, esą kokie nors šiuolaikiški turkiški ar Krymo daiktai buvo Lietuvos totorių buities dalis XX a. pirmojoje pusėje. Todėl fotografijose atsirado apmąstytų kompozicijų, kuriose atskirai sudėti praeitį ir dabartį atspindintys daiktai. Klausydama tokių argumentų Liusia nuslopino mano užsidegimą atsieti senų laikų autentiką ir šių dienų etnografiją, pasakydama paprastą dalyką, kad ji negali paaiškinti, kodėl jos širdis šaukiasi visų tų rytietišku raštų ir spalvų. Kai ji Kryme pamatė tvorelę su arabišku užrašu, norėjusi ją glostyti, tarsi kažką labai savą, bet seniai pamirštą... Vis dėlto išsaugoti senieji buities daiktai prašosi atskiros vertinimo, kalba apie kitą laiką ir kitą kultūrinę būseną, atspindinčią daug šimtmečių trukusį įsišaknijimą Lietuvoje.

S. Kričinskis, fiksuodamas šimtmečiu senesnius laikus, pabrėžė, kad Lietuvos totoriai savo aprangą jau beveik nesiskiria nuo aplinkinių, tik moterys nešioja dideles skaras, kai kuriose vietovėse mėgsta margesnes sukneles. Liusia taip pat išskiria skaras bei vyrų nešiotas kepures, kurių jie nenusiimdavo ir valgydami, kaip buvo įprasta krikščionių bendruomenėse. Dauguma praeities eksponatų muziejuje atskleidžia, kad XX a. totorių buitis iš esmės buvo tokia pat, kaip lietuvių ar kitų vietos gyventojų. Vis dėlto šalia akiai įprastų lininių austinių staltiesių ir rankšluosčių galima pamatyti Liusios tetos (iš Žiez marių) austą kapą (ar taką) su savitais spalvotais geometriniais ornamentais. Baltos staltiesės, pasak Liusios, ant totorių stalų atsirado vėlai, o anksčiau totoriai mėgdavo margesnes, kad primintų kilimą – svarbiausią klajoklių genčių namų jaukumo elementą. Ir dabar ji mieliau stalą puošia spalvinga staltiese.

Daugelio daiktų totoriškas išskirtinumas atsiskleidžia Lusiai kalbant apie žmones, iš kurių juos perėmė, ir įvykius. Vienas eksponatas pasakoja apie Liusios ir Vlado šeimą – tai tradicinėje medinėje lietuviškoje rankšluostinėje pakabintas

anytos austas, o marčios Krymo stilistika siuvinėtas gyvybės medis. Liusiai tai subtilus totoriškumo deklaravimas, Vladui – pagarbos motinai ženklas. Pašaliečiui – dar viena mįslė, tapatumo raiškos būdas gyvenant neišvengiamos didesnio ar mažesnio masto kultūrinės asimiliacijos sąlygomis.

Jau buvau užsiminusi apie totoriškus susibūrimus ir pasilinksminimus. Kalbinti žmonės nuolat pabrėždavo, kad jų metu jaunimas galėjo susipažinti ir sukurti totorių šeimas. Sovietmečiu tokie totoriški susibūrimai nebuvo toleruojami, kadangi netilpo į ideologijos, formavusios sampratą, kad visi turi būti vienodi ir linksmintis tik kaimo klube, rėmus. Su pirmuoju vyru, kuris buvo totoris, Lusia susipažino „nelegaliuose“ totoriškuose šokiuose Raižiuose. Rodos, bendruomenės išbandytas metodas suveikė. Vis dėlto ši santuoka nesusiklostė, nes teko keltis gyventi į tolimą šiaurę, ir Lusia susirgo plaučių liga. O štai su lietuviu sukurta šeima padėjo jai atskleisti savąsias totoriškas šaknis ir netgi iš naujo atrasti islamą. Žinant, kad istoriškai Lietuvos totoriams dažniau tekdavo asimiliuotis, krikštytis ar susilieti su vyraujančiomis tautomis vardan ramesnio ir saugesnio gyvenimo, ši istorija stebina.

Iš pradžių gyvenome kaip visos asimiliuotos šeimos. Mūsų sūnus buvo bažnyčioje krikštytas. Norėjau, kad sūnus daugiau suprastų tikėjimą, ir kartą gatvėje paklausiau vienuolės, kur galėtų vaikas susipažinti su religija. Ji pasakė, kad Kupiškyje bus stovykla, kurią rengia Šventų Jonų bažnyčia. Mes ten nuvažiavome. Ten tokie nuostabūs visi, taip mums patiko, taip atsigavo mūsų sūnus – dalyvavo vaidinimuose, inscenizacijose... Aš visuomet jaučiau troškulį, tarsi kažko ieškočiau, tarsi kažkas kvietė. Norėjosi to tikėjimo kažkokio. Be tikėjimo nejaučiau pilnatvės. Po stovyklos maniau, kad sūnus jau atrado krikščionybę. Anaiptol. Išvyko į Airiją, užėjo į mečetę ir netrukus priėmė islamą. „Mamyte, – sako, – žmonės bendrauja kaip broliai. Nėra abejingumo, viskas taip nuoširdžiai.“ Sakau: „Tu islamą priėmei, o aš gimiau tokioje šeimoje. Tai kaip mes dabar visi išsiskirstėm, kaip dabar bus?“ Aš gi nieko nežinojau, nė vienos maldos, nes tėvai mano jau nemokėjo, keletą frazių maldos gulant miegoti ir ryte... Jie slėpdavosi nuo mūsų prieš maldą ir sakydavo žodžius, kurių mes jau nebežinojome... Kai prasidėjo Atgimimas, atsirado visokios knygelės, pagaliau buvo galima susipažinti su savo religija. Sūnus pamažu prikalbino ir tėtį.

Jam tai buvo kažkas naujo, svetimo, nepažįstamo. Dabar maldas jau trise kartu meldžiamės.

Muziejuje pamatysime visą puokštę margų turkiškų maldos kilimėlių, tačiau aš ieškojau tokio etnografinio pavyzdžio, ant kurio anksčiau maldai priklaupdavo mūsų totoriai. Pasak Liusios, greičiausiai meldavosi ant skiautinių kilimėlių, o Keturiasdešimties Totorių kaime minėjo, kad pasitiesdavo šviesią, gražiai išdirbtą odą ar kailį. Deja, niekas tokio daikto nėra išlaikęs. Tai suprantama, turint omenyje sovietmetį ir tai, kad ir anksčiau mūsų totoriai nesimeldavo taip, kaip įprasta islame – penkis kartus per dieną. Pamaldumas gyvavo kitomis formomis. Liusios tėvų šeimoje religingumo ženklų apskritai būta mažai, tačiau tam tikrų išskirtinių islamo taisyklių laikytasi – per pasninką neklausydavo muzikos, niekada negerdavo alkoholinių gėrimų, didelis dėmesys buvo skiriamas švarai.

S. Kričinskis, apibūdindamas XX a. pradžioje matytą situaciją, mini, kad Lietuvos totorių islamas turi savitą koloritą, nes jie gyveno toli nuo pagrindinių musulmonų kultūros centrų (Kričinskis 1993: 151). Pasak Vaidos Norvilaitės ir Egdūno Račiaus, iš esmės tai buvo liaudies islamas. Sovietmetis suardė etniniu-religiniu pagrindu plėtotus tarpusavio ryšius, ir tai paskatino didesnę asimiliaciją, religijos reikšmės tirpimą viešame gyvenime. Pati religija esą pasidarė labiau proginė, šventinė (Norvilaitė, Račius 2011: 53–56). Vis dėlto norėčiau papildyti, kad islamo atradimas asmeniniame ir bendruomeniniame lygmenyje vyksta. Kai kurie pokalbininkai tą paliudijo savo gyvenimo pavyzdžiu. Turėdama nedaug duomenų, galiu tik pastebėti, kad religiniai išgyvenimai glaudžiai susiję su savo šaknų paieška. Tuo tarpu Liusia šiuo klausimu turbūt pasakytų pastabą, kad „totoriai nėra tikėjimas, tikėjimas – *magometonų*“, ir parodytų jos muziejuje saugomą 1945 m. Raižių *magometonų* parapijos gimimo knygos ištrauką, kur apie tautybę neužsimenama, tik apie religiją.

Subartonių muziejuje yra nemažai eksponatų, pasakojančių apie islamą. Pavyzdžiui, didelė Korano knygų kolekcija, indas, skirtas apsiprausimui prieš maldą, ir pan. Tačiau labiau norėčiau pristatyti kelis dalykus, kurie susiję su Liusia, jos gimtosiomis vietomis Aukštadvario ir Alytaus apylinkėse. Kambaryje kabo pinta vygelė, kurioje suposi ne vienas totorių vaikas

Tą vaikelio lopšėlį atvežėme iš Raižių. Jei pas ką gimdavo vaikas, pas tą jis keliaudavo. Aš savo sesę irgi jame supau. Man buvo trys

metukai, tėvai važiuodavo į Onuškę parduoti išdirbtus kailius ir palikdavo mane su sesute, paruošdavo buteliukų pieno, arbatos. Man virvę įduodavo ir sakydavo: „Tu ją supk, bet neiškelk iš ten, neišvyniok. O kai verks, duok iš buteliuko vieno ar kito pagerti.“ Plyta iškūrenta, šilta, ir duodu šilto pienuko jai. Jin taip skaniai geria, ir aš pageriu. Juk tik trys metai „nianiai“. Ateina vakaras, sutemsta, aš užkabinau duris, sugrįžta iš Onuškių tėveliai. Jie atvažiuoja iki Butrimonių, o iš ten į Trakininkus dar du kilometrus reikia ateiti. Žiema, šalta, per lieptą tokį, per upelį reikia pereiti... O jie niekaip manęs neprasibudina. Kalbina: „Ar žinai kas?“ „Žinau – mama.“ „Tai atkabink, Liusyte, duris.“ „Gera“, – ir toliau užmiegu. O paskiau jie gudriai padarė – buvo toks didelis kablys, jie užrišo už jo virvutę, kad atitraukę atkabintų, kai grįš.

Kai Liusia paaugo, batus jai darė iš Semeliškių kilęs totoris. Jo vardo nebeatsimenu, tačiau muziejuje yra dar močiutei jo daryti išeiginiai batai. A. Valiaugos fotografinė kompozicija yra tarsi „sekretas“ su keliais šventiniais aksesuarais, kurie tikėtų bet kokios tautybės žmogui.

Totoriškas moliūgo pyragas *arbūznikas*.

Pas mus Butrimonyse – ar jis Kavaliauskas, ar Kavolius – kalvis buvo. O kitas, kur ąsotėlius darė, – Podlipskas. Pagalvojau, kad senovėje pagal amatą gavo tas pavardes...

Ščiuckas iš Semeliškių darydavo batus. Jis odą pirkdavo, padus. Pas jį būdavo pameistriai. Vienas dėdė pas jį pameistravo ir pasiuvo man žieminius batus. Basutės būdavo spintoje tik kažkur išeiti į svečius, į balių, krikštynas. Jos būdavo brangios.

Bagdanonyse didelė Milkanavičių šeima turėjo savo ūkį. Kadangi sovietmečiu privati veikla nebuvo toleruojama, kailius ir odas tėvui Adamui teko dirbti slapta. Netgi jei užsakovai būdavo aukšti pareigūnai, norėję pasipuošti naujais kailiniais. Kolūkyje dirbti fizinį darbą buvo sunku, nes trukdė karo randai, todėl Alytuje baigė kirpėjo kursus ir įsidarbino kirpėju naujame Butrimonių buitiniame kombinate. Mama puikiai kepė, išmokė gaminti šimtalapius daugelį apylinkės moterų. Pati Lusia labiau mėgsta ne šį saldųjį sluoksniuotą pyragą, o jo „pusbrolių“ – *arbūzniką*. Juo vaišino, kai drauge su A. Valiauga ir Inga Valiaugiene lankėmės Subartonyse rudenį. Pagal S. Kričinskio

aprašymus, *arbūznikas* turėtų atitikti pyragą, kuris baltarusiškai vadinamas *perekačevnik*. Jis kepamas taip: „Labai ilgai kočiota tešla, plona ir trapi, sudėta sviestu pateptais sluoksniais, pabarstyta pipirais ir kitais prieskoniais. Tarp sluoksnių dedamas įdaras. <...> Visa tai suvyniojama į ritinį (sraigę) ir kepama dideliame skaistvario kastuve. Tokia tešla minkoma be mielių“ (Kričinskis 1993: 194). Savo totorių kulinarijos receptų knygelę „Šimtalapis ir ne tik...“ išleidusi Lusia rašo, kad ji savo *arbūzniko* tešlą maišo su mielėmis, ir šita „sraigė“ kepama valandą gerai iškūrentoje krosnyje ar orkaitėje. Kitos totorės mama iš Raižių, kepama tokį pyragą, mėsos nedėdavo, tik moliūgą; Krymo totoriai ruošia įdarą su moliūgu ir graikiniais riešutais, o Baltarusijoje labiausiai mėgstama jį kepti tik su mėsos įdaru. Nors kulinariniam paveldui S. Kričinskis skyrė nemažai dėmesio, tačiau jo raštuose neradau užuominos, kad moliūgas būtų totorių itin mėgstama daržovė. Lusia atsimena, kad moliūgus augindavo būtent totoriai.

Moliūgas pas totorius – daržovė „numeris vienas“. Agurkas jau paskiau. O moliūgus tokius didelius išsiaugindavom. Gale daržo

visuomet moliūgas. Mūsų kalakutės kai pradeda dėti kiaušinius, tai juos slepia. Niekas negalėdavo surasti. Mama sėdėdavo ilgai ant kėdutės kieme ir saugodavo kalakutę, kur ji sudės tuos kiaušinius. O ji po moliūgų lapais sau lizdą susikrovė. Gamta taip surėdė, kad reikia slėpti, pasirūpinti ateinančiom kartom... Svarbiausiai, kad moliūgas išsilaiko iki pat kito derliaus. Moliūgas ir bendravimą skatina. Jis išauga didelis – ką toki prapjovus gali pasigaminti iškart? Reikia dalintis su kitais. Moliūgas toks be skonio, lengvas. Iš jo darydavome vakarienei pienišką sriubą. Pati skaniausia būdavo sriubytė vakare – lengva, ji papildė mikroelementų. Stebėdavosi, kodėl totorių vaikų dantys labai geri. O juk kaimo vietovėse

nelabai su tais gydytojais. Mama pasakojo, kad kai susirgau mažytė, mane nešė iš Butrimonių į Jiezną. Ant rankų nešė sergantį vaikiuką, gal dviejų metukų, pas gydytojus. Tai buvo gal kokių trylika kilometrų. Vat tokios buvo sąlygos. Tai geriau būti sveikam, negu susirgusį po to gydyti. Dėl to darėm viską, kad sveiki būtų vaikai. Kiti skeptiškai žiūrėjo į mūsų maitinimosi tradicijas. Mes gi su nuostaba žiūrėdavome, kai jie paskerdžia kiauliuką, kai daug skerdienos, lašinių, čirškina tuos lašinius.

Tam tikra prasme moliūgą irgi galime laikyti Subartonių Totorių buities muziejaus sezoniniu eksponatu, nes rudenį derlius sudedamas į vėsų prieangį, kurį turi praeiti užklystantys

Arturo Valiaugos nuotraukose – privataus Totorių buities muziejaus Subartonyse eksponatai ir jų kompozicijos. 2020 m.

lankytojai. Gal ne kiekvienam pasiseks paragauti *arbūzniko*, tačiau aplankyti muziejų ir išklausti Liusios pasakojimų apie Lietuvos totorius – ypatinga privilegija.

LITERATŪRA

- Bairašauskaitė 1993 = Stanislovas Kričinskis. Iš str. Stanislovas Kričinskis ir jo veikalas. *Lietuvos totoriai: istorinės ir etnografinės monografijos bandymas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, p. 3–10.
- Bairašauskaitė 1996 = Tamara Bairašauskaitė. *Lietuvos totoriai XIX amžiuje*. Vilnius: Mintis.
- Bairašauskaitė 2009 = Tamara Bairašauskaitė. Vietinis komponentas Lietuvos totorių sociokultūrinės tapatybės konstrukcijoje (istoriografinis aspektas). *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai* (serija: *Lietuvos istorijos studijos*, t. 7), sud. A. Bumblauskas, G. Potašenko. Vilnius: Vilniaus universitetas, p. 255–273.
- Bairašauskaitė, Račius 2016 = Tamara Bairašauskaitė, Egdūnas Račius. Part I. Early Settlements: 1: Lithuania. *Muslim Tatar Minorities in the Baltic Sea Region*, ed. by Ingvar Svanberg and David Westerlund, Leiden: Brill, p. 21–45.
- Bairašauskaitė 2017 = Tamara Bairašauskaitė. Materiały tatarskie w zbiorach Władysława Syrokomli *vel* Ludwika Kondratowicza. *Rocznik Lituanistyczny*, t. 3. Warszawa, p. 223–238.
- Konopacki 2010 = Artur Konopacki. *Życie religijne Tatarów na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI – XIX wieku* [e-knyga]. Wydawnictwo: Uniwersytet Warszawski. PDF formatas internete: http://www.tefsir.umk.pl/pliki/zycie_religijne_tatarow_ibuk_lekki.pdf [žiūrėta 2021-01-25 10:10]
- Kričinskis 1993 = Stanislovas Kričinskis. *Lietuvos totoriai: istorinės ir etnografinės monografijos bandymas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Leparskienė, Miškinienė 2019 = Lina Leparskienė, Galina Miškinienė. Senas vlynas naujame vynmaišyje, arba apie atgimusią Sabantujaus šventę [interviu, kalbino Leparskienė L.], *Būdas*, Nr. 3 (186), p. 14–21.
- Lukoševičiūtė 2015 = Gintarė Lukoševičiūtė. Totoriai Lietuvoje ir Lenkijoje 1920–1939 m.: tarpusavio ryšiai ir ištikimybė valstybei. *Lietuvos ir Lenkijos santykių dinamika: nuo istorinės patirties iki šiuolaikinės situacijos*, sud. M. Norkevičius, G. Lukoševičiūtė, I. Masiliūnaitė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, p. 190–224.
- Mardosa 2018 = Jonas Mardosa. Райжяйская татарская этноконфессиональная община: некоторые вопросы истории и религиозной жизни. *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*, вип. 28, ч. 1, p. 582–599
- Miškinienė 2009 = Galina Miškinienė. *Ivano Laucevičiaus kitabas. Lietuvos totorių kultūros paminklas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Miškinienė 2015 = Dziedzictwo religijne Tatarów litewskich, in *Badania nad światem islamu. Dzieje, dzień dzisiejszy, perspektywy*, red. D. Ściślewska, M. Woźniak. Katedra Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki UŁ, Łódź, s. 283–293. PDF formatas internete: http://kbwipa.uni.lodz.pl/download/ebook_10.pdf [žiūrėta 2021-01-15 15:30]
- Miškinienė, Kilinč 2017 = Abdulhakim Kilinç, Galina Miškinienė. *Ottoman Empire – Grand Duchy of Lithuania Relations: Several Documents from the Manuscript Department of the Vilnius University Library, Essays in the History of Languages and Linguistics*, ed. by M. Németh, B. Podolak, M. Urban. Kraków 2017, p. 325–339.
- Norvilaitė, Račius 2011 = Vaida Norvilaitė, Egdūnas Račius. Musulmonų bendruomenių reakcija į sekuliarizacijos procesą Lietuvoje. *Kultūra ir visuomenė*, Nr. 2 (3), p. 49–66.
- Račiūnaitė-Paužuolienė, Lukauskaitė 2012 = Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė, Aušra Lukauskaitė. Lietuvos totorių laidotuvių ir mirusiųjų minėjimo papročiai (XX a. vidurys – XXI a. pradžia). *Liaudies kultūra*, Nr. 5, p. 44–53.
- Ročkaitė 2014 = Eglė Ročkaitė. *Lietuvos totorių medinių mečečių architektūra*. Meno istorija ir kritika. Kultūros paveldas: medžiagiškumo ir simbolinių prasmų sąveika, t. 10(2). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, p. 89–107.
- Zemblienė 2018 = Inga Zemblienė. Tautų susilieėjimas: Lietuvos totorių vaikų tapatybių daugialypiškumas mišrioje šeimoje, 1940–1990. *Logos*, Nr. 97 (97), p. 201–216.
- Warmińska 1999 = Katarzyna Warmińska. *Tatarzy polscy: tożsamość religijna i etniczna*. Kraków : Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas“.
- Червонная 2017 = Червонная Светлана М. Основы идентичности литовских татар: исторический фундамент и современный ракурс. *Историческая этнология*, т. 2, № 1, с. 28.

LITHUANIAN TATARS FROM BUTRIMONYS TO SUBARTONYS

Lina LEPARSKIENĖ

The year 2021 was declared the Year of Lithuanian Tatar History and Culture. While preparing for it, the Lithuanian National Commission for UNESCO initiated expeditions, carried out by orientalist Dr Galina Miškinienė, ethnologist Dr Lina Leparskienė and photographer Artūras Valiauga. They collect image archives, record customs and the life stories of people of Tatar origin. In this publication, through the autobiographical narrative of Liusia Gaidukevičienė, the private Tatar livelihood museum, established together with her and her husband Vladas, is presented. The narrative and museum exhibits reveal the search for and transformations of Tatar cultural identity in recent decades.

BALTARUSIJOS PANEMUNĖS REGIONO TRADICINIS KOSTIUMAS

ŽIEMOS KOLEKCIJA

■ Baltarusijos teritorija skirstoma į šešis istorinius etnografinius regionus: Padnieprė, Paežerė, Panemunė, Rytų Polesė, Vakarų Polesė, Centrinė Baltarusija. Lietuva ribojasi su Panemune (blr. Панямонне), apimančia aukštutinį Nemuno ir jo intakų baseiną, Gardiną, Lydą, Naugarduką. Literatūroje ji, beje, dažniau ir pavadinama Gardino Panemune, taip išryškinant didžiausią įtaką krašto tapatumui darantį miestą. Joks kitas regionas nepasižymi tokia gausa įvairių etnokultūrinių elementų (rytų slavų, baltų, žydų, totorių ir kt.). Dėl šios aplinkybės požiūris į šį kraštą ir jo tyrimai neretai būna šališki: trys šalys – Baltarusija, Lenkija ir Lietuva – paprastai mato tik kurią nors vieną dėlionės dalį. Etnologas Jonas Mardosa apžvelgdamas Baltarusijos mokslininkų kolektyvinių monografijų serijos „Tradicinė meninė baltarusių kultūra“ trečiąjį tomą, skirtą Gardino Panemunės etninei kultūrai, pastebi, kad „regionas nagrinėjamas neatsižvelgiant į etninę jo raidą, kalbų bei kultūrų sąveiką, atsiradusią dėl etnokultūrinių kontaktų“. Todėl baltarusiškos medžiagos paralelių su lietuvių liaudies kultūra reikia ieškoti patiems (Mardosa 2015). Atkurtieji kostiumai skatina šių paralelių paieškas tęsti.

2020 m. 2-ajame žurnalo „Būdas“ numeryje jau rašyta apie Lydos krašto tradicinę tekstilę, užsiminta, kad Lydos amatų centro meistrai yra užsimoję atkurti XX a. pradžioje vilkėtą Panemunės regiono tradicinį kostiumą. Per tą laiką tradicinėmis staklėmis buvo išausti ir pasiūti keli Gardino rajono, Lydos krašto vyriškų ir moteriškų kostiumų variantai. Remtasi muziejuose saugomomis kolekcijomis, dar Rusijos imperijos laikais atliktų etnografinių žvalgymų medžiaga ir piešiniais, taip pat nuotraukomis ir liaudies tekstilės pavyzdžiais, surinktais per pastarųjų metų išvykas į šio regiono kaimus – žiemos kolekcijai medžiaga rinkta Lydos rajono Ронемонсц (Понямонцы), Liubarų (Любары), Osovo (Осово), Velykoje Sialo (Великое Село) kaimuose, Ščiutino rajono

Zblianų (Збляны) kaime ir vienkiemyje, Zietelos rajono Chvinevičių (Хвиневичы) kaime. Kostiumus atkūrusius meistrus konsultavo K. Krapivos vardo Istorijos, etnografijos ir tautosakos instituto¹ etnologė dr. Marija Vinikava (Марія Віннікава), įvertinusi ir patvirtinusi atkurtųjų kostiumų ir turimos istorinės ir etnografinės medžiagos atitikimą. Tikimės, kad surinkta medžiaga ir pasiūtos replikos bus vertingos ir tolesnėms lietuviško kostiumo studijoms.

Tikimasi, kad atkurtus kostiumus vilkės Lydos krašto folkloro ansamblių dalyviai. Ši iniciatyva galėtų tapti puikiu pavyzdžiu, skatinančiu ir Lietuvos baltarusių bei lenkų dainų ir šokių kolektyvus vilkėti būtent savajam kraštui būdingus sceninius kostiumus (ieškoti galimybių atkurti lokalius jų variantus), o ne eiti lengviausiu keliu – perimti labai supaprastintus, dažnai tolimų Lenkijos regionų kostiumų pavyzdžius. Baltarusijoje didėja susidomėjimas regioniniais tradiciniais kostiumais, ypač tais, kurie mažiausiai tyrinėti. Didžiausi jų rekonstrukcijų entuziastai yra būtent regionų kultūros centrai. Prieš keletą metų kostiumų replikos buvo atkurtos ir Vitebsko krašte, išleistas puošnus jų katalogas.

Vieną iš šalčiausių žiemos dienų Lydos amatų centro moterys, atkūrusios minėtuosius kostiumus, vyko į fotosesiją gatviniame Serafinų kaime, kuriame dar išlikę daug praėjusio amžiaus tradicinės architektūros elementų. Dalijamės žiemos kostiumų nuotraukomis, meistrės Irinos Dydyško (Ирина Дыдышко) parengtais jų aprašais ir M. Vinikavos pagrindinių Panemunės krašto tradicinių kostiumų ypatybių pristatymu.

Lina LEPARSKIENĖ

1 Tai Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Kultūros, kalbos ir literatūros studijų centro filialas.

TRADICINIS PANEMUNĖS REGIONO KOSTIUMAS

Marija VINIKAVA

Tradacinis Baltarusijos Panemunės kostiumas mažai tyrinėtas. Nepaisant kelių pastaraisiais metais pasirodžiusių publikacijų, apie šio istorinio etnografinio regiono tradicinius drabužius žinome gerokai mažiau nei apie Polesės, Padnieprio ar Centrinės Baltarusijos kostiumus. Istoriniai, socialiniai bei ekonominiai Baltarusijos šiaurės vakarų dalies raidos ypatumai lėmė, kad tradicinius rūbus valstiečiai nustojo vilkėti jau XIX a. viduryje. Dėl to šiandien turime mažai išlikusios autentiškos Panemunės krašto medžiagos ir negalime apibūdinti visų egzistavusių lokaliųjų kostiumų variantų. Vis dėlto muziejuose esančių rinkinių medžiaga bei ekspedicijų duomenys padeda atskleisti būdingiausius, Baltarusijos šiaurės vakaruose vyravusius tradicinio kostiumo bruožus, išskiriančius jį iš kitų istorinių regionų.

Panemunės regiono geopolitinė padėtis, kaimynystė su Lenkija ir Lietuva, kurios praeityje sudarė vieną valstybę, taip pat religinės ypatybės (čia vyrauja katalikybė) turėjo didelę įtaką krašto kultūros raidai, tad ir gyventojų aprangai. Visų pirma, galime išskirti savotišką moteriško kostiumo „šlėktiškumą“: jį pabrėžia grakštus siluetas, santūrus šaltokas koloritas. Panemunės regiono moteriški marškiniai nebuvo puošniai dekoruoti, o sijonams ir juostoms būdingos tamsiai mėlynos, violetinės, vyšninės, alyvinės spalvos.

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje Gardino gubernijoje plito pramoninė produkcija, tad ir valstiečių kostiume pradėti naudoti fabrikiniai audiniai. Svarbiu veiksniu, skatinusiu miesto mados elementų atsiradimą liaudies kostiume, buvo sezoninis kaimo žmonių darbas mieste. Taip moterų kostiume atsirado palaidinės ir iš trapecinių palų (*klynų*) pasiūti sijonai, viršutiniai drabužiai su europietiško stiliaus rankovėmis (su įstatyta galvute), sudėtingo sukirpimo liemenės, išskirtiniai galvos apdangalai, puošti nėriniais, raukiniais, klostėmis ir dirbtinėmis gėlėmis (jomis paprastai buvo puošiamasi iškilmingomis gyvenimo akimirkomis – dažniausiai per vestuves ar einant į bažnyčią).

Panemunės moterų kostiumui būdingas pailgintas, nuo juosmens lengvai plėtėjantis siluetas. Jį formuoja atitinkamo kirpimo ilgas išilgadryžis sijonas, arba *andarokas*. Iš kokybiškų parduotuvėje pirktų medžiagų siūtos liemenės, dėvimos ant palaidinės ar marškinių, tvirtai juosė krūtine

ir dailiai, tarsi gėlės žiedlapiai, išplatėdavo ties klubais. Tai moters figūrai suteikė ypatingo patrauklumo. Sijono spalvų dermė ir gana kukli prijuostės bei marškinių puošyba suteikė dar daugiau elegancijos. Panašūs bruožai būdingi ir kaimyninių Lenkijos ir Lietuvos teritorijų tradiciniams moterų kostiumui.

Tradaciniai Panemunės regiono moterų marškiniai buvo tunikiniai (blr. *паліковы*), tačiau gana anksti paplito kirpimas su ilginėmis (blr. *гэстка*), kurios buvo įsiuvinamos į marškinius ar palaidines. Pagrindiniai puošybos būdai: siuvinėjimas kryželiu, smulkūs raukinukai, palaidinės dekoruotos mašina užsiūtomis klostėmis (blr. *складачкамі-зашчыпамі*), pramoninių nėriinių įsiuvais.

Panašiai puošdavo ir prijuostes, kurios XX a. pradžioje daugiausiai buvo siuvinamos iš namudinių lininių audinių arba pusvilnės. Jos būdavo vienspalvės, languotos ar juostų rašto. Joms siūti naudota ir gelumbė arba kartūnas. Tokios prijuostės buvo siuvinamos iš vienos ar dviejų dalių, jos buvo ilgos, bet trumpesnės už sijonus. Prijuosčių apatinė dalis dažnai buvo puošiama rankų darbo arba pirktiniais nėriniais. Mados keitėsi, tad nėrinius keitė raukiniai, prijuostes praplatindavo jų šonuose prisiūtais prieduriais.

Šventinės prijuostės (blr. *святочныя фартыхі*) dažniausiai buvo siuvinamos iš baltų audinių, o siuvinėjimui naudoti raudoni ir juodi siūlai. Gedulingos prijuostės (blr. *жалобныя фартыхі*) ir dėvimos pasninko dienomis dažniausiai buvo juodos, išsiuvinėtos spalvotais siūlais, tačiau jų puošyba buvo kukli. Nuo XX a. vidurio išpopuliarėjo trumpos kartūninės prijuostės, siūtos iš vientiso audinio su užapvalinta apačia. „Apvalios“ prijuostės buvo iš trijų pusių apsiuvinamos raukiniais, dekoruojamos skersai užsiūtomis klostėmis (blr. *папярочнымі строчкамі-зашчыпамі*), nėriniais, kryželiu siuvinėtais augaliniais raštais. Būtiną pažymėti, kad katalikų tikėjimo merginos ir moterys, eidamos į bažnyčią, prijuosčių neryšėjo. Bažnyčiai buvo skirti specialūs rūbai (suknelės ar sijonai su palaidinėmis), kurių jokiais kitomis progomis nevilkėdavo.

XIX a. Panemunės moterys nešiojo ilgus lininius sijonus arba vilnonius, iš keturių namudinio audinio dalių siūtus *andarokus*. Audinio raštas – išilginiai dryžiai (Gardino r., Gardino sr. Valkavisko r., Minsko sr. Voločino r.) arba stambūs šaltų atspalvių langeliai su papildomu kontūru apie juos (Gardino sr. Lydos r.). Tačiau nuo XIX a. pabaigos, veikiant miestų madoms, pradėjo plisti vadinamieji sijonai „su uodega“, tapę

ryškiu šio regiono moterų kostiumo ypatumu. Toks sijonas buvo siuvamas iš trijų pailgų palų, kurių dvi sukirpdavo į keturis trapecinės formos *klynus*. Siauroji *klyno* dalis atitiko trečdalį visos palos pločio, o plačioji – du trečdalius jos pločio. Visą palą naudojo sijono priekiu, ją vos pasiaurindavo viršutinėje dalyje, o likusius keturis *klynus* siūdavo tokiu būdu, kad jų siauroji dalis būtų viršuje, o platesnioji – nukreipta į priekį. Atitinkamai ilgesnės *klynų* pusės būdavo nugaros pusėje. Sijono nugarinė pusė ir šonai prie juosmens buvo suraukiami, o priekinė pala paliekama neraukta, nebent jos šonuose padarydavo nedidelius įsiuvus. Dėl parauktų šonų, priekinė sijono dalis susiaurėdavo. Atsižvelgdami į moters figūrą kartais įsiuvus padarydavo ir šoninėse palose, kad klubai būtų gražiai apgulę.

Šie sijonai buvo labai ilgi (88–92 cm) ir turėjo gražų trapecijos formos siluetą, primenantį paukščio uodegą, todėl prigijo pavadinimas „sijonas

su uodega“. Kartais jie buvo siuvami iš pirktinių medžiagų, vis dėlto dažniausiai naudoti skirtingi vilnoniai ir pusvilnoniai naminiai audiniai, kurių faktūra (dažniausiai rinkdavosi smulkias struktūras) priminė pramoninius audinius. Tokių sijonų apačioje paprastai dar būdavo prisiuvas prislopintų atspalvių kaspinas ar juosta, kartais skaidrių siūlai (blr. *схазлот*). Paprastai ją prisiūdavo 15–20 cm nuo apačios, o pati sijono apačia dar būdavo apsiuvama dekoratyvine juoste.

1920–1930 m. moterų sijonai pradėjo trumpeti. Jie jau buvo siuvami ne iš kelių išilginių palų, o iš vienos skersinės, ilgis svyravo nuo 65 iki 75 cm. Sijono palos buvo siuvas įprastai, raukiant aplink juosmenį, vis labiau plito sijonai su didelėmis vienos krypties arba priešpriešinėmis klostėmis, taip pat *šešiaklyniai* sijonai, siuvas iš 6 vienodų audinio dalių (*klynų*).

XX a. pradžioje Gardino regione paplito moteriški *kaptanai*. Tai viršutinis drabužis,

panašus į trumpoką įliemenuotą švarkelį, pasiūtą su drobiniu pamušalu. Jo viršus būdavo iš tankaus naminio audinio arba pirktinės medžiagos. Paprastai be apykaklės, su maža apvalia iškirpte kaklui, ilgomis, į apačią siaurėjančiomis rankovėmis ir mažomis, ant viršaus prisiūtomis kišenėmis. Visi *kaptano* kraštai, kišenės ir rankovės dažnai būdavo apsiuamos juodos spalvos aksomu arba gelumbe. Viršutiniai drabužiai buvo dekoruojami taip pat, kaip *andarokų* apatinė dalis. Apdailai buvo prisiuamos ir juostelės arba puošiama dekoratyviniais mašina siuvinėtais raštais.

Ištekėjusios moters galvos apdangalą sudarė kykas ir skarelė. XIX a. pabaigoje moterys plonas baltas skareleles pakeitė didelėmis margintomis skaromis iš plono vilnonio audinio (blr. гарусоўкі, шаліноўкі, кашміроўкі, тарноўкі), medvilnės (blr. баццстоўкі) arba šilko (blr. ядwabныя). XX a. pradžioje moterys ir mergaitės ryšėjo dideles skaras su kutais, kurios buvo susukamos ant galvos į gražų turbaną.

Ištekėjusios moterys po skara vilkėdavo kykus (blr. чапек). Jie buvo tam tikros formos: panašūs į apskritą kepuraitę, dekoruoti siuvinėtais raštais, prie ausų būdavo iš kartūno arba kaspino

pasiūti apsiuvai, o prie jų prisiūtos plačios juostelės (blr. кантып); galėjo būti siuvari kykai su juosta, gausiai dekoruoti nėriniais; taip pat vąšeliu arba virbalais nerti ažūriniai kykai. Plaukai būdavo perskiriami tiesiu sklastymu ir suimami ant pakaušio. Užsidėjus kyką, likdavo trijų pirštų pločio tarpas, per kurį matydavosi plaukai. Virš kyko rišdavo skarelę taip, kad ties kaktą ir ausimis matytųsi kyko puošyba. Vėliau moterų ir merginų galvos apdangalai supaprastėjo, išnyko ir lokalinės jų ypatybės. Tiek moterys, tiek mergaitės nešiojo pirktines skareleles, kurias sulenkėdavo kampu, o galus surišdavo už pakaušio, vyresnės moterys skareleles rišdavo po smakru.

Galiausiai kostiumą papildydavo ir papuošdavo vienas ar du karolių vėriniai, auskarai ir žiedai.

Vyriškas valstiečio kostiumas dar anksčiau nei moteriškasis prarado savo senovinius bruožus. Jau XIX a. antroje pusėje, greta kukliai dekoruotų lininių tunikinių marškinių su atlenkta apykakle, pradėjo atsirasti marškiniai stačiomis apykaklėmis ir plačiais siuvinėtais rankogaliais. Marškiniai buvo sujuosiami diržais ir dėvimi ant kelnų. XX a. pradžioje valstiečiai jau plačiai dėvėjo

Jurijaus Matuizos (Юрий Матуйзо) nuotraukos. 2020 m.

kartūninius marškinius, kurie buvo sukišami į sudėtingesnio sukirpimo kelnes. Kelnės buvo siuvamos iš pramoninių medžiagų arba ją primenančio lininio ar pusvilnonio namudinio audinio. Kelnes sukišdavo į batus, o juosmenį juosė odiniu diržu. XIX a. antroje pusėje Gardino krašto valsietiečiai dažnai vilkėjo ir iš miesto perimtus švarkus ir kepure.

Nepaisant sparčios vyriškų kostiumų senųjų bruožų niveliacijos, XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje jie turėjo vieną bruožą, išskiriantį Gardino regioną iš kitų Baltarusijos istorinių ir etnografinių regionų. Šis kostiumas buvo europietiškesnis: švenčių proga buvo beveik privalu vilkėti liemenę, ir viršutiniai drabužiai siūti dailesni, net siuvant iš

namudinio audinio, drabužis buvo dekoruojamas prie apykaklės, kišenių, rankovių ir rankogalių prisiuvamomis juostelėmis arba virvelėmis.

Išskirtinė buvo ir *confederate* tipo kepurė su keturkampe viršutine dalimi, siuvama iš gelumbės ir apvedžiota kailiu. Šaltu oru ant kaklo rišdavosi šalikus ar skaras. Be to, blogu oru nešiodavo burnusą – platų drabužį su gobtuvu, kuris buvo sujuosiamas austu diržu. Būtent taip vilki Gardino gubernijos gyventojai XIX a. antroje pusėje išleistame nuotraukų albume², kuris saugomas Nacionalinėje Rusijos bibliotekoje Sankt Peterburge.

2

Альбом костюмов России. 1878, Т. 1.

MOTERŲ ŽIEMOS RŪBAI

Irina DYDYŠKO, Lydos amatų centras

Moterų galvos apdangalai – skaros iš įvairių dydžių namudinių ir fabrikinų audinių. Didelės vilnonės skaros (blr. ахінанкі, абхінанкі) buvo tarsi viršutinio drabužio pakaitalas. Jomis dengė galvą, ant kurios ryšėdavo mažesnę skarelę, kurios galai būdavo apvynioti aplink kaklą, ir apsi-
gaubdavo viršutinę kūno dalį.

Patrumpintą šiltą viršutinį švarkelį (blr. бурно́сік) siuvo iš namudinio vilnonio audinio arba pusvilnės, kuriai austi naudojo ir rankomis verptą avių vilną. Šventinius švarkelius siuvo su klostėmis ant juosmens, apsiūdavo tamsios medžiagos juostelėmis, prie jų rinkdavosi puošnius galvos apdangalus. Dailiai atrodė skara, kurios vienas galas būdavo apsuktas aplink kaklą, o antras – permestas per petį.

Prie verstos odos kailinukų derintos vidutinio dydžio skaros, jų kraštai likdavo po apykakle arba buvo rišamos po smakru, paliekant ant viršaus puošnius kutus.

Šventiniai namudiniai vilnoniai ir pusvilnoniai sijonai (blr. анда́ракі) austi vienu ataudu, gana stambiais langeliais arba siaurais skirtingų spalvų siūlų dryžiais. Šaltu oru moterys dažnai vilkėdavo du ar tris sijonus, viršutinis būdavo ilgiausias.

Prijuostės siūtos iš namudinio arba pirktinio audinio – kartūno, medvilnės, satino. Siuvinėtos įvairiaspalviais siūlais kryželiu ar pildančiuoju dygsniu (blr. гладь). Prijuosčių kirpimas ir dydis, taip pat jų siuvinėjimas įvairavo.

Komplektą užbaigia megztos vilnonės pirštinės, veltiniai, burkos (blr. Буркі – veltiniai su odiniu padu, bateliai).

Iš baltarusių kalbos vertė L. Leparskienė, Andrei Antonau, iš rusų kalbos vertė L. Leparskienė. Už konsultacijas dėkojame menotyrininkei Teresei Jurkuvieni.

LITERATŪRA

- Leparskienė 2020 = Lina Leparskienė. Savas pasaulis už sienos. Išvykos ir susitikimai Gardino žemėje. *Būdas* Nr. 3, 2020 (192), p. 82–91.
- Mardosa 2015 = Jonas Mardosa. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў 3: Гродзенскае
- Панямонне 1–2. Т. Б. Варфаламеева (рэд.) [recenzija]. *Lietuvos etnologija* 24 (15): *socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 225228.
- Taip pat
- Аксана Васільева. Народныя строі Панямоння. *Мастацтва* № 5, 2006, с. 26–27.
- Аксана Васільева. Народнае адзенне Навагрудчыны XIX – першай паловы XX стагоддзя.
- Гістарычны часопіс* № 7, 2006, с. 47–50.
- Аксана Васільева. *Традыцыйнае народнае адзенне паўночнага захаду Беларусі XIX – першай палавіны XX стагоддзя*. Мінск: Беларуская дзяржаўная акадэмія мастацтваў, 2010. 2017 Людмила Вакар и Нина Бобрович. *Традыцыйнае адзенне Віцебшчыны [Выяўленчы матэрыялы]*. Мінск : Белстан, 2017.
- Марія Віннікава. Пра некаторыя асаблівасці традыцыйнага касцюма Навагрудчыны.
- Гістарычная і культурная спадчына Навагрудчыны: мінулае і сучаснасць: Матэрыялы Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі* (у рамках фестывалю мастацтваў “Навагрудак–2004”). Мінск, 2004, с. 23–28.
- Ірына Смірнова. Традыцыйнае адзенне. Традыцыйная мастацкая культура Беларусі.
- Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т., Т. 3: Гродзенскае Панямонне: у 2 кн.*
- Кн. 2. Мінск: Выш. Шк, 2006, с. 547–632.

ŠALTINIAI

- Альбом костюмов России. Т. 1, 1878. Санкт Петербург [vienetinis rankraštis dviejų tomų egzempliorius saugomas Sankt Peterburgo nacionalinėje bibliotekoje]

TRADITIONAL COSTUME OF THE PANEMUNĖ REGION OF BELARUS WINTER COLLECTION

We introduce to the traditional costume of Panemunė, the historical ethnographic region of Belarus, which has barely been studied. Panemunė is the closest region of Belarus to Lithuania, where Eastern Slavic culture overlaps with the Baltic substrate. This is evidenced by both the colour and sewing of the folk costume. From 2020 to 2021, costume replicas from hand-woven fabrics of the Lida region are made by the Department of Crafts and Traditional Culture of the Lida District Culture and Folklore Centre. Irina Dydyško, who works here, presents a woman's winter costume, and Dr Marija Vinikava, a researcher of traditional costumes, who consulted the costume makers, describes the historical development of the Panemunė costume and its essential characteristics.

Būdas. 2021 Nr. 1 (196)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas
„Liaudies kultūra“.

REDAKCIJOS ADRESAS:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. saule.matuleviciene@gmail.com

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros
klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. budas@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės
veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros
klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Elena TREČIOKAITĖ

Kalbos redaktorė – Asta ŽŪKAITĖ

REDAKCIJINĖ KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus
universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų
institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių
kalbos institutas, P. Viliešio g. 5, LT-2055
Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos
istorijos institutas, Kražių g. 5,
LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyrininkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-
VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro
akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis
kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vyktas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos
universitetas, Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos institutas, Tilžės g. 13,
LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект
32-а, Институт славяноведения, Российская
Академия Наук, Москва 117334, Россия

TURINYS:

Marijai Gimbutienei – 100

Ingė LUKŠAITĖ. Ar pažįstame Mariją Gimbutienę?
Kelias į tėvynę per tūkstantmečius | 1

Viktorija DAUJOTYTĖ. Marija Gimbutienė:
istorija su heroje moterim | 6

Austė NAKIENĖ. Marijos Alseikaitės studijų metų darbai:
Vilniaus krašto tautosakos rinkimas ir jos tyrimas | 10

Moksliniai tyrimai

Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ. Ožys ir jo garsinė aplinka,
II dalis: Ožio ragas ir ožio koja | 16

Dainius RAZAUSKAS. Iš baltų mitinio vaizdymo juodraščių:
ČIUŽĖ, arba GUŽĖ | 23

Jono Basanavičiaus premijos laureatas

Rūpinantis tautodailės gyvybingumu. Pokalbis su Lietuvos tauto-
dailininkų sąjungos pirmininku Jonu RUDZINSKU | 30

Tautodailė

Asta VALIUKEVIČIENĖ. 2021-ųjų metų tautodailės žvaigždės.
Šešioliktoji konkursinė „Aukso vainiko“ paroda | 35

2020 metų Monikos BIČIŪNIENĖS premijos laureatai | 43

Plazdantys gandrų sparnai. Pokalbis su
tautodailininku Raimundu ŠALAŠEVIČIUM | 45

Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas

Skirmantė RAMOŠKAITĖ. Nematerialaus kultūros paveldo
vertybių sąvado naujienos | 52

„Kiek atmenu, vis zurzu dainas...“

Pokalbis su ilgamete Žiūrų etnografinio ansamblio
vadove Marcele PAULAUSKIENE | 60

Atmintis

Iš Jono TRINKŪNO užrašų apie Ūlos kraštą | 70

Totorių metams

Lina LEPARSKIENĖ. Lietuvos totoriai:
nuo Butrimonių iki Subartonių | 79

Iš Gudijos

Marija VINIKAVA, Irina DYDYŠKO. Baltarusijos Panemunės
regiono tradicinis kostiumas. Žiemos kolekcija | 89

Viršelyje: Žiūrų kaimas. Varėnos r. 2007 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Projektą „Kultūros istorija, atmintis, tradicijos –
XXI amžiuje“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 12 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2021

Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2021 02 22

Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l. | Tiražas 800 egz.

Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | <http://www.zurnalasbudas.lt>

Spausdino UAB „Petro ofsetas“, Naujoji Riovonių g. 25C, Vilnius 03153